

Univerzita Palackého v Olomouci

Katedra psychologie Filozofické fakulty

***NĚKTERÉ PSYCHOLOGICKÉ ZVLÁŠTNOSTI A POSTOJE
K BUDOUCÍMU POVOLÁNÍ U ŽÁKŮ V 8. A 9. TŘÍDĚ ZŠ***

*PUPILS OF 8th AND 9th CLASS – THEIR PSYCHOLOGICAL SPECIALITIES
AND ATTITUDES TO THEIR FUTURE CAREER*

Diplomová práce

Autor: **Eva Směšná**

Vedoucí práce: **PhDr. Eleonora Smékalová PhD.**

Olomouc

2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny řádně citovala a uvedla.

Zároveň chci poděkovat vedoucí práce PhDr. Eleonoře Smékalové PhD. za odborné připomínky a cenné rady.

V Olomouci dne 20. 3. 2010

.....

Obsah

Číslo	Strana
Teoretická část	
Úvod.....	5
1. Volba povolání.....	7
1.1. Základní pojmy.....	7
1.2. Problémy spojené s volbou povolání.....	8
1.3. Některé názory na vývoj vztahu k budoucímu povolání.....	10
1.3.1. Ginzbergova teorie.....	11
1.3.2. Teorie vývoje volby povolání Donalda Supera.....	11
1.3.3. Mojžiškův pohled na vývoj volby povolání.....	12
1.3.4. Teorie profesního rozvoje (Savickas).....	13
1.3.5. Hollandova teorie profesního rozvoje.....	14
1.3.6. Úloha vývojových úkolů.....	14
1.4. Vlivy působící na volbu povolání	15
2. Období dospívání z pohledu vývojové psychologie.....	17
2.1. Rozvojové úkoly období dospívání.....	18
2.2. Změny v myšlení v období puberty.....	20
2.3. Emoce v období puberty.....	20
2.4. Vztahy v období puberty.....	21
2.5. Některé vývojové aspekty ovlivňující volbu povolání.....	22
3. Škola a volba povolání.....	24
3.1. Rámcový vzdělávací program.....	24
3.1.1. Klíčové kompetence.....	25
3.1.2. Principy rámcového vzdělávacího programu.....	25
3.2. Škola a svět práce.....	26
3.2.1. Člověk a svět práce.....	26

3.2.2.	Příklad přípravy na volbu povolání - Projekt Comenius na ZŠ.....	27
3.2.3.	Kariérové poradenství na základní škole.....	28
3.3.	Další možnosti kariérového poradenství.....	29
4.	Rodina.....	30
4.1.	Zdravé rodinné fungování.....	31
4.2.	Rodinný stres a zvládání zátěže.....	32
4.3.	Rodinná resilience.....	33
4.4.	Socioekonomický status rodiny a jeho vliv na vzdělávací úspěšnost dítěte.....	35
5.	Nezaměstnanost.....	36
5.1.	Co je to nezaměstnanost.....	37
5.2.	Dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost.....	38
5.3.	Význam práce.....	39
6.	Psychologické aspekty vlivu nezaměstnanosti na nezaměstnaného.....	40
6.1.	Psychika a zdraví nezaměstnaných.....	42
6.2.	Sociální aspekty nezaměstnanosti.....	43
7.	Rodina a její nezaměstnaný člen.....	45
7.1.	Pozitivní a negativní důsledky nezaměstnanosti v rodině.....	45
7.2.	Nezaměstnanost jako rodinný problém.....	46
7.3.	Čtyři aspekty vlivu nezaměstnanosti rodičů na děti.....	47
7.4.	Některé další aspekty vlivu nezaměstnanosti na děti.....	48
7.5.	Vliv nezaměstnanosti rodičů na postoje dětí k jejich budoucímu povolání.....	50
Výzkumná část		
8.	Výzkumný problém, popis cílů práce, hypotézy a výzkumné otázky.....	55
9.	Aplikovaná metodika.....	58
9.1.	Rohnerova metoda rodinné diagnostiky	58
9.2.	SPAS – Dotazník sebepojetí školního dítěte.....	59
9.3.	Dotazník k volbě povolání.....	60
9.4.	Ohnisková skupina.....	61

9.4.1. Popis respondentů ohniskových skupin.....	61
9.4.2. Průběh ohniskové skupiny.....	62
9.5. Strukturované interview s učiteli, popis respondentů a průběh šetření.....	64
10. Organizace a průběh výzkumu	65
11. Popis zkoumaného vzorku.....	65
12. Metody zpracování a analýzy dat.....	68
13. Výsledky práce.....	69
13.1. Kvantitativní výzkum.....	69
13.1.1. Výstupy Dotazníku - Rohnerova metoda rodinné diagnostiky.....	69
13.1.2. Výstupy Dotazníku SPAS.....	69
13.1.3. Základní výstupy Dotazníku k volbě povolání.....	70
13.1.4. K platnosti hypotéz.....	71
13.2. Kvalitativní výzkum.....	72
13.2.1. Výstupy z ohniskové skupiny.....	72
13.2.2. Výstupy z rozhovoru s učiteli.....	76
13.2.3. Odpovědi na výzkumné otázky.....	79
14. Diskuze.....	80
15. Závěry.....	85
16. Souhrn.....	86
Použitá literatura	89

Přílohy

Úvod

Volba povolání je obecně považována za jedno z nejvýznamnějších rozhodování v období dospívání. U žáků devátých tříd základní školy ještě nejde o faktickou volbu povolání, jedná se vlastně o první fázi profesní orientace žáka (*Strádal, Nouzová, 1995*). Toto rozhodnutí pak určuje směr jeho profesní volby v budoucnu. Autoři (*Taxová, 1987, Hlad'o, 2008*) poukazují na to, že volba povolání je pro žáky devátých ročníků náročným úkolem, a to zvláště vzhledem k nelehkému období dospívání, které je spojeno se změnami fyzickými i psychickými.

Většina autorů také tvrdí, že dospívající hledají při rozhodování o svém budoucím povolání či vzdělávání pomoc nejčastěji v rodině a ve škole. To jsou dvě základní instituce, na které se děti nejčastěji obracejí a které je zároveň v jejich profesní orientaci ovlivňují. Oběma institucím věnujeme samostatné kapitoly, v nichž se snažíme shrnout základní informace

o jejich možnostech ovlivnit volbu povolání dospívajících. Přesto, že vliv školy je v tomto směru nezastupitelný, nelze výchovně-vzdělávacími prostředky, které má škola k dispozici, zcela nahradit či zastoupit rodinu. Rodina je pro každého člověka velmi zásadní sociální jednotkou, je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Rodina dítě orientuje na určité hodnoty, vystavuje ho určitým konfliktům, poskytuje mu jistý typ kontroly. Tímto způsobem osobitě zabarvuje to nejpodstatnější, co dítěti předává – sociální dovednosti, bez kterých se v dospělosti neobejde (*Wolfová, 1999*).

Také fungováním rodiny se proto bude zabývat samostatná kapitola. To, jak se rodina vyrovnává s těžkými životními situacemi, ke kterým nezaměstnanost nepochybně patří, záleží na tom, jak rodina fungovala již před touto událostí. Zaměříme se tedy také na problematiku zdravého rodinného fungování a resilience. Rodiče jsou pro děti vzorem; ať chceme, nebo nechceme, jsme svými rodiči do jisté míry ovlivněni. Učíme se od nich, ať už se jedná o cílené učení, o výchovu, nebo o neúmyslné učení, kdy chování rodičů, jejich jednání a životní styl zanechává na dětech stopy.

Psychologický výzkum, který je součástí předkládané práce, se bude týkat problematiky některých psychologických zvláštností a postojů žáků 8. a 9. tříd základní školy k jejich budoucímu povolání. Z hlediska vývojové psychologie se jedná o období, kdy děti procházejí pubertou. Po kapitolách, které věnujeme základní problematice volby povolání,

tedy zařazujeme kapitoly, v nichž se zaměřujeme na období dospívání, které bývá obvykle náročné nejen pro děti, ale také pro rodiče a ostatní okolí.

V předkládané výzkumné studii se zaměříme zejména na zjištění toho, zda má dlouhodobá nezaměstnanost rodičů vliv na volbu povolání jejich dětí. Zajímá nás především to, zda se děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v některých psychologických aspektech či postojích k volbě povolání liší od dětí, jejichž rodiče mají stálou práci. Na základě prostudované literatury se domníváme, že lze očekávat, že děti, které vyrůstají v atmosféře rodiny postižené dlouhodobou nezaměstnaností, se bude tato situace dotýkat. Důsledky dlouhodobé nezaměstnanosti se projevuje nejen v oblasti ekonomické, ale především také psychologické a sociální. Děti velmi citlivě vnímají všechno, co se kolem nich děje, jsou citlivé k chování, k náladám a různým citovým rozpoložením svých rodičů, registrují změny a vyrovnávají se s nimi po svém. Všechno, co se děje v rodině, se svým způsobem odráží na všech jejích členech.

V souvislosti se zaměřením naší výzkumné studie se v teoretické části naší práce věnujeme také otázce nezaměstnanosti. Nezaměstnanost je závažným problémem, se kterým se potýkáme nejen v naší zemi. Negativní psychosociální vliv na jedince, který je bez práce, je zřejmý. Tento problém se ale netýká pouze nezaměstnaného jedince, jde také o jeho rodinu, a potažmo o celou společnost. Průvodními jevy nezaměstnanosti jsou totiž také zvýšená míra kriminality a násilí, rasových i meziskupinových konfliktů, krizí v rodině a v sociálních institucích (*Buchtová, 2002, Mareš, 1998*).

Pokud hovoříme o psychologických aspektech nezaměstnanosti, zabývají se autoři většinou problematikou nezaměstnaných samotných, zároveň ale uvádějí také její vliv na rodinu i na společnost. V naší literatuře však není věnováno mnoho prostoru problémům, které se v souvislosti s nezaměstnaností týkají nejen rodiny, ale konkrétněji jejího vlivu na děti nezaměstnaných rodičů. V německy mluvících zemích se touto problematikou zabývají např. *Zenke a Ludwig (1985)* nebo *Becker-Textor a Textor (1990)*. Lze předpokládat, že psychologické důsledky nezaměstnanosti rodičů se negativně podepíší také na jejich dětech, a to především v oblasti finanční a v oblasti motivace k dalšímu vzdělávání.

V kapitolách, které se týkají úlohy školy v procesu volby povolání u žáků základních škol, představujeme také rámcový vzdělávací program, který by vzhledem k tématu naší práce mohl vzbudit určitou naději. Tento program Nový kurikulární dokument chce totiž připravovat žáky k tomu, aby se projevovali jako svébytné, svobodné a zodpovědné osobnosti, uplatňovali svá práva a naplňovali své povinnosti, chce je vést k pozitivnímu

vztahu k práci a k odpovědnosti za svůj život a svoji budoucnost. Teprve praxe však ukáže, zda se tyto cíle v budoucnu stanou skutečností.

1. Volba povolání

1.1. Základní pojmy

Podle většiny autorů je volba budoucího povolání na konci základní školy jedním z nejzávažnějších kroků v lidském životě. Naše práce se zaměřuje na problematiku volby povolání u žáků v 8. a 9. třídě základní školy, tedy ve věku 13 – 15 let. V této době se u dospívajících jedná spíše o volbu další studijní či vzdělávací dráhy, podle autorů však již tato volba, tzv. prvotní či směrová volba povolání, velmi zásadně ovlivňuje vývoj profesní dráhy a s tím i celou budoucnost dítěte. *Ida Viktorová (2005)* konstatuje, že v patnácti letech nejsou děti dosti zralé na to, aby se jednoznačně rozhodovaly o své budoucí profesi a dokonce o jejích kvalitách. Představy o vlastní budoucnosti jsou však jednoznačně nutným vývojovým úkolem dospívání. Představy žáků o vlastní budoucnosti pak slouží jako podklad pro budování vlastní identity, včetně připravenosti na zvládání nároků vlastní budoucnosti. Není proto jedno, jak se svým budoucím studiem a jeho konsekvencemi kdo zachází a jaké postupné cíle nebo etapy ve své kariéře plánuje.

Přechod ze základní školy na střední stupeň vzdělávání není faktickou volbou povolání, jedná se vlastně o první fázi profesní orientace žáka. *Strádal a Nouzová (1995)*, autoři metodické příručky pro přípravu žáků pro profesní orientaci, se přiklánějí k používání zažitého pojmu volba povolání. Autoři však dodávají, že volbu povolání je nutno chápat ve smyslu přesnějšího termínu profesní orientace (*Strádal, Nouzová, 1995*).

Průcha, Walterová a Mareš (2003) definují volbu povolání jako proces, který zahrnuje rozhodování o volbě studia nebo přípravy na povolání, konkrétní povolání a celou profesní dráhu člověka. Volba povolání je považována za součást celkového vývoje osobnosti, v němž hlavní roli hrají již zmíněné rozhodovací procesy. *Hlad'o (2008)* ve svém studijním textu určeném především pro učitele, který se týká volby povolání u žáků základních škol, vysvětluje ještě dva pojmy týkající se této problematiky, a sice profesní orientaci a výchovu k volbě povolání.

Podle výše uvedených autorů *Průchy, Mareše a Walterové (2003)* je hlavním obsahem profesní orientace utváření a rozvíjení reálného profesního cíle a perspektivy mladého člověka, ale také vlastností a schopností, které jsou pro proces volby povolání, jeho

vykonávání a event. rekvalifikace významné. Profesní orientace je také jedním z úkolů, které plní výchovné poradenství pro žáky základních středních a speciálních škol. Zajišťují ho odborná zařízení výchovného poradenství, školy, podniky a úřady práce. *Pugnerová (2006)* používá pojem volba povolání ve stejném smyslu, jako profesní orientace. Tyto pojmy pak vysvětluje jako „*určitý proces, ve kterém člověk na základě různých kritérií zvažuje další postup ve své profesionální kariéře a na jehož konci dospívá k nějakému rozhodnutí*“ (*Pugnerová, 2006, s. 8*) .

V pedagogickém slovníku (*Průcha, Marešová, Walter, 2003*) nalezneme rovněž vysvětlení pojmu výchova k volbě povolání. Ta je považována za součást všeobecného vzdělávání, které zahrnuje přípravu na svět práce, postupnou profesní orientaci a pomoc při volbě profesionální dráhy. Rozšiřuje obecně pracovní kompetence a předprofesní dovednosti, seznamuje s trhem práce, povinnostmi a právy pracujících, vztahy na pracovišti mezi zaměstnanci, poskytuje vhled do charakteristických rysů a typů zaměstnání, seznamuje se socioekonomickým statutem profesí atd.

Jak jsme již výše zmínili, je volba povolání závažným rozhodnutím, před nímž stojí především sami žáci, ale důležitou roli v tomto procesu sehrávají také rodiče dospívajících žáků, učitelé a další osoby, které se tohoto procesu mohou účastnit. V následující kapitole se zaměříme na problémy, které s sebou profesní rozhodování může přinášet.

1.2. Problémy spojené s volbou povolání

Hlad'o (2008) ve své publikaci „Svět práce a volba povolání“ poukazuje na klíčové problémy spojené s volbou povolání tak, jak je vymezuje *Taxová (1987)*. Problematická se podle autorů jeví zejména doba, v níž k první volbě povolání dochází, tedy nelehké období fyzického a psychického dospívání (věk 14 – 15 let), které s sebou přináší řadu obtíží. *Taxová (1987)* klade přípravu k volbě povolání k důležitým výchovně vzdělávacím úkolům školy za spolupráce s rodinou a soustavou výchovného poradenství a upozorňuje, že řada teoretických příspěvků, ale také výsledků výzkumů ukazuje, že mnozí dospívající nejsou ještě pro zodpovědnou volbu povolání zralí fyzicky, psychicky ani sociálně. Příčiny hledá tato autorka právě v nelehkém období dospívání, jímž se budeme podrobněji zabývat v kapitole 2.

K problémům spojeným s prvotní volbou povolání můžeme řadit také to, že sami dospívající vnímají subjektivně volbu povolání jako těžký úkol. Zvláště náročné se jeví rozhodování zdravotně a sociálně znevýhodněných žáků. Volba povolání u nich probíhá komplikovaněji než u ostatních vrstevníků a navíc citlivěji vnímají všechny problémy, které

jsou s ní spojeny (*Hlad'o, 2008*). Žáci stojící před volbou svého budoucího povolání jsou často nerozhodní, hledají pomoc u rodičů, výchovných poradců, příbuzných, učitelů či kamarádů (*Taxová, 1989*). *Mezera (2003)* k tomu dodává, že je nutné radit se také s odborníky, nejde však jen o odborníky na volbu povolání (výchovní poradci, školní psychologové, kariérní poradci apod.), ale především o lidi, kteří v určité profesi léta pracují. „*Daleko větší vliv než škola může mít totiž na čtrnáctiletého kluka názor, zedníka, chirurga, prodavačky nebo programátora, kteří jsou ochotní mu předat část svých znalostí a zkušeností, ale stejně tak i životních omylů, které kdysi sami spáchali.*“ (*Mezera, 2003, s. 20*). *Mezera* také zdůrazňuje, že nejčastější metoda hledání profesního uplatnění u většiny mladých lidí „pokus – omyl“ je zároveň i metoda nejméně šťastná.

Jako problematická se jeví také významnost prvotní volby povolání, a to zejména proto, že jednak poskytuje ze všech voleb nejvíce možností, a je tedy vlastně nejsložitější, jednak profesní orientaci již určitým způsobem směřuje a ovlivňuje tak blízkou i vzdálenější perspektivu dospívajících (*Hlad'o, 2008*). *Pavelková (1990, in Hlad'o, 2008)* v této souvislosti zdůrazňuje, že výběr profese není chvilkovým rozumovým řešením, ale je vždy výsledkem dlouhodobého procesu sebeurčení člověka ve světě profesí, který je úzce spjatý s rozvojem osobnosti jako celku. Hlavní úkol profesní orientace vidí tato autorka v aktivizování procesu profesního sebeurčení, zároveň však upozorňuje na to, že tento proces by bez celkové orientace žáků na budoucnost nebyl možný (*in Hlad'o, 2008*). Na základě vlastních pedagogických zkušeností můžeme souhlasit s uvedenými autory, kteří považují za závažný nedostatek volby povolání patnáctiletých žáků jejich nízkou připravenost pro toto důležité životní rozhodnutí. Bohužel se na základních školách u žáků setkáváme nejen s nepřipraveností zodpovědně se rozhodovat o svém budoucím povolání, ale také s lhostejností a nezájmem o vlastní budoucnost, které však mohou pramenit právě z této nepřipravenosti.

Hlad'o (2008) shrnuje faktory, které považuje v souvislosti s volbou povolání za nepříznivé. Domnívá se, že žáci jsou o světě práce a jednotlivých povoláních málo informováni, že také nevědí, jaké zdravotní předpoklady, požadované znalosti a dovednosti jsou potřebné pro výkon určitých povolání a neznají ani perspektivy daného povolání na pracovním trhu. Další nedostatek vidí v tom, že žáci neznají nároky jednotlivých typů a stupňů škol, jejich učební plány, zaměření apod. Další okruhy nepříznivých faktorů zahrnují nedostatečný stupeň sebepoznání a také to, že představy dospívajících o vlastní budoucnosti jsou značně nejasné.

Jak jsme již naznačili, představuje rozhodování žáků o volbě povolání na konci základní školy závažnou etapu v celoživotním procesu profesní orientace. Určuje, jakým směrem se člověk bude v budoucnosti ubírat a předznamenává také životní styl i spokojenost ve jeho osobním životě. Podle *Mojžíška (1981, in Hlad'o, 2008)* má vhodně umístěný jedinec předpoklady být vyrovnanou osobností s pocitem samostatnosti a společenské hodnoty své práce, má pocit sociální jistoty, který brání negativním depresivním prožitkům, neurotizaci a porušení stability osobnosti. Takový člověk může usilovat o zdravou seberealizaci, má předpoklady pro vyrovnaný rodinný život, je schopen zabezpečit své děti. Není-li profesní zaměření dořešeno, objevují se disharmonie možností a povinností, nespokojenost s prací, neklid, nejistota, konfliktní situace a pocity méněcennosti.

Povzbudivě působí slova mladého autora knižního bestselleru – „Graduate to Your Perfect Job“, osmnáctiletého *Jasona Dorseye (1998)*, který tvrdí, že „*cokoli, po čem člověk touží, je možné, následuje-li hlas svého srdce*“ a dodává, že „*mladí lidé mohou v životě narazit, mohou se zhroutit jejich sny a plány, ale nikdy by se neměli ve své touze dosáhnout vytouženého povolání vzdát*“ (*in Mezera, 2003, s. 21*). Můžeme souhlasit s tímto autorem, když v souvislosti s volbou povolání považuje za nejdůležitější ujasnit si osobní cíle a vlastní motivace, což bývá dle našich zkušeností zároveň i to nejtěžší. Dorsey navrhuje šest kroků k hledání budoucí profesní dráhy, které spočívají ve stanovení osobních cílů, ujasnění vlastní motivace, vytvoření krátkodobé a dlouhodobé osobnostní strategie, rozvíjení individuálních dovedností s pomocí řady mentorů a krátkodobé praxe v různých oblastech dnešního komplikovaného světa práce (*in Mezera, 2003*).

1.3. Některé názory na vývoj vztahu k budoucímu povolání

Podle autorů je vytváření a vývoj vztahu k práci a k povolání celoživotním procesem, který má počátek již v raném dětství a trvá po celý život člověka. Utváří se již v rodině, která jej podstatným způsobem ovlivňuje a formuje. Někteří autoři vidí počátky utváření budoucích vztahů k nadřízeným již v raném období života, kdy se vytváří první vazby mezi dítětem a rodiči. V tomto smyslu hovoří autoři publikace týkající se psychologie práce *Nerdinger, Blickle a Schaper (2008)*, kteří považují vztahy s primárními vztahově blízkými osobami označované jako „jisté“, předpokladem pro vytváření pozdějších důvěrných vztahů k poradcům či vychovatelům, nadřízeným a kolegům. Nejisté vztahy s primárními vztahovými osobami pak podle autorů vedou k negativnímu sebekonceptu dospívajících, mají za následek větší bojácnost, ambivalentnost nebo dokonce lhostejnost postojů vůči vlastní

profesní budoucnosti a z části vedou k postojům, které autoři označují jako protisociální: „Člověk může všechno, pokud ho přitom nechytanou.“ Zaměřme se nyní spolu s *Hladěm* (2008) na teorie vývoje vztahu k budoucímu povolání.

1.3.1. Ginzbergova teorie

Podle Ginzbergovy (in *Hlad'o*, 2008) tzv. vývojové teorie volby povolání z poloviny 20. století je volba povolání dlouhodobý a nezvratný proces, který se mnohonásobně opakuje. Všechny dílčí kroky, které člověk činí na cestě k povolání, jsou kompromisy mezi osobními přáními a předpoklady i vnějšími podmínkami světa práce. Proces volby povolání probíhá podle Ginzberga ve třech základních etapách (in *Hlad'o*, 2008).

Počátky první fáze procesu volby povolání staví Ginzberg do raného věku a nazývá ji obdobím fantazijní volby, které podle něho trvá do věku 11 let. V této době dítě věří, že se v budoucnosti může stát čímkoliv. Představy o budoucím povolání si vytváří na základě hry fantazie, bez přiměřených vědomostí o tom, jaké požadavky kladou tato povolání na člověka, a bez přiměřených znalostí vlastních předpokladů k jejich výkonu. Druhou fází nazývá Ginzberg obdobím pokusné volby. Do této fáze zařazuje dospívající ve věku od 11 do 17 let. Jedinec se v tomto období pokouší o volbu povolání na základě sebepoznávání a sebehodnocení. V této etapě však ještě nebere dostatečně v úvahu objektivní požadavky společnosti. Třetím obdobím je období realistické volby, které trvá od 17 let života až po ranou dospělost. V tomto období je již člověk schopný zvážit při rozhodování o volbě povolání faktory subjektivní (zájmy, schopnosti) i faktory objektivní (společenské potřeby) a učinit při rozhodování potřebný kompromis.

1.3.2. Teorie vývoje volby povolání Donalda Supera

Na Ginzbergovu teorii navazuje a dále ji rozpracovává *Donald Super* (1981, in *Fontana* 1997). Superův model přiřazuje každému stádiu jedno období dětství. *Fontana* (1997) však upozorňuje, že někteří jedinci procházejí jednotlivými stádii mnohem později než jiní a dodává, že je možné, že některý dospívající jedinec se bude ještě nacházet ve stádiu fantazií, spojovaném obvykle s raným dětstvím. Podle *Mezery* (2003) však řada nedávných výzkumů věnovaných otázkám profesního uplatnění absolventů středních škol na trhu práce dává těmto obecným principům profesního vývoje za pravdu. *Fontana* (1997) podává souhrn jedné verze Supera modelu takto:

První stádium fantazií splývá s obdobím raného dětství – obvykle trvá nejméně do prvních ročníků základní školy: děti si v tomto stádiu představují sebe v takovém povolání, jaké zrovna vyhovuje jejich fantazii. Velmi málo myslí na skutečnosti, které jsou s takovým zaměstnáním spojeny.

Druhé stádium zájmu probíhá v pozdním dětství, tedy v době, kdy děti postoupí do vyšších tříd základní školy: pro děti jsou nyní přitažlivá ta zaměstnání, která v jejich očích ztělesňují věci, jež jim připadají zajímavé.

Třetí stádium schopnosti zasahuje střed druhé desítky let věku: přibližně ve věku 14 či 15 let pro děti začíná být rozhodující schopnost. Objevuje se sklon zamítat ta z možných povolání, která jsou zjevně nad či pod úrovní jejich schopností.

Čtvrté stádium ohledávání můžeme přiřadit ke konci druhé desítky let věku: ve věku blížící se dvacítce dospívající už podnikají praktické pokusy podáváním prvních žádostí o zaměstnání a zjišťováním dalších skutečností pracovního života.

Superův model však nepokrývá jen toto období, profesní dráha pokračuje ranými dvacátými lety věku, která jsou pokládána za stádium zkoušení, v němž jedinec zkouší různé možnosti a může často měnit zaměstnání. Období středního věku se pokládá za stádium specializace, v němž se jedinec obvykle věnuje jednomu určitému povolání. Období přibližně posledních pěti let v zaměstnání je označováno jako stádium zpomalení, kdy jedinec obvykle neuvažuje o dalším postupu v zaměstnání. Potom přichází stádium důchodu. Tento model, zejména jeho první čtyři období, mohou dobře sloužit učitelům a poradcům pro volbu povolání.

1.3.3. Mojžíškův pohled na vývoj volby povolání

Jiný pohled na utváření profesní orientace a kariérové rozhodování přináší *Mojžíšek (1981, in Hlad'o, 2008)*, když tento proces rozděluje na tři na sebe navazující etapy, z nichž poslední splývá s posledním ročníkem základní školy.

V etapě obecně informativní profesní orientace se žák seznamuje s prací vůbec a poznává jednotlivé pracovní obory. Je to fáze, kdy se žák učí orientovat se ve světě práce v nejširším slova smyslu. V jejím průběhu se žákovi zprostředkovávají všeobecné pracovní i specifické profesionálně-orientační informace. Vedle toho se žáci seznamují se svými osobními předpoklady a možnostmi pro výkon jednotlivých povolání.

Následuje etapa profesní aproximace, tj. přibližování se oboru, který je pro žáka vhodný a který je mu blízký. Mládež je usměřována k širšímu okruhu podobných příbuzných

profesí, ne tedy ještě k oboru samému. Tato etapa je již konkrétnější než etapa první. Předpokládá již relativně dobrý přehled žáka v důležitých profesích a základní sebepoznání. V této fázi se uskutečňuje neobyčejně složitý proces zvnitřňování všech profesních informací a požadavků (tvoří se osobní vztahy a postoje k těmto informacím) tato etapa se uskutečňuje převážně v 6. a 7. ročníku základní školy a nelze bez ní přejít k třetí fázi, která již ostře určuje konkrétní obor, pro nějž se žák má rozhodnout.

Etapa profesní selekce a determinace, tj. profesního výběru a rozhodnutí, je vyvrcholením profesní orientace. Žák je v této fázi na základě působení celého souboru výchovných prostředků připraven natolik, že se samostatně rozhodne (nejčastěji až v posledním roce docházky do školy) pro konkrétní profesi, přesněji řečeno pro střední školu. Je tedy schopen uvědoměle a svobodně provést akt své první životní volby povolání.

1.3.4. Teorie profesního rozvoje (Savickas)

V jiné teorii profesního rozvoje (*Savickas, 2002, in Nerdinger, Blickle, Schaper, 2008*) se označuje věk mezi 4 a 14 lety jako fáze rozvoje profesního růstu. S přibývajícím věkem se od dospívajících očekává, že se budou zabývat svojí vlastní budoucností, naučí se ji považovat za osobní výzvu, budou rozvíjet kritéria svého rozhodování o dalším vzdělávání a povolání, získají sebedůvěru v tom, že budou schopni zvolit si přiměřené a realistické profesní směřování. Podle *Kastenové (in Nerdinger, Blickle, Schaper, 2008)* se vysněná povolání dospívajících projevují hlavně v denních snech.

Věk mezi 14 a 24 roky je v této teorii profesního rozvoje (*Savickas, 2002, in Nerdinger, Blickle, Schaper, 2008*) označován jako explorační fáze vývoje povolání. V této době mají osoby nalézat cestu od svých přání a denních snů týkajících se povolání k nalézání konkrétního místa ve světě práce. Vývojová úloha tkví tedy v tom, dojít k rozhodnutí o volbě povolání a dokázat tento cíl také uskutečnit. Rozlišují se přitom 3 aspekty této vývojové fáze: krystalizace, specifikace a aktualizace.

Úloha krystalizace tkví na jedné straně v tom, dojít prostřednictvím cíleného testování sebe sama ke zhodnocení vlastních zájmů týkajících se povolání (např. práce s lidmi, nebo primárně práce s věcmi), vlastních schopností (mám silné stránky např. spíše v oblasti jazykové, či matematiky) a také vlastních postojů a hodnot týkajících se zaměstnání (např. jistota pracovního místa vs. změny pracovního místa). Jedná se tedy o to, rozvinout diferencovaný profesionální koncept sebe sama. Na druhé straně má osoba hledající práci hledat informace o požadavcích, o odměnách, o určitých oblastech povolání a zaměstnání

a vytvořit si tak vlastní kognitivní mapu světa povolání. Na základě srovnání sebekonceptu a této individuální kognitivní mapy povolání by pak měly vyplynout předběžné preference pro určitou pracovní oblast. Úkol specifikace pak zahrnuje výběr specifické činnosti v souladu s představami, přáními a pracovními preferencemi. Úkol aktualizace sestává z toho, jít skutečně cestou přání směrem k jeho aktivní realizaci – i přes odpor a tváří v tvář problémům. (*Nerdinger, Blickle, Schaper, 2008*)

1.3.5. Hollandova teorie profesního rozvoje

Mezera (2005) uvádí Hollandovu teorii profesního vývoje jako teoretický koncept založený na hexagonálním modelu profesí a osobnostních typů. Holland při formování své teorie vycházel z toho, že proces volby určité profese je procesem postupně se rozvíjející zájmové, stejně jako i osobnostní diferenciací, která v další etapě rozhodování vede k tomu, že jedinec upřednostňuje jednu skupinu povolání ze souboru šesti profesních tříd. Tento výběr pak významným způsobem ovlivňuje celý kariérní vývoj jedince. Holland považuje pro oblast profesní orientace a volby povolání za stěženi dva faktory: dědičnost a prostředí. Zároveň přiznává, že nejsme schopni přesně stanovit jejich specifický vliv a jen ve velmi omezené míře jsme schopni ho ovlivňovat. Pod vlivem obou těchto faktorů dochází u každého jedince k postupnému rozvoji specifických osobnostních vlastností, které se projevují v osobních návycích, v preferovaných způsobech sociálního chování, v preferování sociálních vzorů, stejně jako i způsobů řešení sociálních situací. V tomto smyslu pak člověk ve věku dospělosti volí určitá povolání, která odpovídají hierarchii či struktuře jeho osobních vlastností a dává přednost určitým profesím, které jsou v souladu s jeho individuálními potřebami. Holland popsal šest základních typů orientovaných na určitý životní styl: realistický, investigativní, umělecký, sociální, podnikavý a konvenční typ. Obdobně zformuloval i typologii povolání, či základních modelů pracovního prostředí: realistické, investigativní, umělecké, sociální, podnikavé a konvenční, které podrobně definoval. (*Mezera, 2005*)

1.3.6. Úloha vývojových úkolů

Důležitá úloha je připisována také tzv. vývojovým úkolům, které jsou považovány za normativní očekávání sociálních prostředí od individua. Například se očekává od dítěte určitého věku, že se bude umět samo oblékat, že se naučí říkat „prosím a děkuji“ atd. Vývojové úkoly nás doprovázejí celým našim životem. Úspěšné zvládnutí jednoho

vývojového úkolu vede ke spokojenosti a uznání, zatímco selhání v nějakém vývojovém úkolu způsobuje, že je člověk nešťastný, naráží na odmítnutí společnosti a to pak vede k potížím při překonávání pozdějších vývojových úkolů. Vývojové úkoly dospívajících jsou například vytváření vztahů s vrstevníky, akceptování vlastního těla, dosažení emocionální nezávislosti na rodičích, příprava na povolání a výběr povolání, stejně jako i snaha o zajištění pozdější ekonomické nezávislosti (*Nerdinger, Blickle, Schaper, 2008*). Vývojovými úkoly se budeme podrobněji zabývat v kapitole 3.

1.4. Vlivy působící na volbu povolání

Jak z výše uvedených teorií o vývoji vztahu k budoucímu povolání vyplývá, je tato volba určitým kompromisem mezi subjektivními faktory (schopnosti, přání apod.) a faktory objektivními (společenské potřeby). *Taxová (1987)* tyto faktory ještě specifikuje a upozorňuje na to, že na profesionální vývoj každého jednotlivce působí faktory celospolečenské, skupinové a individuální. Konečná volba budoucího povolání a profesní dráha je pak jejich výsledkem.

K celospolečenským faktorům řadí autoři především sociální a ekonomické uspořádání společnosti, její politický systém a úroveň národního hospodářství, dále pak strukturu profesí a její proměny, distribuci pracovníků a jejich odměňování, ale také celkovou kulturní úroveň, společenskou prestiž jednotlivých typů povolání, postoje lidí k práci, výchovně vzdělávací systém a školskou politiku a v neposlední řadě pak i úroveň výchovně poradenských služeb a profesionálních informací (*Taxová, 1989*).

Další skupinou faktorů ovlivňujících volbu povolání jsou skupinové faktory, ke kterým řadíme vlivy prostředí, v němž jedinec žije, jeho příslušnost ke společenské třídě, popřípadě i ke společenské skupině, obci, rodině, ale také jeho školní či pracovní zařazení, tedy vlivy konkrétního sociálního a výchovného prostředí, ve kterém mladistvý žije a v němž se rozvíjí. *Mezera (2005)* uvádí, že na žáka stojícího před volbou povolání působí sociální faktory daleko silněji právě v tomto vývojovém období 14 – 15 let. Také podle Hollandovy teorie osobnosti hraje v profesní orientaci hlavní úlohu dědičnost a prostředí, které se na utváření jedince podílí. Přičemž přesné rozložení vlivu těchto dvou faktorů nemůžeme s jistotou určit. S tímto tvrzením souhlasí také *Nerdinger, Blickle a Schaper (2008)*, když tvrdí, že to, jakou si osoba vybere školu, je velmi závislé na sociálních faktorech. Tito autoři současně vyzdvihují vliv rodiny jako velmi podstatný faktor v procesu volby povolání. Rodiče totiž prostřednictvím výchovy a tím, jak s dětmi zacházejí, určují jejich zájmy

a hodnoty, osobnost, schopnosti i cíle. Také materiální zázemí, vzor rodičů, jejich sociální kontakty stejně jako informace, které mají, nabízejí dětem větší nebo omezenější příležitosti a s tím pak souvisí průběh školní docházky s omezenějšími nebo širšími profesními možnostmi. Vliv rodiny je podle většiny autorů nepopiratelný.

Nejdůležitějšími institucemi, které dlouhodobě sehrávají v oblasti volby budoucího povolání rozhodující roli jsou rodina a škola (Hlad'o, 2008). V následujících kapitolách (kapitola 3. a 4.) se budeme vlivem obou těchto institucí podrobněji zabývat. Bylo prokázáno, že děti před volbou povolání hledají pomoc ve svém okolí. O pomoc a radu se obracejí k jiným lidem z různých důvodů. Taxová (1987, s. 142) říká, že „*děti mohou být nejisté, nerozhodné, úzkostné, ale na druhou stranu mohou hledat pouze potvrzení a podporu svých konkrétních představ a rozhodnutí*“. Hlad'o (2008) dodává, že rodiče svým dětem radí podle toho, jak svoje děti znají a co by si pro ně v budoucnosti přáli. Často se ale může stát, že podlehnou touze, aby se jejich dítě stalo tím, čím se nepodařilo stát jim samým, děti pak mají plnit jejich nesplněné cíle, vyhovět jejich ctizádosti bez ohledu na vlastní přání, schopnosti, zdravotní stav apod. Spolu s tímto autorem můžeme na rodiče pohlížet „*jako na každodenní vzory, které předávají dětem kulturní vzorce, postoje k práci a jednotlivým povoláním, sdělují jim svá očekávání a představy o jejich profesní budoucnosti*“ (Hlad'o, 2008, s.48). Dalším velmi významným faktorem, který ovlivňuje volbu povolání je socioekonomický status rodiny, její kulturní kapitál, vykonávané povolání a dosažená úroveň vzdělání rodičů.

Třetí skupinu představují neméně důležité faktory individuální povahy, vyplývající z vlastností člověka a z jejich dosaženého stupně i možností rozvoje. Jde například o celkový zdravotní stav, fyzickou způsobilost pro různé pracovní obory, úroveň vývoje a kvality psychických vlastností, jakými jsou obecné a speciální schopnosti, vědomosti a dovednosti, zájmy a potřeby i způsoby jejich uspokojování, charakterové vlastnosti, postoje a systémy hodnot, sebepojetí a životní cíle (Taxová, 1987). Najít kompromis mezi vlastními představami o budoucím povolání, přáními, schopnostmi, aspiracemi apod., tedy faktory souhrnně označovanými jako subjektivní, a faktory objektivními, tedy faktory společenské potřeby, není lehký úkol. Mezera (2002) začíná svoji publikaci „*Pro jaké povolání se hodím*“ kapitolou, nazvanou „*Sebepoznání*“. Poznání sebe sama a obraz, který jsme si o sobě vytvořili, totiž považuje za důležitý klíč k našemu životu, jehož nedílnou součástí je i naše povolání. Poznání sebe sama, odpovědi na otázky „*Kdo jsem?*“, „*Jaké jsou moje schopnosti, co dokážu?*“, „*Co mě baví?*“, „*Čím chci být?*“, jsou otázky, které si klade dospívající jedinec a keré se v tomto období pomalu vyjasňují. Období dospívání je stádiem nejen mnoha změn tělesných i psychických, ale také hledáním vlastního pohledu na sebe i na svět.

2. Období dospívání

V předcházejících kapitolách jsme nastínili problematiku tzv. prvotní volby povolání, která představuje zásadní předěl v životě dospívajícího člověka. Mladí lidé vážně se zamýšlejí nad vlastní budoucností a připravují se na plnohodnotný život v dospělosti. To se děje v nelehkém období dospívání. Podle *Taxové (1987)* je volba povolání prvním nejzávažnějším problémem období puberty. Abychom mohli snáze pochopit vlivy, které vstupují do tohoto procesu, bude nutné představit období, kterým prochází jedinci stojící před úkolem prvotní volby povolání, také z hlediska vývojové psychologie.

Oproti předešlému vývojovému období, o kterém se hovoří jako o relativně klidném období, je pubescence věk plný neklidu, dramatické proměny těla i duše, dítě se začíná vzpouzet autoritám, vstupuje v dosud nepředstavitelné konflikty s rodiči i učiteli a hledá svou podobu sociální – ve vztazích s lidmi. Dospívající také začíná jinak prožívat sám sebe, nově se ptá, kým je a jakým směrem se v životě ubírat. Tuto proměnu mohou provázet hluboké krize, změny nálad, názorů i tužeb (*Říčan, 2004*).

Podle *Taxové (1987)* vyplývají problémy puberty především z dynamičnosti tohoto období, z překotných změn, ale také z nepřípravenosti na složitější životní situace a podněty, z oslabenosti nervové soustavy a větší citlivosti jedince na působení různých negativních vlivů, kterým mladiství mohou podlehnout.

Období puberty se ohraničuje zhruba věkem od 11 do 15 let. První pubertální fáze neboli fáze prepuberty začíná prvními známkami pohlavního dospívání. Fáze vlastní puberty, tedy druhá pubertální fáze, nastupuje po dokončení prepuberty a trvá do dosažení reprodukční schopnosti. Toto období můžeme zhruba vymezit věkem 13 – 15 let. Na jedné straně je to období zjevného směřování k sexuálnímu zrání a dozrávání, na druhé straně je ale nápadné, že psychické a sociální dospění s tímto dospíváním fyziologickým nemusí ještě souviset a vesměs také souviset nemůže (*Langmeier, Krejčířová, 1998*). Na to upozorňuje také *Hřebíček (1987)*, který toto období spojuje s nízkou schopností sebehodnocení a domnívá se, že „není v silách mladistvých plně obsáhnout a pochopit všechny závažné objektivní determinanty volby povolání a ani se plně vyznat v sobě samých“ (*Hřebíček, 1987, s. 44, in Hlad'o, 2008*).

Prvotní volba povolání bývá také označována jako první směrová volba. Tím je řečeno, že určuje, jakým směrem se bude mladý člověk v budoucnosti ubírat, jaká bude jeho profesní dráha a v souvislosti s ní také spokojenost v práci, životní styl apod. V časopise *Rodina a škola (2/2007)* cituje Hlad'o Jiřího Strádala, autora pracovního sešitu pro předmět

Člověk a svět práce: „*Je to podobné jako na nádraží: Jakmile vstoupíte do určitého vlaku, můžete sice během jízdy přestoupit, a rozhodovat tak o své další trase, ale základní směr vaší jízdy už je dán. Čím více jej budete chtít změnit, tím více úsilí vás to bude stát*“ (Strádal, in Hlad'o, 2007, s. 20). První volbě povolání se tedy z dlouhodobého hlediska jistě vyplatí věnovat náležitou pozornost. Zvláště dnes, v době poznamenané ekonomickou krizí a zánikem mnoha firem, stále se zvyšujícím procentem nezaměstnanosti, je nutné brát tuto problematiku skutečně vážně. Vraťme se však nyní k tématu vývojové psychologie a podívejme se z jejího pohledu na období, kterým právě procházejí dospívající, stojící na pomyslném nádraží.

2.1. Rozvojové úkoly období dospívání

Již v předchozí kapitole (1.3) jsme představili některé teorie volby povolání, které nám ukazují, do jaké míry by měl být dospívající jedinec schopen zodpovědně zvolit směr své profesní dráhy. Autoři nejsou zcela jednotní, zda je dospívající v období 13 – 15 let schopen samostatně zvolit své budoucí povolání.

Tzv. vývojové úkoly jsou důležitým spouštěčem individuálních vývojových procesů. Vyjadřují to, co sociální prostředí očekává od individua. Úspěšné zvládnutí jednoho vývojového úkolu vede ke spokojenosti a uznání, zatímco selhání v nějakém vývojovém úkolu způsobuje, že je člověk nešťastný, naráží na odmítnutí společnosti a zároveň to vede k potížím při překonávání pozdějších vývojových úkolů. Jedním z významných autorů vývojové teorie je E. H. Erikson, který popisuje osm fází vývoje osobnosti, z nichž každá má ústřední téma, úkol, s nímž se jedinec musí v daném životním období vypořádat. Na každém stupni vývoje musí vyřešit určitý psychosociální konflikt, podaří-li se mu to, může postoupit dále, pokud ne, je jeho vývoj pozdržen a ohrožen (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Období, kterým se v naší práci zabýváme, nazývá Erikson obdobím hledání identity. Hlavním tématem je zde nalezení osobní identity a při nezvládnutí tohoto vývojového úkolu hrozí tzv. konfuze životních rolí, tedy jejich nesoudržnost a neuspořádanost. Počátky období hledání identity sahají zhruba do jedenáctého roku věku a vrcholí v průběhu adolescence. Mladý člověk se v tomto období vymaňuje z dosavadní těsné vazby na rodinu, vytváří si vlastní výběrové vztahy, hledá si partnera, uvažuje o budoucnosti a o perspektivách vlastní rodiny. V pracovní oblasti si vytyčuje cíle a realizuje svoji profesi, se kterou jsou spojována očekávání společenského uplatnění, životní smysluplnosti, aktivní seberealizace a ekonomického zajištění. Pro toto období je typické hledání a vytváření vlastního životního

způsobu a také hledání místa ve společnosti. Lze říci, že dospívající hledá odpovědi na otázky typu: „Kdo doopravdy jsem?“, „Jaký má můj život smysl?“, „Co musím sám se sebou udělat?“, „Jaká životní rozhodnutí bych měl učinit?“ apod. (Helus, 1997).

Helus (2004) ve své knize „Dítě v osobnostním pojetí“ hovoří o rozvojových úlohách tohoto období. První rozvojový úkol dospívání úzce souvisí s přijetím vlastního těla, které nyní prochází dramatickými proměnami tělesnými a bohatými, neméně dramatickými důsledky psychickými. Tento úkol se týká pojetí a akceptace vlastního těla jako hodnoty, kterou je třeba objevovat, uchovávat, chránit – a o niž je třeba se starat. Jak o tom píše také Říčan (2004), je třeba přijmout svou tvář. Nejde však jen o tvář, nýbrž o celé tělo, povahu, schopnosti a jiné možnosti, jde o to přijmout sám sebe. Už volba povolání je dostatečným podnětem ke zkoumání svých představ o vzdálené budoucnosti, k přemýšlení o svých schopnostech a sklonech a také k přebírání odpovědnosti za svoje rozhodování. Říčan (2004) souhlasí s jinými autory, kteří tvrdí, že pro mnoho dnešních pubescentů je volba povolání psychologicky předčasná, nejsou pro ni zralí a dostatečně připravení. Polytechnická výchova dnešní školy je pro ni užitečnou přípravou, ale podle tohoto autora často chybí bližší seznámení se světem práce dospělých, v němž by si pubescent měl vyhlédnout „to své“ konkrétní, pro něj smysluplné místo. V jedné z následujících kapitol (3.) se budeme věnovat tomu, jaké jsou možnosti školy vést žáky k lepší orientaci na trhu práce, pomáhat jim s rozhodováním o vlastní budoucnosti a přispívat tak rovněž prevenci nezaměstnanosti. Problematikou nezaměstnanosti se budeme zabývat v dalších kapitolách (5. – 7.) a některé její aspekty jsou také součástí naší výzkumné studie.

Druhý rozvojový úkol pubescence se týká pojetí a akceptace vlastní mužské nebo ženské přirozenosti a spolu s tím hledání cest její kultivace v rozmanitosti životních situací a při zvládání sociálních rolí, které si je nárokují.

Třetím rozvojovým úkolem pubescence je pojetí a akceptace sebe samého a svého postavení ve vrstevnických vztazích. Pro vývoj osobnosti mají podle Heluse (2004) zásadní význam např. otázky typu: „*Jak dalece mohu připustit vliv kamarádů na sebe, jakou mám vlastně odpovědnost za svou osobu, za své kamarády, za partu?*“, „*V čem spočívá vzájemná spolupráce a na čem je založeno čestné soupeření?*“, „*Jak se vyrovnávat s konflikty, kde hledat jejich řešení a další?*“

Čtvrtý vývojový úkol pubescence se týká projasňování vlastní budoucnosti, hledání odpovědí na otázky, co je třeba pro budoucnost dělat, jak zabezpečit zdar velkých plánů a předsevzetí, jak čelit jejich ztroskotání. Pubescent se konfrontuje s nezbytností nenechat čas jen tak plynout, ale klást na sebe nároky, vytyčovat perspektivy, mít plány, ztvárňovat svůj

„životopis“, vyjádřit odpovědnost sama za sebe, s čímž úzce souvisí hledání a vyjadřování vlastní identity. Toto téma ovšem přechází do adolescence, kde teprve nachází své plné vyjádření a stává se jejím dominujícím úkolem.

Pátým vývojovým úkolem tohoto období je uchování, resp. obnova významu rodinného zázemí jako útočiště nabízejícího porozumění, vyslechnutí, poskytnutí pomoci. Rodina už není tím, čím byla pro malé dítě – tedy daností skýtající dobrodiní. Nyní je také apelem na pubescenta, aby se na dobrodiních, která může rodina poskytnout, učil podílet svou vlastní životní poctivostí (*Helus, 2004*).

2.2. Změny v myšlení v období puberty

Také v oblasti kognitivního vývoje dochází k významným změnám. Pro pubescenci je typický vyšší stupeň logického myšlení nazvaný stádium formálních operací. Dospívající je schopen pracovat s pojmy, které jsou vzdáleny od bezprostřední smyslové zkušenosti, jsou obecnější, abstraktnější. Při řešení problému uvažuje o alternativních řešeních a systematicky je zkouší a hodnotí. Dospívající je schopen vyjádřit i domněnky, které nejsou opřeny o reálnou skutečnost, jsou pouze možné, popřípadě až fantastické, a srovnává skutečné s pouze myšleným. Tak se dostává do stádia, kdy i lidské chování může kriticky přezkušovat, tj. srovnávat se spekulativními normami a ideály (*Langmeier, Krejčířová, 1998*). Nový způsob myšlení má významné následky pro postoj dospívajícího k celému světu a zejména k lidem. Uvažuje kriticky o smyslu hodnot, které mu společnost vštěpuje. Nový rozlet myšlení může mít za následek kritičnost a nespokojenost, zklamání a nejasné toužení a třeba i vystupňovaný pesimismus. Srovnávání existujícího s tím, co by mohlo být, otvírá však také cestu k tvořivým nápadům (*Říčan, 2004*).

2.3. Emoce v období puberty

Taxová (1989) předesílá, že orientace v citovém životě dospívajícího není snadná. V citovém životě dospívajícího dochází k mnoha změnám, často prudkým a nepředvídaným. *Říčan (2004)* charakterizuje emoční život dospívajícího větším „citovým rozkyvem“. Pubescent často reaguje podrážděně. Jeho nálady bývají labilní, nápadně často se mění, převládají však záporné emoce: rozmrzelost, nepokoj, neklid, horečná aktivita, pak zase apatie hraničící s depresí. Dospívající sám nerozumí tomu, co se s ním děje, vysvětlení hledá přirozeně především v tom, jak se k němu chová jeho okolí. Často se pak staví do opozice

proti jakékoliv autoritě – proti rodičům, učitelům i jiným dospělým. U citlivějších jedinců se objevují poruchy soustředění (a zhoršení školního prospěchu, jež mívá ostatně více příčin), snadná unavitelnost, horší, méně klidný a vydatný spánek, úzkost. Pubescenti bývají rozháraní – nelze předpovědět, jak kdy zareagují. Mívají pocit nejistoty. Můžeme se setkat s jejich občasnými výbuchy destruktivního chování, výtržnostmi i násilností. Přes nápadnou labilitu je jasné, že proti předchozímu období stoupá sebekontrola (např. když je třeba vydržet bolest) a ubývá citové bezprostřednosti. Je to přirozený důsledek reflexe, pozornosti obrácené k vlastnímu jednání a prožívání. V pubertě také dochází k prvním platonickým zamilováním, k prvním láskám (*Říčan, 2004*).

2.4. Vztahy v období puberty

Mezi hlavní vývojové úkoly období dospívání patří podle *Langmeiera a Krejčířové (1998)* zejména uvolnění z přílišné závislosti na rodičích a na druhé straně navazování diferencovanějších a významnějších vztahů k vrstevníkům obojího pohlaví. Pubescence znamená krok k samostatnosti. Přesto však jsou vztahy k rodičům, a to nejen existenční závislost, nýbrž i citové vazby, stále ještě na prvním místě. Pubescent potřebuje i výchovné vedení – opatrné a nenásilné, ale pozorné. Osamostatňování v tomto období bývá bolestné. Převládá kritika rodičů, či dokonce vzpoura. Objevuje se negativismus. Pubescent sleduje chování rodičů, diskutuje o jejich názorech a někdy až nápadně zastává právě opačné stanovisko než oni. Vzpoura se týká i dalších autorit, zejména učitelů. Pro pubescenta znamená svoboda vysokou hodnotu. Právě v této nelehké době by však především rodiče, ale také učitelé měli v souvislosti s volbou budoucího povolání představovat určitou oporu. Někteří autoři vnímají volbu povolání v pubescenci za test rodinných vztahů.

Jednou z hlavních hybných sil pubescentního vývoje je vztah k vrstevníkům. Skupina vrstevníků, zvláště školní třída, ale i parta vytvořená kolem sportovních a jiných zájmů, má stále větší vliv. Vytváří se rozdíl mezi formální a neformální autoritou. Veřejné mínění třídy nebo jiné skupiny vrstevníků je teď už tak silné, že jeho odsudek představuje těžkou hrozbu. Kvůli ní pubescent raději riskuje i dost vážný konflikt s rodiči a učiteli. Zvláště tam, kde v rodině chybí solidní citové zázemí, podléhá pubescent vrstevníkům až nebezpečně. Snaží se být za každou cenu populární, nebo alespoň nevybočovat. Je pak třeba překvapivě sugestibilní vůči partě, dá se vyprovokovat k jednání, které neodpovídá jeho povaze: opije se, zkouší drogu, provokuje bezpečnost, zachová se bezohledně ke starému člověku (*Říčan, 2004*).

2.5. Některé další vývojové aspekty ovlivňující volbu povolání

Z výše uvedených charakteristik období puberty vyplývá, že zvolit si budoucí povolání je v tomto období pro žáky základních škol náročný úkol. Na počátku dospívání dochází k procesu, kdy se velmi intenzivně formují představy o vlastní budoucnosti. Nejdříve se potřeba reálné seberealizace uspokojuje úspěchy v zájmové činnosti. Mládež postupně dospívá k vyšší objektivitě, k nezávislosti, od nejasných představ o sebeuplatnění dospívá k reálným cílům. Na základě naší praxe se můžeme domnívat, že pokud jsou zájmy žáků jen vlahé či žádné, stává se pro ně volba povolání velmi těžkým rozhodováním. Obecně jsou ale zájmy v tomto období ještě nepříliš vyhraněné (*Čačka, 2000*).

Podle *Mezery (2002)* jsou profesní úspěšnost a osobní spokojenost v práci založeny především na tom, do jaké míry jsme schopni dosáhnout shody mezi našimi osobnostními vlastnostmi a předpoklady a požadavky často velmi různorodých profesí. Rozhodování o budoucím povolání by mělo být hledáním souladu mezi těmito kategoriemi. Nalezení tohoto souladu je podle *Strádala (2001)* základním principem profesní orientace. Aby však žáci byli takového rozhodování schopni, musí dosáhnout dostatečného stupně sebepoznání, které je obsahem a jedním ze vzdělávacích cílů tematických okruhů Rámcového vzdělávacího programu (RVP) Svět práce a Člověk jako jedinec. Žáci by měli poznat strukturu své osobnosti, posoudit vlastní vědomosti, dovednosti, schopnosti, temperament, charakter, aspirace, postoje, motivaci, hodnoty, zájmy atd. Kromě sebepoznávání se musí také naučit stanovovat si perspektivní životní cíle, plánovat možnosti jejich dosažení, řešit problémy a vyrovnávat se s nimi, získat orientaci v informacích důležitých pro volbu povolání, naučit se je hodnotit a pracovat s nimi (*Hlad'o, 2008*).

Prokazatelnou prognostickou hodnotu pro průběh jeho kariérního vývoje přiznává *Mezera (2005)* zájmové orientaci žáků. Podle něho dospěla řada autorů (*Hilgard, Atkinson, Atkinson, 1971; Smékal, Černý, 1992, Strong, 1994; Irle, Allehoff, 2004*) na základě svých výzkumů k tomu, že profesní zájmy absolventů základních a zejména pak středních škol se v průběhu jejich dospívání již tak nemění a dochází spíše k jejich krystalizaci a specializaci.

Vrátíme-li se ještě k *Hollandově* teorii profesního vývoje, která považuje zájmy a jejich diferenciaci spolu s osobnostní diferenciací za zásadní faktory ovlivňující celý kariérní vývoj jedince, můžeme dodat, že tento autor odmítá stanovení volby povolání pouze ze struktury zájmů jedince. Zájmy však považuje za jeden z nejvýznamnějších manifestních

projevů osobnosti, protože jsou schopny svým motivačním vlivem ovlivnit profesní vývoj jedince daleko víc než například inteligence (*in Mezera, 2005*).

Helus (1997) řadí zájmy spolu s potřebami a motivací pod zaměřenost osobnosti. Tímto termínem označuje takové vlastnosti, kterým je společná orientace jedince na určité cíle, usilování o určité hodnoty. Jedinci, u nichž není zaměřenost rozvinuta, málokdy o něco dlouhodobě usilují, málokdy mobilizují své předpoklady a síly k aktivitám, jimiž mohou nejen něčeho dosáhnout, ale také rozvinout různé stránky své osobnosti. Do této oblasti patří také pro volbu povolání tolik důležité vytyčování cílů, na které si troufáme, aspirace.

Vzdělanostními aspiracemi žáků devátých tříd základních škol v České republice se zabýval *Katrňák (2006, in Matějů, Straková et al. 2006)*. Ve svém výzkumu chtěl zjistit, do jaké míry vzdělávací systém reprodukuje třídní nerovnosti z jedné generace na druhou a do jaké míry reprodukci třídních nerovností naopak oslabuje. Vzhledem k zaměření naší výzkumné studie, která zjišťuje některé aspekty vlivu nezaměstnanosti rodičů na jejich děti, můžeme předeslat, že například nezaměstnanost rodičů se často „přenáší“ i na jejich děti (*Patočka, 2007*). Autor výše uvedené studie (*Katrňák, 2006, in Matějů, Straková et al. 2006*) tvrdí, že to, zda bude dítě ve škole a potažmo i v budoucím profesním životě úspěšné, záleží spíše než na třídním postavení rodičů na podpoře, kterou mu věnují, na sociálním okolí, v němž se pohybuje, a na jeho úsilí, snaze i nadání. Souhlasíme-li s tímto tvrzením, budeme rozdíl v aspiracích dětí vzhledem k jejich vzdělávání a budoucnosti pojímat spíše jako důsledek rozdílného přístupu žáků a jejich rodičů ke škole. Za vysokými vzdělanostními aspiracemi je skryta rodičovská podpora – časové, kulturní, sociální a ekonomické investice rodičů do dětí, jejich společný zájem o školu a vzdělání.

3. Škola a volba povolání

Základní škola zaujímá na cestě k povolání velmi důležitou roli, mohli bychom ji považovat za předstupeň na cestě k vysněnému povolání. Podle *Heluse (2007)* je škola institucí pro socializaci dětí a mládeže, která klade hlavní důraz na vzdělávání. Škola uvádí děti a mládež do sociokulturního světa tak, aby se v něm orientovaly a rozvíjely, aby přijaly za své poznatkové soustavy, hodnoty a normy tohoto světa, aby se v něm dokázaly svým věděním a dovednostmi uplatnit a svým uplatněním napomáhaly jeho reprodukci. Helus staví školu do kontextu rodiny, když říká, že *„škola využívá socializačních výdobytků rodiny, či koriguje a kompenzuje její limity a nedostatky tak, aby dopomohla svým žákům k co nejlepšímu vyhlídkám dosahovat vzdělávací úspěšnosti“*, která je zároveň předpokladem pro úspěšnou profesionální dráhu (*Helus, 2007, s 185*).

Hlad'o (2008, str. 9) říká, že *„hlavním posláním školní přípravy je připravit žáky pro zodpovědné rozhodování o další studijní a profesní orientaci a naučit je objektivně posuzovat všechny faktory, které mohou tuto volbu ovlivňovat“*. Také *Strádala (2001)* uvádí v podobném duchu, že škola by žáky měla připravit nejen na správné rozhodnutí o své budoucnosti, o budoucím vzdělávání a povolání, ale měla by žáky seznámit také se světem práce a naučit je překonávat jeho úskalí. Základním principem volby povolání je přitom dle *Strádala (2001)* hledání souladu mezi charakteristickými znaky práce a charakteristickými zvláštnostmi člověka. Naučit žáky také tomuto si kladou za cíl pedagogové spolu s autory učebnic a publikací o volbě povolání.

3.1. Rámcový vzdělávací program

Víme, že úloha rodiny ve vývoji dítěte je nezastupitelná. Pokud ovšem v jistém smyslu rodina selhává, nabízí se škola jako instituce, od které se očekává, že bude děti nejen vzdělávat, ale také vychovávat. Učitelé často narážejí na problém nespolupráce rodičů se školou (často k tomuto jevu dochází u rodičů nezaměstnaných, rodičů s nižším vzděláním, nebo rodičů tzv. „problémových dětí“), a tím se pak omezuje také dosah vlivu školy. Také *Štech (2005)* upozorňuje na to, činnost rodičů, která se vztahuje k učení a ke škole má vždy silný vliv na dlouhodobou úspěšnost dětí, zároveň také uvádí, že angažovanost rodičů v této oblasti stále klesá.

V současné době prochází školství reformou a do škol se zavádějí rámcové vzdělávací programy, podle nichž si pak každá škola vypracovává svůj vlastní školní vzdělávací program, šitý na míru dané školy. Lapidárně řečeno, v centru pozornosti stojí žák, který by se měl učit pro život a ne pro školu. Očekávání jsou velká, stejně jako skepse, se kterou se na tuto reformu dívá řada učitelů. Rámcové vzdělávací programy vycházejí z nové strategie vzdělávání, která zdůrazňuje klíčové kompetence, jejich provázanost se vzdělávacím obsahem a uplatněním získaných vědomostí a dovedností v praktickém životě. Vycházejí z koncepce celoživotního učení. Formulují očekávanou úroveň vzdělání stanovenou pro všechny absolventy jednotlivých etap vzdělávání. Podporují pedagogickou autonomii škol a profesní odpovědnost učitelů za výsledky vzdělávání (*Jeřábek, Tupý a kol., 2007*).

V následujících podkapitolách představujeme pro lepší orientaci v tématu základní pojmy, jako jsou klíčové kompetence a základní principy RVP. Dále se zaměříme především na předměty související s výběrem budoucího povolání.

3.1.1. Klíčové kompetence

Klíčové kompetence, na které je v RVP kladen zvláštní důraz, představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti. Smyslem a cílem vzdělávání je vybavit všechny žáky souborem klíčových kompetencí na úrovni, která je pro ně dosažitelná, a připravit je tak na další vzdělávání a uplatnění ve společnosti. V etapě základního vzdělávání jsou za klíčové považovány: kompetence k učení, kompetence k řešení problémů, kompetence komunikativní, kompetence sociální a personální, kompetence občanské a kompetence pracovní. Osvojování klíčových kompetencí je dlouhodobý a složitý proces, který začíná v předškolním vzdělávání, pokračuje v základním a středním vzdělávání a postupně se dotváří v dalším průběhu života (*Jeřábek, Tupý a kol., 2007*).

3.1.2. Principy rámcového vzdělávacího programu

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání má při dosahování cílů základního vzdělávání zohledňovat potřeby a možnosti žáků a uplatňovat variabilnější organizaci a individualizaci výuky podle jejich potřeb a možností. Kromě toho má využívat vnitřní diferenciaci výuky, vytvářet širší nabídku povinně volitelných předmětů pro rozvoj zájmů a individuálních předpokladů žáků a vytvářet příznivé sociální, emocionální i pracovní

klima založené na účinné motivaci, spolupráci a aktivizujících metodách výuky. Prosazují se také změny v hodnocení žáků. Cílem je průběžná diagnostika, individuální hodnocení výkonů žáků a širší využívání slovního hodnocení. Mezi další cíle Rámcového vzdělávacího programu patří také zachovávat co nejdéle ve vzdělávání přirozené heterogenní skupiny žáků a oslabit důvody k vyčleňování žáků do specializovaných tříd a škol, to však předpokládá také účinnou spolupráci s rodiči žáků (*Jeřábek, Tupý a kol., 2007*).

3.2. Škola a svět práce

3.2.1. Člověk a svět práce

RVP je orientačně rozdělen do devíti vzdělávacích oblastí. Jednotlivé oblasti jsou tvořeny jedním nebo více obsahově blízkými vzdělávacími obory: například Jazyk a jazyková komunikace je tvořen Českým jazykem a literaturou a Cizím jazykem, vzdělávací oblast Člověk a společnost tvoří Dějepis a Výchova k občanství atd. V souvislosti s předkládanou prací bychom chtěli přiblížit vzdělávací oblast Člověk a svět práce, která úzce souvisí s naším tématem týkající se volby budoucího povolání. Tuto vzdělávací oblast lze zároveň považovat za příspěvek k prevenci nezaměstnanosti na školách.

Oblast Člověk a svět práce si dává za cíl zaměřovat se na praktické dovednosti a návyky a doplnit tak základní vzdělávání o důležitou složku nezbytnou pro uplatnění člověka v dalším životě a ve společnosti. Je založena na tvůrčí a myšlenkové spoluúčasti žáků. Vzdělávání v této oblasti má např. vést žáky k pozitivnímu vztahu k práci a k zodpovědnosti za kvalitu svých i společných výsledků práce, k osvojení základních pracovních dovedností a návyků, k vytrvalosti a soustavnosti při plnění zadaných úkolů, ale také k chápání pracovní činnosti jako příležitosti k seberealizaci, sebeaktualizaci a k rozvíjení podnikatelského myšlení. Tato oblast postihuje široké spektrum pracovních činností a technologií, vede žáky k získávání základních a uživatelských dovedností v různých oborech lidské činnosti a přispívá k vytváření životní a profesní orientace žáků. Na základní škole, kde jsme prováděli výzkumnou studii, je tento předmět zařazen do 9. ročníků (*Jeřábek, Tupý a kol., 2007*).

Pro žáky 9. tříd je tento poslední ročník důležitým rokem, kdy se rozhodují o svém budoucím povolání. Žáci, ale také jejich rodiče mají možnost využívat služeb výchovného poradce na škole, s nímž zvažují výběr povolání podle schopností, zájmů, zdravotního stavu žáka, ale také možnosti uplatnění na pracovním trhu. Kromě toho mají možnost získávat nové

informace, které se týkají výběru studia i budoucího povolání v rámci předmětu Člověk a svět práce a také v rámci projektu Comenius, který probíhal na škole, z níž pochází vzorek respondentů předkládané výzkumné studie. O tomto projektu budeme hovořit v následující kapitole (3.2.2.). Žáci se účastní se také „Dnů otevřených dveří“ na středních školách. Zde mají možnost získat bližší informace o podmínkách přijetí a seznámit se s prostředím, prohlédnout si prostory školy, kde by se žáci mohli v budoucnu dále vzdělávat. Podle nabídky různých regionů mají i další možnosti, konají například besedy se zástupci středních škol a učilišť nebo mají možnost využít služeb Informačního poradenského střediska Úřadu práce.

3.2.2. Příklad přípravy na volbu povolání - Projekt Comenius na ZŠ

Žáci na základní školy, na které probíhala předkládaná výzkumná studie, pracovali spolu s učiteli po tři roky na mezinárodním projektu Comenius 1, který probíhal v rámci programu Sokrates pod záštitou Národní agentury v Praze. Společně s českou školou se na projektu podílejí školy z Německa, Polska a Irska. Žáci spolu s učiteli zpracovávali téma: „Co může dělat škola proti nezaměstnanosti“. V rámci projektu dostávají žáci jedinečnou šanci nejen zamýšlet se nad svým budoucím povoláním možná dříve, než to bývá obvyklé, ale také poznávat trh práce nejen u nás, ale i v zahraničí, a to prostřednictvím různých studií, které žáci vytvářejí a následně si je mezi sebou vyměňují. Žáci prováděli například srovnávací výzkum v partnerských zemích ve vztahu k přípravě na profesní život, navštívili úřad práce, kde udělali anketu, další informace vyhledávali také na internetu. Trénovali si také situace ucházení se o zaměstnání, tyto rozhovory pak natáčeli. Nakonec vzniklo společné video všech partnerských zemí.

V rámci projektu také probíhají návštěvy mezi partnerskými zeměmi, kterých se účastní učitelé i žáci všech zúčastněných zemí. Tyto návštěvy slouží k vyhodnocování a předávání výsledků práce, ale také k seznámení a prolamování nejen jazykových bariér mezi žáky i učiteli z jednotlivých zemí. Účastníci se dozvídají, jak se děti učí na jiných školách, v jiných zemích, jaká je tam situace na trhu práce, mají možnost porovnávat svoje sny o budoucím povolání s představami dětí z Německa, Polska a Irska. A především se učí přistupovat k výběru svého povolání zodpovědně a s ohledem na aktuální potřeby regionu a samozřejmě s přihlédnutím k vlastním schopnostem, talentu a charakterovým vlastnostem.

3.2.3. Kariérové poradenství na základní škole

Podle *Husníka (2003)* je kariérové poradenství systém velmi různorodě zaměřených a organizovaných služeb, které mají z hlediska svých klientů jeden společný cíl: podporovat jednotlivce pomáhat jim v plánování individuální cesty světem práce a vzdělávání, a to v kterékoliv fázi jejich života. Součástí kariérového poradenství je také posuzování schopností a dovedností a pomoc klientům při realizaci zvoleného plánu. Poradenské služby poskytují kvalitní a aktuální informace nezbytné pro zvolení optimální vzdělávací dráhy. *Hlad'o (2008)* zahrnuje do kariérového poradenství individuální nebo skupinové poradenství zaměřené na volbu vzdělávací a profesní dráhy, volbu prvního zaměstnání, změnu zaměstnání a návrat do pracovního procesu. Tento komplex představuje služby jak pro jedince, kteří ještě nevstoupili na trh práce, tak pro uchazeče o zaměstnání, kteří si zaměstnání právě hledají, stejně jako pro ty, kteří jsou právě zaměstnaní.

Na mnohých školách je dodnes úloha kariérového poradenství v rukou výchovných poradců. Od roku 2005 je činnost výchovného poradce upravena vyhláškou č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, která nahradila vyhlášku o výchovném poradenství z roku 1980. Obsahem poradenských služeb je v souvislosti s volbou povolání také činnost, která přispívá k vhodné volbě vzdělávací cesty a pozdějšího profesního uplatnění. Na školách zabezpečuje poskytování poradenských služeb ředitel zpravidla výchovným poradcem a školním metodikem prevence, kteří spolupracují zejména s třídními učiteli, učiteli výchov, případně s dalšími pedagogickými pracovníky školy. Poskytování poradenských služeb ve škole může být zajištěno i školním psychologem nebo školním speciálním pedagogem (*Sbírka zákonů, vyhláška č. 72/2005*).

Žáci, ale i jejich rodiče se však v případě potřeby mohou s problematikou volby povolání obracet na školská poradenská zařízení; výše zmíněná vyhláška 72 z roku 2005 hovoří o pedagogicko-psychologických poradnách a speciálně pedagogických centrech. Ve smyslu uvedené vyhlášky vykonávají školská poradenská zařízení činnost diagnostickou, intervenční, informační a metodickou a poskytují bezplatné poradenské služby (*Sbírka zákonů, vyhláška č. 72/2005*).

3.3. Další možnosti kariérového poradenství

V předcházející kapitole jsme krátce uvedli možnosti, které mají možnost využívat žáci a jejich rodiče buď přímo ve školách či ve školských zařízeních. Následující kapitola by měla ve stručnosti představit další možnosti získání informací o problematice volby povolání. Jako další velmi důležitou instituci v této oblasti bychom rádi zmínili úřady práce. Při úřadech práce existují tzv. Informační a poradenská střediska, která poskytují pomoc a podporu jedincům ve vztahu k trhu práce a plní také funkci prevence nezaměstnanosti v regionu. Pracovníci těchto poradenských center při úřadech práce jsou zváni také do škol na besedy nebo je žáci navštěvují s učiteli či samostatně. Jejich úloha je velmi důležitá, kromě jiného přinášejí přesné informace o situaci na trhu práce v daném regionu a mohou tak žákům poradit, které pracovní pozice jsou na trhu práce žádané a pomoci jim zvážit šance na uplatnění. Působí tak preventivně proti nezaměstnanosti, která je zvláště u absolventů závažným problémem (viz následující kapitola 6.). Jak nám sdělil mluvčí Úřadu práce V Prostějově, PhDr. Adolf Tomadl, vybírají si žáci mnohdy takové následné vzdělávání, které má později na pracovním trhu jen velmi malé uplatnění.

Žáci mají také možnost účastnit se různých „burz škol“ či dní otevřených dveří, kde se dozvídají ještě konkrétnější informace o školách, na kterých mají v úmyslu studovat.

Využívání služeb kariérového poradenství zkoumal v roce 2003 Národní ústav odborného vzdělávání a zjistil, že nejvíce se žáci a jejich rodiče obracejí na výchovného poradce (52,3 % žáků), druhým nejvýznamnějším poradcem se ukázal být poradce z úřadu práce (47,8 % žáků), poradce z pedagogicko-psychologické poradny navštívilo 30,9 % respondentů a nejméně žáků navštívilo školního psychologa (21 % žáků). Posledně jmenovaná skutečnost ovšem souvisí spíše s tím, že existuje jen velmi málo škol, na kterých pracuje školní psycholog (*Národní ústav odborného vzdělávání, 2003*).

Hlad'o (2008) poukazuje na další informační zdroje, které mají podobu tištěných produktů, jako jsou různé odborné publikace či informační příručky a dále upozorňuje na existenci počítačových programů (programy obsahující např. testy zájmů, osobnostních předpokladů, informace o povoláních, vzdělávací nabídce škol). V dnešní době jsou hodně využívané internetové zdroje, ale k dispozici jsou rovněž multimediální a audiovizuální materiály.

4. Rodina

Z vlivů působících na volbu povolání žáků základních škol, které jsme popsali v jedné z úvodních kapitol, stojí jednoznačně na jednom z prvních míst vliv rodiny. *Nerdinger, Blickle, Schaper (2008)*, konstatují, že to, jakou školu si jedinec vybere, je velmi závislé na sociálních faktorech. Právě rodinu považují v této souvislosti za velmi podstatnou. Vždyť rodiče prostřednictvím výchovy a tím, jak s dětmi zacházejí, určují zájmy a hodnoty, osobnost, schopnosti i cíle svých dětí. Materiální zázemí, vzor rodičů, jejich sociální kontakty, stejně jako informace, které mají, nabízejí dětem větší nebo omezenější příležitosti, průběh školní docházky s omezenějšími nebo širšími profesními možnostmi. Volba povolání je dle autorů významně ovlivněna socioekonomickým statusem rodiny, jejím kulturním kapitálem, vykonávaným povoláním a dosaženou úrovní vzdělání rodičů. To dokazují také studie některých autorů (*Katrňák, 2006, in Matějů, Straková, et al., 2006*), jejichž výsledky ukazují, že děti rodičů s nižším vzděláním mají také nižší vzdělávací a profesionální aspirace. V podobném duchu hovoří i *Hlad'ó (2008)*, který tyto faktory vlivu popisuje jako nepřímé a považuje rodiče za každodenní vzory. Děti od nich přirozeně přebírají kulturní vzorce, postoje k práci a k jednotlivým povoláním. Rodiče dětem také sdělují svá očekávání a představy o jejich profesní budoucnosti. Děti se tak učí z postojů rodičů, jejich chování při práci a tím, jakým způsobem o práci mluví.

Podle *Satirové (1994)* je rodina mikrokosmem světa. Podle ní stačí k pochopení světa zkoumat rodinu, změnit svět znamená změnit rodinu. Rovněž *Fontana (1997)* přikládá rodině důležitou roli; podle něho má domov na psychický vývoj dítěte rozhodující vliv. Také sociální život dítěte začíná doma. V rodině se nejen ustavují naše první vazby, ale tam se také učíme mnohým z našich vnějších sociálních rolí. Doma se dítě také učí užívat vlastních schopností, zde si tvoří své postoje a názory, zde se vyvíjí jeho motivace ve vztahu ke škole a k vlastní budoucnosti. Ve stejném duchu hovoří i *Sobotková (2007)*, když říká, že rodina je primárním kontextem lidské zkušenosti od kolébky až po hrob.

Cílem naší výzkumné studie, kterou představuje výzkumná část předkládané práce, bylo zjistit, zda existují některé psychologické rozdíly mezi dětmi zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v souvislosti s volbou povolání. Tématem nezaměstnanosti se budeme zabývat ještě v dalších kapitolách předkládané práce (kapitola 5. - 7.). Chceme-li se však již nyní alespoň zmínit o některých souvislostech nezaměstnanosti a života rodiny, pak můžeme souhlasit s autory, podle nichž se socioekonomické prostředí rodiny, ve kterém dítě vyrůstá, v jeho volbě povolání zásadně odráží. Obecně je povolání

rodičů hlavním určujícím faktorem socioekonomického postavení rodiny. Určuje míru použití finančních prostředků, míru relativní sociální moci a společenské prestiže rodiny, ze které děti pocházejí (*Nerdinger, Blickle, Schaper, 2008*). V kapitolách o nezaměstnanosti (5. – 7.) poukážeme na další rodinné problémy, jmenujme například finanční problémy nebo konflikty v rodině. Angličtí autoři (*Ortiz, Farrell, 1993*) zjistili také negativní vztah dospívajících k nezaměstnanému otci. V rodině, která se potýká s problémem dlouhodobé nezaměstnanosti, můžeme počítat s narušením tělesné i duševní pohody všech členů rodiny. Nezaměstnanost - a zvláště dlouhodobá nezaměstnanost - jednoho nebo obou rodičů se totiž velmi zásadním způsobem odráží v životě rodiny, působí na děti a může ovlivňovat i to, jak se budou stavět k volbě svého budoucího povolání. Zamysleme se tedy v následujících kapitolách nad některými psychologickými aspekty rodinného soužití, nad tím, jak funguje zdravá rodina, jaké faktory rodině pomáhají řešit nepříznivé situace a vytvářet tak vhodné prostředí pro všechny členy rodiny.

4.1. Zdravé rodinné fungování

Podle definice rodinného fungování, kterou podala *Pattersonová (2002, in Sobotková, 2007)*, je rodinné fungování způsob, jakým rodina plní své funkce. Ty autorka vypočítává takto: začlenění jedince do rodinné struktury (poskytuje pocit sounáležitosti, ovlivňuje osobní identitu, smysl, zaměření života), ekonomická podpora (zajišťování základních i rozvojových potřeb členů rodiny), péče, výchova, socializace (umožňuje fyzický, psychický, sociální a duchovní vývoj dětí a dospělých, zprostředkuje sociální hodnoty a normy), ochrana zranitelných členů (mladých, nemocných, handicapovaných, starých či na ostatních nějak závislých aj.) (*in Sobotková, 2007*).

Rodina s dlouhodobě nezaměstnaným členem zde bude patrně časem narážet na určité hranice. Pravděpodobně se setkáme s menšími možnostmi ekonomické podpory, pod vlivem nezaměstnanosti může rodič trpět určitými psychickými problémy, které budou dále popisovány. Jde např. o deprese, ztrátu životního smyslu nezaměstnaného člena apod. Je dosti pravděpodobné, že takový rodič nebude tolik dbát o péči a výchovu svého potomka, protože bude příliš zaměstnán svými vlastními problémy.

„*Ve zdravé rodině má každý její člen smysluplnou úlohu,*“ zdůrazňuje *E. Lukasová (1997, s. 151)*, ředitelka logoterapeutického institutu v Německu. O zdravé rodině hovoří jako o soustavě, která drží pohromadě, ať se stane cokoliv. Ptáme-li se na to, co charakterizuje funkční a odolnou rodinu, musíme se zajímat také o základní rodinné procesy. I když rodinné

fungování je jev nesmírně složitý, autoři se shodují na tom, že existují jeho tři základní a nosné principy: soudržnost, adaptabilita a komunikace. Jde o přiměřenou samostatnost a nezávislost členů rodiny, schopnost rodiny přizpůsobovat se proměnlivým požadavkům a nárokům života, být s to změnit své fungování, někdy i životní styl, vyžaduje-li to situace, a umět spolu přímo a otevřeně komunikovat. Pokud se toto nedaří, může docházet ke znásobení negativních vlivů, rizik a stresů (*Sobotková, 2007*). Domníváme se, že tyto faktory jsou obzvláště důležité v situacích, které můžeme považovat za zátěžové. Za zátěžovou situaci bychom nesporně mohli považovat nejen nezaměstnanost člena rodiny, ale také volbu povolání dospívajícího člena. Někteří autoři dokonce uvádějí, že právě volba povolání je testem rodinných vztahů.

Pokud jsou v rodině naplňovány výše uvedené faktory zdravého rodinného fungování, mohli bychom uvažovat, že volba povolání nebude pro rodinu nezávládnutelnou zátěží. Dokonce i nezaměstnanost bychom v takovém případě mohli považovat za problém, který „rodinu nezabije, ale posílí“. Pravděpodobnější to ale bude spíše v případě nezaměstnanosti krátkodobé než dlouhodobé. Dlouhodobá nezaměstnanost s sebou totiž často přináší psychické problémy, které jsou spojeny s uzavíráním se do sebe, rezignací, ztrátou smyslu života a fatalismem. Pro žáky stojící před volbou povolání může takové rodinné prostředí představovat stresující faktor, který se pak odrazí také na postojích k vlastní budoucnosti a na volbě jejich budoucího povolání.

Zdravé rodinné fungování je často vymezováno jako schopnost rodiny účinně zvládat náročné či stresové životní události a přizpůsobovat se změnám. S tím těsně souvisí schopnost rodiny adaptovat se při zátěži, hledat a nacházet novou rovnováhu. To, co charakterizuje funkční rodinu, není absence problémů, nýbrž účinný způsob jejich zvládnání a tyto způsoby jsou pro každou rodinu specifické (*Sobotková, 2007*).

4.2. Rodinný stres a zvládnání zátěže

Volbu povolání vnímá mnoho dětí jako náročný úkol. Jak jsme již výše naznačili, může volba povolání znamenat pro rodinu určitou zátěž, s níž je třeba se vypořádat. Pokud se jedná o rodinu, která funguje tzv. zdravě, fungují v ní základní principy jako soudržnost, adaptabilita a komunikace, nebude jistě volba budoucího povolání dětí znamenat pro rodinu nepřekonatelný problém. Jinak tomu ovšem může být, pokud jsou tyto principy narušeny, například nezaměstnaností a s ní spojenými problémy. Zvláště dlouhodobá nezaměstnanost

znamená pro rodinu velkou zátěž. Ruku v ruce se zátěží přichází také stres, který doléhá postupně na všechny členy rodiny.

Rodinný stres je pojímán jako nespecifický požadavek na adaptační chování rodiny. V článku „*Odolnost rodiny není samozřejmostí*“ píše *Sobotková (2003, s. 16 – 17)*, že pro fungování rodiny je při zvýšené zátěži důležitá především míra odolnosti celého rodinného systému, na niž se podílí faktory jako otevřená komunikace, přátelé, ale i jasná a srozumitelná pravidla. Tyto faktory spolu se soudržností rodiny by podle autorky měly posilovat odolnost rodiny jak vůči běžným nárokům, tak vůči nečekaným a mimořádným stresům, s nimiž se rodina může setkat.

Úroveň stresu v rodině záleží na závažnosti a intenzitě stresoru, na tom, jak jej rodina vnímá a hodnotí, na zdrojích a možnostech zvládat stres, na psychické a fyzické kondici členů rodiny v době, kdy se stresor objeví. Velmi důležité je také to, co už rodina zažila, jaké jsou aktuální vztahy a citová atmosféra v rodině. Autorka dále rozlišuje rodinný distres a eustres. Rodinný distres označuje negativní stav, kdy rodina pociťuje disharmonii a nerovnováhu jako nepříjemnou, deorganizující a ohrožující. Rodinný eustres je naopak pozitivní stav, kdy vzniklá nerovnováha je přijímána rodinou jako výzva, kterou je třeba přijmout a řešit. Zvládání zátěže v rodině představuje to, co rodina dělá, aby získala a využila zdroje odolnosti rodiny. Zahrnujeme sem např. snížení nároků v rodině, získávání dalších zdrojů, průběžné zvládání tenze v rodině pomocí humoru, fyzického cvičení, posezení a zábavy s přáteli aj., dále také hodnocení situace a pochopení jejího významu (*Sobotková, 2007*).

Podle *Hoskovicové (2006)* nejsou náročné životní situace v principu ničím nežádoucím, ale právě naopak mohou mobilizovat organismus, podněcovat člověka k hledání nových řešení, a tím pozitivně ovlivňovat i rozvoj osobnosti. Zároveň však, jsou-li tyto situace nepřiměřeně náročné a jejich náročnost se vzhledem k možnostem jedince stupňuje, stávají se zdrojem nežádoucích stavů a reakcí, nebo dokonce nevhodných podmínek dalšího vývoje jedince.

4.3. Rodinná resilience

Často se v psychologii hovoří o resilienci, kterou chápeme jako odolnost, jejímž protipólem je vulnerabilita (zranitelnost). Pokud hovoříme o rodině, je resilience taková vlastnost rodiny, která jí umožňuje udržet si zavedené vzorce fungování, i když je konfrontována s rizikovými faktory. Je to schopnost rodiny rychle se zotavit z krize nebo z přechodné události, která může mít zdravotní, ekonomický, sociální či psychosociální charakter (*Sobotková, 2007*).

Většina studií individuální resilience se soustředila na tzv. protektivní faktory, které byly rozděleny do tří skupin. Jedná se o protektivních faktory ve vývoji jedince, ke kterým řadíme u dětí v útlém věku především temperamentové charakteristiky (resilientní děti jsou aktivní, milé, mazlivé, sociabilní, lehce přizpůsobivé, vyvolávají pozitivní emoční odezvu u pečovatelů). V předškolním věku jsou tyto děti poměrně samostatné, ale dovedou dospělému říci o pomoc, když to potřebují. V mladším školním věku a v dospívání má význam to, jak dítě dokáže komunikovat a jakou má schopnost řešit problémy. Resilientní děti mají obvykle nějaký koníček, ve kterém se jim daří, a to posiluje jejich sebevědomí. Protektivním faktorem je také kamarádský vztah, pozitivní sebepojetí a vnitřní ohnisko řízení vlastní činnosti. Další skupinou jsou protektivní faktory v rodině. Do této skupiny patří podle *Sobotkové (2007)* příležitost mít úzký emocionální vztah nejméně k jedné kompetentní a emocionálně stabilní osobě tak, aby se u dítěte vytvořil bazální pocit důvěry a bezpečí. Velmi často hraje v rodinách resilientních dětí roli duchovní dimenze, která poskytuje pocit stability

a smysluplnosti v dobách pro rodinu těžkých. A k protektivním faktorům ve společnosti patří obecně řečeno systémy sociální opory (přátelé, dobří sousedé, sociální a zdravotní služby, programy, instituce atd.), u dětí také pozitivní životní vzory, jako např. milovaný a respektovaný učitel (*Sobotková, 2007*).

Sobotková (2007) také zdůrazňuje, že výzkumy individuální rezilience u dětí poukázaly také na to, že jejím důležitým faktorem je rodinné prostředí. Takzvané rizikové děti vyrůstající v nepříznivých psychosociálních podmínkách (týká se to hlavně snížené funkčnosti rodiny) se mohou zdárně vyvíjet za předpokladu, že mají určité výhodné individuální dispozice a že se jim dostane pomoci ve smyslu zesílení protektivních faktorů. Individuální dispozice je vedou k tomu, že se dokážou začleňovat do prostředí, které je povzbuzuje a posiluje: nebojí se navázat vztah a požádat o pomoc. Z toho vyplývá, že chceme-li pomoci ohroženým dětem, aby byly odolnější, je nutné snižovat riziko vystavení možným negativním faktorům a posilovat protektivní faktory – učit děti určitým dovednostem (řešení problémů, komunikační dovednosti aj.), vyhledávat a rozšiřovat zdroje sociální opory, posilovat jejich sebeúctu a zdravé sebepojetí (*Sobotková, 2007*).

V zahraničí se výzkumem toho, co činí rodinný systém resilientním, začali zabývat vědci v devadesátých letech 20. století. Termín rodinná resilience souvisí se zvládacími strategiemi a adaptačními procesy v rodině. Procesy spojené s resiliencí zprostředkovávají, v případě ohrožení nebo i „vykolejení“ rodinného systému, nejen úpravu vztahů, ale i ozdravení rodiny jako celku (*Sobotková, 2007*).

4.4. Socioekonomický status rodiny a jeho vliv na vzdělávací úspěšnost dítěte

Rodina je pokládána za jednu ze základních strukturálních složek společnosti a za složku zcela základní, pokud jde o zajišťování péče o děti a mládež a zejména o vytváření prvních předpokladů rozvoje osobnosti v socializačním procesu. V rodině totiž probíhá tzv. primární socializace, dítě se zde dostává do prvního kontaktu se společností a kulturou. Rodina tím, jak s dítětem jedná, jaké k němu zaujímá postoje, jakou vytváří oporu pro jeho vývoj, jakou citovostí je zahrnuje, mu zprostředkovává zvládnání základních vzorců sociokulturního chování a myšlení. A díky nim dítě rozvíjí své vztahy k sobě samému, druhým lidem, širšímu sociálnímu okolí, k věcem a úkolům. Po nástupu dítěte do školy můžeme hovořit o tzv. socializaci sekundární, v níž sehrává významnou úlohu škola. Avšak rovněž do této sekundární socializace se promítají jak pozitivní, tak i negativní efekty rodinného působení. To platí také pro vytváření předpokladů pro úspěšnou edukaci, jmenovitě pro školní, vzdělávací úspěšnost, která je úzce spjata s dalšími vzdělávacími aspiracemi a s profesní orientací vůbec (*Helus, 2007*).

Helus (2007) upozorňuje na to, že se na žáka musíme vždy dívat v kontextu rodiny. Můžeme totiž říct, že dítě je produktem rodiny, zvnitřňuje (interiorizuje) klima rodinného soužití, rodinné nároky a požadavky, rodinnou morálku, rodinné zájmy a cíle, styl rodinného soužití. Rodina je základním životním prostředím dítěte; nejenže dítě obklopuje, ale také se do něho promítá. Očima své rodiny (svého otce, matky) se na sebe dívá, hodnotí své projevy, výkony.

V literatuře se často se setkáváme s tvrzením, že na vývoj jedince a rozvoj osobnosti má vliv především socioekonomický status rodiny, výchovný styl a rodinné struktury. *Helus (2007)* k tomu dodává, že socioekonomický status rodiny významně koreluje s celou řadou ukazatelů osobnosti, výkonu, kariérního sebeprosazení a životní úspěšnosti – v neposlední řadě také úspěšnosti školní. Toto tvrzení autor dokládá americkými výzkumy (*Sternberg, Williams, 2002, in Helus, 2007*), kteří dospěli k tomu, že existuje vysoká korelace mezi příjmovou složkou sociální vrstvy a dosaženými skóry v testech školní úspěšnosti v jazykovém projevu a matematice. V souvislosti s těmito výsledky autoři tvrdí, že výši rodinného příjmu lze považovat za vysoce závažný prediktor životního úspěchu vůbec (*in Helus, 2007*). V této souvislosti bychom však ještě rádi upozornili na výrok *Kellaghana (1993)*, který cituje *Štech (2005)*. *Kellaghan (1993)* se domnívá, že „*důležitější je, co rodiče doma (s dětmi) dělají, než jejich (socioekonomický) status*“ (*in Štech, 2005, s. 19*). Bohužel se

ale v pedagogické praxi setkáváme stále více s tím, že rodičovská angažovanost v domácí přípravě výrazně klesá (Štech, 2005).

5. Nezaměstnanost

Jak jsme již předeslali, týká se naše výzkumná studie především vlivu nezaměstnanosti rodičů na volbu povolání dětí. Považujeme tedy za nutné nastínit problematiku nezaměstnanosti, zejména jejího dopadu rodiče, na fungování rodiny a na děti. V dnešní době, která je poznamenána ekonomickou krizí, je právě otázka nezaměstnanosti velmi aktuální.

Pro ilustraci uvádíme výsledky šetření Českého statistického úřadu z roku 2009 (www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/czam020510.doc), který uvádí, že obecná míra nezaměstnanosti 15-64 letých podle definice Mezinárodního úřadu práce (ILO) meziročně vzrostla o 2,9 procentního bodu na 7,3 %. Za nezaměstnané se podle této definice považují osoby, které v referenčním období neměly žádné zaměstnání, neodpracovaly ani jednu hodinu za mzdu nebo odměnu a aktivně hledaly práci, do které by byly schopny nastoupit nejpozději do dvou týdnů. Celková zaměstnanost se ve 4. čtvrtletí 2009 snížila proti stejnému období roku 2008 o 106,2 tis. osob, míra zaměstnanosti (15 - 64 letých) dosáhla 65,3 % a meziročně klesla o 1,6 procentního bodu. Počet nezaměstnaných osob se meziročně zvýšil o 154,2 tis. osob, počet dlouhodobě nezaměstnaných se přitom zvýšil pouze o 5,6 tis. osob. Dle Českého statistického úřadu se v listopadu 2008 meziročně snížila průmyslová produkce v České republice o 17,4 % a hodnota nových zakázek klesla o 30,2 %. V důsledku celosvětové ekonomické krize se nyní mnoho rodin musí potýkat s problémem nezaměstnanosti, která v tomto období zaznamenala velký nárůst. Český statistický úřad dokonce píše o historicky nejvyšším meziročním růstu nezaměstnanosti ve 3. čtvrtletí loňského roku 2009 od začátku šetření v roce 1993 (Český statistický úřad, 2010).

K problematice celosvětové krize se v časopise Psychologie dnes vyjádřil také známý psychiatr K. Nešpor, zabývající se především léčbou závislostí. V článku „*Jak krize ovlivňuje výchovu dětí v rodině*“ říká, že lidé v důsledku ekonomické krize zažívají frustraci, stres a negativní emoce. Zdůrazňuje, že zvláště v rodinách nezaměstnaných může být oslabena zdravá sebedůvěra a autorita rodičů. Tento autor dále dodává: „*Dlouhodobá nezaměstnanost představuje rizikový faktor s ohledem na zdravotní stav rodičů, zvyšuje riziko návykových problémů u dospělých a dospívajících. Omezené finance mohou bránit volnočasovým aktivitám dětí. Nuda, vysedávání u televize a volný čas trávený bez dohledu na ulici jsou jasně rizikové. Snaha udržet si práci za každou cenu může u některých rodičů vést k nadměrnému*

pracovnímu nasazení, stavům vyčerpání, podrážděnosti a k tomu, že rodiče nemají na děti tolik času, kolik by bylo zapotřebí.“ (Nešpor, 2010, s. 41). To vše jsou faktory, které zároveň ovlivňují sebedůvěru dětí, jejich sebehodnocení, sebevědomí, očekávání, postoje k vlastní budoucnosti a také vzdělávací a profesionální aspirace. Na problémy dětí vznikající v důsledku nezaměstnanosti jejich rodičů se zaměříme v dalších podkapitolách (7.1 – 7.5).

5.1. Co je to nezaměstnanost

Z. Boleloucký (2000) ve svém příspěvku k medicínským a psychologickým aspektům nezaměstnanosti na konferenci v Brně definuje nezaměstnanost na podkladě Encyklopedie Britannica jako stav, ve kterém jedinec schopný práce práci aktivně hledá, ale není schopen ji najít. Mareš (1998) uvádí definici nezaměstnanosti podle Mezinárodního úřadu práce (ILO) v Ženevě. Tato definice obsahuje tři základní požadavky. Jde o osoby, které jsou práce schopné (věkem, zdravotním stavem, ale i osobní situací), které zaměstnání chtějí (často se ještě specifikuje nyní, aktuálně) a které jsou přes tuto snahu v daný okamžik bez zaměstnání (tedy i přes svou snahu, která je různě vymezována jako přiměřená, nenalézající přiměřené zaměstnání) (Mareš, 1998).

Podmínkou udržení statusu nezaměstnaného bývá pravidelná návštěva úřadu práce jako manifestace snahy o získání zaměstnání. Podle ILO jsou za nezaměstnané považovány osoby, které v referenčním období neměly žádné zaměstnání, neodpracovaly ani jednu hodinu za mzdu nebo odměnu a aktivně hledaly práci, do které by byly schopny nastoupit nejpozději do dvou týdnů. Tato metodika je jednotná pro všechny členské země EU a poskytuje mezinárodně srovnatelné údaje (*Český statistický úřad, 2010*).

Mareš (1998) rozlišuje různé druhy nezaměstnanosti. Frikční nezaměstnanost spočívá v přirozeném pohybu pracovních sil na trhu práce. Pokud je dočasná a dobrovolná, není spojená s nedostatkem pracovních příležitostí, bývá způsobena dobrovolnými změnami doby strávené hledáním nového zaměstnání (lepší uplatnění, stěhování, hledání práce po studiu, matky po mateřské dovolené). Strukturální (a technologická) nezaměstnanost souvisí s rozpadem neefektivních podniků a institucí, s eliminací celých starých odvětví a s likvidací umělé přezaměstnanosti. O cyklické a sezónní nezaměstnanosti (nezaměstnanost z nedostatečné poptávky) se hovoří, je-li nezaměstnanost důsledkem nevyužití stávajících kapacit z důvodů odbytových potíží. Existuje rovněž tzv. skrytá nezaměstnanost, jde o fakticky nezaměstnané lidi, kteří ale nejsou jako nezaměstnaní registrováni, i když zaměstnání nemají a při dostatečné nabídce by je přijali, patří sem nejen osoby, které

předčasně odcházejí do důchodu, ale také ty, které na hledání práce rezignovaly (eventuálně proto, že unikly do jiného statusu – mateřství, práce v domácnosti, studia ap.). Neúplná zaměstnanost se vztahuje na pracovníky, kteří musejí akceptovat práci na snížený úvazek či práci nevyužívající plně jejich schopnosti a kvalifikaci. Pokud hovoříme o nepravé nezaměstnanosti, dotýkáme se osob, které jsou sice nezaměstnanými, ale nehledají si práci (eventuálně přijmout práci odmítají) a které se spíše snaží vyčerpat v plném rozsahu nárok na podporu v nezaměstnanosti. Patří sem i osoby, které se registrují jako nezaměstnaní, ale zároveň pracují nelegálně v neformální a šedé ekonomice (Mareš, 1998).

5.2. Dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost

V předkládané práci se zabýváme vlivem dlouhodobé nezaměstnanosti. Význam délky nezaměstnanosti byl rozpoznán již v době velké hospodářské krize. *G. P. Eisenberg a P. Lazarfeld (1938, in Buchtová, 2002)* popsali čtyřfázový model adaptace na ztrátu práce. Ztráta práce je nejprve prožívána jako šok, který vede k pocitu beznaděje, apatie a rezignace. Poté se nezaměstnaní jakoby zotaví a stanou se optimistickými, intenzivně se snaží získat práci. Po neúspěšných pokusech znovu prožívají pocity strachu a rezignace, které vystřídá nakonec stav, ve kterém je nezaměstnanost brána jako nezaměnitelný osud (*in Buchtová, 2002*). Tento model je stále platný a podobně byl popsán i jinými autory. *Vágnerová (1999)* hovoří o šoku, aktivitě spojené s optimismem, který střídá pesimismus, jenž ústí do fáze fatalismu, rezignace, ztráty naděje, kdy se nezaměstnaný adaptuje na styl života nezaměstnaného. Často se uvádí jako významná časová hranice šest měsíců trvání nezaměstnanosti. Je to doba, kdy nezaměstnaný prožívá svoji situaci jako stresovou, ztrácí pocit pohody a vnitřní rovnováhy, cítí napětí, úzkost, depresi a stává se pesimistickým.

V naší práci se zabýváme psychologickými vlivy nezaměstnanosti na volbu povolání dětí, jejichž rodiče jsou nezaměstnaní více než šest měsíců, jde zde spíše o rodiny se členem, který je nezaměstnaný 2 i více let, případně tito členové krátce pracují a záhy se opět stávají nezaměstnanými. O tomto jevu, tedy o opakované nezaměstnanosti hovoří také Mareš (1998), podle něhož bývá spojena s dlouhodobou nezaměstnaností. Zdůrazňuje, že tato tendence se jeví jako vyšší riziko nezaměstnanosti příslušníků některých sociálních kategorií (nekvalifikovaní dělníci, imigranti, ženy) (Mareš, 1998).

5.3. Význam práce

Práce je výrazem lidské důstojnosti, jak píše Gerald Faschingeder v Konceptu pro zprávu o situaci dětí 2005 a dodává, že právo na práci je základním sociálním právem. Nezaměstnanost je podle něho v této souvislosti jev ve společnosti, který je pro člověka nedůstojný, který mu nepřináší pokoj. Člověk se trápí ještě více, zvláště jedná-li se o nezaměstnanost dlouhodobou (*Faschingeder, 2004*).

Podle filozofa *J. Šmajse (2002, in Buchtová 2002)* dává práce člověku pocit uspokojení, jeho životu smysl a rozvíjí jeho osobnost. Všichni moralisté a etikové v dějinách spatřovali v práci hlavního usměrňovatele člověka („práce šlechtí člověka“). Je-li tomu tak, pak ztráta práce, upadnutí jedinců do nezaměstnanosti, zvláště na dlouhou dobu, přináší podle nich nebezpečí znemrazení takových jedinců, neboť si odvykají pracovat, navykají si na podporu a někteří z nich se mohou dát na dráhu zločinu. „Bída z lidí vlky činí.“ píše *J. Sedlák (2004, in Buchtová, 2004, str.122)*.

Ztráta práce je v naší kultuře většinou lidí prožívána jako extrémní psychická zátěž. Je tomu tak i přesto, že žijeme v demokratickém sociálním státě, který umožňuje přežití i bez financí získaných za práci. Práce je pro člověka jednou z nejdůležitějších podmínek jeho existence, přináší mu nejen materiální užitek, ale dává mu také pocit seberealizace a společenské užitečnosti. Vřazuje ho do sociálních vztahů, uspokojuje potřeby ctižádosti, sebeuplatnění i sebeúcty. Násilné porušení tohoto vztahu práce a života člověka má prokazatelné negativní následky - sociální, psychologické i zdravotní (*Buchtová, 2002*).

B. Buchtová (2002) také zjistila, že existuje statisticky významný rozdíl hodnot smysluplnosti života mezi skupinami zaměstnaných a nezaměstnaných mužů a žen. Výsledky nasvědčují tomu, že „rizikovou“ skupinou prožívající ztrátu práce tíživěji než ostatní skupiny jsou věkově starší, dlouhodobě nezaměstnaní muži.

Otázkou smyslu se zabýval rakouský neurolog a psychiatr, zakladatel existenciální analýzy a logoterapie, Viktor E. Frankl. Ten považuje práci za „*činnost, která potvrzuje jedinečnost individua ve vztahu ke společnosti. Motivy k práci mohou být různé a mohou mít individuálně rozmanitý, relativní význam*“ (*in Vágnerová, 1999, s. 398*). Motivy tedy mohou být peníze, aktivita, seberealizace, sociální kontakt, samostatnost a nezávislost.

6. Psychologické aspekty vlivu nezaměstnanosti na nezaměstnaného

„*Nezaměstnaný prožívá nenaplněnost svého času jako vnitřní nenaplněnost svého vědomí. Cítí se neužitečným, protože není zaměstnaný.*“ říká V. E. Frankl, zakladatel tzv. třetí vídeňské psychoterapeutické školy, a hovoří v souvislosti s nezaměstnaností o neuróze z nezaměstnanosti (in Vágnerová, 1999, s. 400). V. E. Frankl (2005) totiž přichází s třetí základní lidskou potřebou a tou je touha po smyslu. Smysl života podle něj může člověk najít ve vykonání činu (myšleno hlavně v sebezpřesahujícím činu, v takovém, jež je konán v ohledu na ostatní), dále pak v prožití hodnoty (tím je myšlen opravdový zážitek, který člověka obohacuje či povznáší – tou nejpozoruhodnější hodnotou je láska), ale také v utrpení (promění-li ho člověk ve své morální vítězství). Frankl také interpretuje postoj lidí, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní a dochází do fáze takzvaného fatalismu, který jsme zmiňovali v souvislosti s reakcí na ztrátu zaměstnání jako čtvrté stádium, které se vyznačuje ztrátou naděje, apatií a rezignací: „...*nezaměstnanost jim umožňuje vést život jako provizorium a svádí je k tomu, aby upadali do provizorií modality existence. Osud nezaměstnaného je jakoby zbavuje jejich odpovědnosti před jinými zrovna tak, jako před sebou samým...*“ (in Vágnerová, 1999, s. 403). Jde vlastně o postoj člověka, který se necítí být za svůj úpadek zodpovědný, a to jej do určité míry chrání. (Tímto způsobem podle Vágnerové reagují hlavně Romové.) Tito lidé sice leckdy dodržují rituály spojené s hledáním práce, zejména proto, že od nich společnost takové jednání vyžaduje, ale neočekávají, že by je získali. Stali se závislí na podpoře a sociálních dávkách (Vágnerová, 1999).

Za postižené ale nemůžeme považovat pouze samotné nezaměstnané, musíme mít na zřeteli také ty, kteří jsou na těchto osobách závislí, a k nim patří právě děti (Faschingeder, 2004). Vlivu nezaměstnanosti rodičů na děti naši autoři ve svých pracích nevěnují příliš velký prostor, nalezneme u nich články o rodině s nezaměstnaným členem, které nám umožňují nahlédnout do atmosféry rodiny, ve které děti vyrůstají. Tomuto tématu se budeme věnovat v následující kapitole.

Pro člověka, který sám ještě nikdy nebyl nezaměstnaný, je trápení, úzkost a strach spojené s nezaměstnaností téměř nepochopitelné. Na Masarykově univerzitě v Brně byly pod vedením Boženy Buchtové realizovány průzkumy psychiky nezaměstnaných (Buchtová, 1999). Také na základě výsledků těchto výzkumů si můžeme udělat obrázek o tom, v jakém rodinném zázemí žijí děti, jejichž rodiče jsou dlouhodobě nezaměstnaní. Stejně jako jiní autoři i ona předdesílá, že zde nejde pouze o socioekonomickou situaci rodiny, ale především o psychiku jejich rodičů a potažmo o atmosféru, ve které tyto děti žijí, což zcela jistě jejich

duševní stav ovlivňuje. To, jak člověk zvládne situaci, když ztratí práci, je vysoce individuální a je to podmíněno odolností konkrétního člověka vůči psychické zátěži vůbec (*Buchtová, 2002*).

Pokud hovoříme o nezaměstnanosti, asi se nám vybaví jako jeden z problémů s ní spojených finanční problémy. Takto také odpovídaly děti ve studii, kterou jsme prováděli na základní škole. Pro většinu nezaměstnaných je ale snadnější zvládnout finanční problémy než psychosociální zátěž, která s nezaměstnaností souvisí (*Becker-Textor, Textor, 1990*). V podobném duchu hovoří také *Buchtová (1999)*, podle níž finanční podpora v nezaměstnanosti nijak nezabrání psychosociálním důsledkům ztráty práce, které mají jen z menší části příčiny ekonomické. Dlouhodobé důsledky - hlavně v oblasti duševního zdraví - se prý nezmírňují ani s vytvářením "sociálních sítí", které mají zeslabovat bezprostřední dopad ztráty práce. Také možnost být nezaměstnaným a mít možnost přivydělat si je pro řadu lidí nepřijatelná. Ztratit totiž práci ve společnosti, která kdysi zaměstnání přikládala nejvyšší hodnotu, přináší stigma zjevné, nepřehlédnutelné, okolím spolehlivě registrované znamení životního selhání.

Autoři se shodují v tom, že nezaměstnaní jsou vytrženi z navykklých časových struktur, nemají víkendy a svátky (odrytmizování dne a týdne). Většinou nevědí, jak smysluplně a uspokojivě využít čas, který teď mají k dispozici. Někteří si najdou nové koníčky nebo využijí možností dalšího vzdělávání, respektive nabídek církví, spolků a státních organizací. Většina ale neví, jak strávit čas, trpí nicneděláním a stěžují si na nudu. Zpravidla dochází ke zvýšenému mediálnímu konzumu. Především ženatí muži vnímají nezaměstnanost jako narušení jejich identity jako živitele rodiny. Často zažívají ztrátu autority a významu jako rodič a manžel (*Mareš, 1998; Buchtová, 2002; Becker-Textor a Textor, 1990*).

Nejčastější příčinou duševního strádání nezaměstnaných je strach "z toho, co bude dál". Dlouhodobá ztráta zaměstnání (více než jeden rok bez práce, u absolventů škol po půl roce) postihuje ve svých důsledcích celou psychiku člověka, a to jak jeho intelektovou a citovou oblast, tak i oblast vůle (*Buchtová, 2002*). Čím déle nezaměstnanost trvá, tím negativnější je základní naladění nezaměstnaného. Vzdává se naděje na zlepšení své situace, je stále pasivnější, nespokojenější a zahořklejší. Mnozí se dostanou do deprese, často také utíkají k alkoholu. Ten vede nezřídka k hádkám, agresivitě a násilí vůči partnerovi anebo dětem (*Becker-Textor a Textor, 1990*).

Chování nezaměstnaných je často provázeno sociální izolovaností, uzavíráním se do sebe a úbytkem sociálních kontaktů. Podle výzkumů bylo zjištěno, že již šest měsíců po ztrátě práce se lidem stále obtížněji daří uspokojovat psychické potřeby, jako je udržování

sociálních kontaktů, získávání nových zkušeností, udržování aktivity a výkonu. Poznatky z dalších výzkumů dlouhodobě nezaměstnaných uvádějí ztrátu dlouhodobých cílů a stavy deprese, poruchy sebeřízení spolu s pasivitou, která jim brání uspět na pracovním trhu, dochází u nich ke ztrátě životní perspektivy (*Becker-Textor a Textor, 1990*).

6.1. Psychika a zdraví nezaměstnaných

Problematikou důsledků nezaměstnanosti na zdraví se u nás zabývá hlavně *Buchtová (1999, 2000, 2002, 2004)*. Více než polovina nezaměstnaných v jejích výzkumech uváděla zhoršení zdravotního stavu. Jednalo se zejména o subjektivní příznaky neurotických potíží projevujících se úzkostí, vnitřním neklidem, podrážděností, bolestmi hlavy, nespavostí, zvýšenou únavou, žaludečními potížemi. Častěji se neurotické příznaky vyskytovaly u žen. U mužů a žen, kteří měli zdravotní potíže již před ztrátou práce, došlo následkem nezaměstnanosti ke zhoršení jejich zdravotního stavu (hypertenze, diabetes mellitus, astma, žaludeční vředy, onemocnění srdce, problémy s páteří atp.). U dlouhodobě nezaměstnaných jedinců se projevila silná závislost výskytu neurotických příznaků na věku. Tyto potíže se ve skupině nad 40 let vyskytovaly častěji u mužů než u žen. Ukazuje se také, že stres dokáže měnit řadu funkcí lidského organismu, o nichž se to dříve nepředpokládalo. Vlivem stresu dochází například ke snížení imunity protiinfekční a protinádorové, ke snížení odolnosti buněčných membrán proti poškození, ke změnám metabolismu řady látek s dopadem na zvýšený výskyt alergií, diabetu, astmatu a dalších onemocnění.

Také *Křivohlavý (2001)* řadí především dlouhodobou nezaměstnanost vyvolávající dlouhodobé napětí mezi stresory, tj. faktory, které vedou ke stresu a distresu. Distres přináší řadu negativních důsledků pro naše zdraví, jako jsou například častější výskyt depresí a úzkostí, zvýšená nemocnost, snižování sexuální apetence či zvyšování konzumace alkoholu.

O zhoršení zdravotního stavu a častější nemocnosti hovoří rovněž *Becker-Textor a Textor (1990)*. Podle nich mají nezaměstnaní v zásadě tendenci k tomu, že se cítí zbyteční, trpí ztrátou životního smyslu a rozvíjejí si o sobě negativní obraz. Často za svoji situaci cítí zodpovědnost a pochybují sami o sobě. Protože už nemohou plánovat svoji budoucnost, cítí se bezmocní a vydání na pospas svému osudu. S narůstající dobou nezaměstnanosti jsou stále více negativističtí, ztrácejí naději na zlepšení své situace, jsou stále pasivnější, nespokojenější a zahořklejší. Často jsou depresivní, závislí na alkoholu, přičemž alkohol je spojen s mnohonásobně vyšší mírou agresivity a násilí v rodině. *Faschingeder (2004)* dodává, že

kromě depresí, emocionální lability a sebeobviňování se objevují i poruchy spánku, fatalismus a upadání do apatie.

6.2. Sociální aspekty nezaměstnanosti

Kromě ekonomických, psychických a zdravotních problémů prožívají nezaměstnaní tíhu předsudků, diskriminaci a omezení svých sociálních vztahů. Brzy ztrácejí kontakt především s dřívějšími kolegy. Často je přátelé a známí odmítají nebo se nezaměstnaní izolují sami. Je třeba poznamenat, že síla těchto popsaných psychosociálních zátěží a dalšího závisí především na délce nezaměstnanosti a na subjektivním posouzení situace a vlastních šancí na pracovním trhu (*Becker-Textor a Textor, 1990*).

Buchtová (2002) se zabývala také problémy znovuzaměstnaných. Jejich výpovědi prozrazují nezávisle na kvalitě nalezených zaměstnání, že je pro mnohé jedince nezaměstnanost zraňující a bolestnou zkušeností a že po ní zůstávají trvalé psychologické rány nebo jizvy. Někteří mluví o trvalých následcích - stigmatěch, která jsou hluboce vryta do jejich vědomí. Pocit osobního neúspěchu přetrvává, vracejí se pochybnosti o vlastních schopnostech.

Především ženatí muži vnímají delší nezaměstnanost jako narušení své identity živatele rodiny. Současně prožívají často ztrátu autority a hodnoty jako manžel a rodič. V důsledku toho dochází ke změnám chování, což nezůstane bez vlivu na děti. Mnoho nezaměstnaných se ale také cítí zbytečně, pociťuje nedostatek smyslu života a rozvíjí negativní obraz sama sebe. Sami sebe považují za zodpovědné za tuto situaci a mají pochybnosti o sobě (*Becker-Textor a Textor, 1990*).

Náhlá ztráta zaměstnání vzbuzuje v člověku pocity bezvýchodnosti, neužitečnosti, neschopnosti, snižuje jeho sebehodnocení, uspokojení ze života. Postižení mohou propadat emočním výkyvům, jsou náchylnější ke kriminálnímu jednání a zneužívání návykových látek povoleného (alkohol, nikotin, léky bez lékařského doporučení) i zapovězeného charakteru (cannabis, opiáty, stimulancia, kokain, crack) (*Kachlík, 2000*).

Z toho vyplývá také riziko nežádoucího vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti nejen na jednotlivce, nýbrž i na celou společnost. Takto postiženou společnost provází zvýšený výskyt sociálně patologických jevů. Jsou to nejen ty, které uvádí *Kachlík (2000)*, ale také vyšší nemocnost a rostoucí spotřeba léků, vyšší výskyt sebevražedných pokusů. Zákeřnost tohoto fenoménu spočívá v tom, že zpočátku může být nezaměstnanost prožívaná jako určitá forma "dovolené", kdy má člověk příležitost zamyslet se nad svým dosavadním životem. Později, při

opakovaném neúspěchu při hledání práce, narůstá vědomí nemožnosti ovlivňovat svoji osobní situaci, vzniká pesimistický postoj s pocity nepotřebnosti, marnosti a beznaděje. Průvodními jevy vysoké dlouhodobé nezaměstnanosti jsou i zvýšená míra kriminality a násilí, rasových i meziskupinových konfliktů, krizí v rodině a v sociálních institucích. Nezaměstnanost provází i ztráta úcty k politickým stranám a autoritám, vznik tzv. třídy deklasovaných, tj. lidí se zkušeností dlouhodobé nezaměstnanosti, bez kvalifikace a pracovních dovedností, kteří žijí mimo pracovní trh a jsou trvale závislí na systému podpor, jak uvádí Buchtová (1999). Ve svých výzkumech o kvalitě života citovaná autorka zjistila, že délka nezaměstnanosti klesá s vyšším vzděláním (Buchtová, 2004).

Většina nezaměstnaných ve výzkumu Buchtové ve svých výpovědích uvádí, že rodinné zázemí je pro ně hlavní životní oporou, která jim významně pomáhá překonávat obtížnou životní situaci. Obzvláště pro nezaměstnané ženy představuje rodina alternativní pracovní pole, které jí poskytuje seberealizaci a zároveň tlumí zátěž v nezaměstnanosti (Buchtová, 2002).

7. Rodina a její nezaměstnaný člen

Autoři se shodují v tom, že nezaměstnanost člena nebo členů rodiny má vliv na její fungování. Rodina žijící ve společné domácnosti je komplexním systémem, v němž má způsob reagování nezaměstnané osoby spolu s psychologickými aspekty nezaměstnanosti, jak jsme o nich psali v jedné z předešlých kapitol, vliv na celý systém domácnosti a spolu s tím i na děti. *Buchtová (2002)* je toho názoru, že nezaměstnaný jedinec má často na rodinu negativní vliv, a dokládá to řadou studií, které tuto skutečnost potvrzují (např. Thomas a kol., 1980; Fagin, Little, 1984; Grayson, 1985 a další). Zároveň dodává, že následky nezaměstnanosti zasahující do rodinného života jsou pravděpodobně vážnější, než odhaluje většina výzkumů (*Buchtová, 2002*). V rodině podle ní dochází ke změnám personálních vztahů, změnám v distribuci domácích prací, v postavení a statusu nezaměstnaného člena rodiny. Také *Mareš (1998)* uvádí, že důsledky nezaměstnanosti nepocítují jen ti, kteří ztratili svá zaměstnání. Ve skutečnosti postihuje nezaměstnanost daleko větší počet osob, než kolik lze usuzovat z podílu nezaměstnaných v ekonomicky aktivní populaci, a to jak prostřednictvím jejich rodiny (obvykle rodiče se svými dětmi), tak i širších příbuzenských vztahů.

7.1. Pozitivní a negativní důsledky nezaměstnanosti v rodině

Vlivu nezaměstnanosti na napětí v rodině byla věnována pozornost již ve 30. letech (*Komarovsky, 1940 a další, in Mareš, 1998*), a to v obou směrech: jak co se týče negativního vlivu nezaměstnanosti na rodinu jako sociální instituci, tak i co se týče pozitivního vlivu rodinné solidarity a podpory, které se nezaměstnaným dostává ze strany jejich rodin (*in Mareš, 1998*).

Také *Buchtová (2002)* uvádí, že pro nezaměstnané představuje rodina velmi důležitý prvek opory, zejména emoční opora se totiž podílí na udržení sebeúcty člověka v době ztráty práce. Nezaměstnanost podle ní může mít na rodinu i určitý pozitivní dopad. Třeba nezaměstnaný otec může někdy znamenat pro ženu úlevu ve starosti o domácnost nebo při výchově dětí, které pro něho mohou nabýt nového významu (například jako smysl života). Ve stejném duchu uvádějí *Becker-Textor a Textor (1990)*, že nezaměstnaný muž v rodině může znamenat ulehčení pro ženu v domácnosti, a také děti pro něho mohou dostat nový význam. Jedním dechem ovšem dodávají, že mnoho nezaměstnaných mužů svůj volný čas pro rodinné aktivity nevyužívá. Často se posune moc v rodině na ženu, zvláště v případech, že se ona stává

živitelkou rodiny. Pro mnohé členy rodiny pak znamená stálá přítomnost nezaměstnaného otce také nezvyklou, či dokonce nežádoucí kontrolu. Z toho plynoucí psychické potíže se mohou projevit např. v konfliktech nebo krizových situacích. V souvislosti s těmito potížemi trpí zpravidla také komunikace v rodině. Časté rozepře (mj. násilnosti) vedou k narušení tělesné a duševní pohody všech členů rodiny. Zvyšuje se riziko rozvodu. Rodina se také může z důvodu strachu před stigmatizací navenek oddělovat od ostatních a může dojít až k sociální izolaci.

7.2. Nezaměstnanost jako rodinný problém

Při pohledu na fenomén nezaměstnanosti v rodině je třeba zásadně rozlišovat různé skupiny nezaměstnaných – přičemž problémy jednotlivých rodin jsou jedinečné. Zvláště negativní jsou důsledky nezaměstnanosti v případě, že se problém týká obou rodičů, jediného živatele rodiny, rodiče, který dítě vychovává sám, jestliže je v rodině více dětí nebo je-li jeden rodič bez práce déle než jeden rok. Také pro mladé rodiny je taková zátěž velmi vysoká, neboť si teprve začínají budovat svoji existenci, mají často velmi vysoké výdaje a málo našetřeno (*Becker- Textor a Textor, 1990*).

Obtížná je situace v rodinách, kde jsou dospívající děti, které vnímají otce jako autoritu zajišťující živobytí i pro ně. Ztráta práce otce pak znamená snížení jeho role v rodině, které může vyústit v závažné psychologické problémy u ostatních členů rodiny. Poznatky z výzkumů realizovaných na Masarykově univerzitě ukazují, že v rodinném soužití se v některých případech neurotické potíže přenášejí z nezaměstnaného na zaměstnaného partnera. Přenášejí se dokonce i na děti, včetně poruch chování. Jsou-li v rodině dva členové bez práce, stresy působící na rodinu se často násobí. S nezaměstnaností absolventů středních škol a mladistvých bez zájmu o získání zaměstnání se objevují i závažné výchovné a psychologické problémy. Pokud si tito mladí lidé ve správném čase neosvojí potřebné pracovní návyky, nebudou schopni pracovat ani v dospělosti a nuda je pak povede k sociálně patologickému chování, k vyřazování ze společnosti. Prodlužování adolescence nezaměstnaností má negativní důsledky - pro jedince i pro společnost (*Buchtová, 2002*).

Sobotková (2007) uvádí, že kvalitu rodinného fungování podstatně ovlivňuje to,

- jak jsou jednotliví členové spokojeni s rodinným životem, resp. s úrovní rodinné soudržnosti a adaptability
- jak dovedou partneři efektivně řešit konflikty a problémy v jejich vztahu, aby bylo dosaženo oboustranné spokojenosti

- jaká je flexibilita a soulad partnerů ohledně možností trávení volného času, zda jsou rádi spolu a jak vyhovují jeden druhému, pokud chtějí trávit nějaký čas odděleně a rozvíjet vlastní zájmy
- zda mají partneři pozitivní postoj k sexualitě a zda jsou spokojeni se způsobem vyjadřování citů
- zda jsou členové rodiny spokojeni s tím, jak jsou uspokojovány osobní potřeby a zájmy (to souvisí s kvalitou života)
- zda je mezi partnery efektivní komunikace a volný tok informací, důležité je, aby oba partneři byli se vzájemnou komunikací spokojeni
- zda jsou členové na rodinu hrdí, k sobě loajální a zda věří, že spolu překonají případné krize a těžké doby
- v neposlední řadě jsou to také dobré vztahy s širší rodinou a přáteli, tedy kvalitní sociální opora

Z kapitoly o vlivu nezaměstnanosti na psychiku nezaměstnaných ovšem vyplývá, že udržet kvalitu rodinného fungování může být pro nezaměstnané velmi těžké, a to především v souvislosti s psychologickými problémy, které s sebou nezaměstnanost nese.

7.3. Čtyři aspekty vlivu nezaměstnanosti rodičů na děti

Vlivy nezaměstnanosti rodičů na děti jsou rozmanité, *Faschigeder (2004)* ve svém Konceptu pro zprávu o situaci dětí 2005, kde se věnuje důsledkům nezaměstnanosti a jejich vlivu na děti, poukazuje na čtyři aspekty, které souvisí s vlivem nezaměstnanosti rodičů na děti a které je podle něho třeba zkoumat.

Jako první aspekt vymezuje citovaný autor hospodářský důsledek, kterým je chudoba. Nezaměstnanost vede téměř vždy ke zhoršení materiální situace rodiny se všemi svými důsledky, jak jsem uvedla výše. Chudoba neznamená pouze nedostatek finančních prostředků, ale také ostatní materiální a nemateriální statky (časová chudoba, chudá výchova), omezení v sociálních a kulturních aktivitách, ztížený přístup k všeobecné infrastruktuře (vzdělání, trh práce etc.) a v neposlední řadě se negativně podepisuje na zdravotním stavu. Zátěže rodičů – konflikty, stud, interpretace nezaměstnanosti jako osobního selhání, stres a přetížení – se projevují na dětech, někdy doslova. Chudé děti často ztrácejí spojení s kulturou pro děti, protože volnočasové aktivity, sport, hry a hudba stojí peníze (*Faschigeder, 2004*).

Dalším aspektem je důsledek sociální, který vede až k izolaci, k tomu, že chudé osoby jsou vyloučeny z účasti na sociálním životě svého okolí. Pro děti z chudých domácností to

může třeba znamenat, že si mohou méně často koupit nové oblečení, že se nemohou zúčastnit lyžařského kurzu, že chodí jen zřídka nebo vůbec do kina. Následky jsou ale rozmanité a zčásti jsou na počátku celkem nenápadné. Z dlouhodobého hlediska ale permanentní vyloučení ze sociální sítě dětem škodí.

Dále se zde projevují důsledky psychologické; mnoho nezaměstnaných se stydí za svoji situaci. Někteří viní ze své nezaměstnanosti sami sebe a vidí svou situaci jako selhání. Pocity méněcennosti se ale přenášejí z rodičů také na děti. Vybavené tímto nižším sebevědomím selhávají děti často ve škole, a tím se situace ještě zhoršuje. Nepotvrdilo se to, že kdo bojuje, bude silný, ale právě naopak. Některé z postižených dětí jsou tiché, jiné se zase chovají agresivně.

Faschigeder (2004) hovoří také o důsledcích zdravotních. Pokud v případě dlouhodobé nezaměstnanosti odpadá právo nezaměstnaného na brání podpory a domácnost se stane příjemcem sociální podpory, pak se problémy vyostřují. V různých vyšetřeních průběhu zdravotního stavu u dětí, jejichž rodiče jsou nezaměstnaní a pobírají sociální podporu, se zjistilo, že jsou častěji nemocné než srovnatelná skupina dětí, jejichž rodiče byli zaměstnaní. Jednalo se především o infekční onemocnění a chronické nemoci, jako např. nachlazení, žaludeční a střevní onemocnění, poruchy imunitního systému (astma, ekzémy) a zlomeniny, větší sklon k nehodám a jiné poruchy chování. Současně se u těchto dětí a mladistvých rozvíjí již v raném věku špatné životní a potravinové návyky, které pak lze v pozdějším věku jen těžko měnit a které vedou pak v dospělosti k výrazným zdravotním problémům (*Faschigeder, 2004*).

7.4. Některé další aspekty vlivu nezaměstnanosti na děti

Jak jsme výše uvedli, je nezaměstnanost téměř vždy spojena s finančními problémy, chybějícím pocitem vlastní ceny jedince a často se pojí s napětím v rodinném životě. Autoři se většinou v souvislosti s nezaměstnaností zabývají jejím dopadem na samotného nezaměstnaného, např. *Buchtová (2002)* věnuje hodně pozornosti souvislostem mezi nezaměstnaností a zdravím, ale také ostatním psychologickým aspektům nezaměstnanosti. U *Mareše (1998)* zase nalezneme odpovědi na otázky, které se týkají sociální problematiky nezaměstnanosti, životních strategií nezaměstnaných (podobně také *Vágnerová, 1999*). Autoři ve svých pracích věnují také prostor vlivu nezaměstnanosti na rodinu, jak jsme popsali v předešlé kapitole. Problematikou psychologických aspektů vlivu nezaměstnanosti na děti se ovšem uvedení autoři blíže nezabývají. Autoři a odborníci z úřadu práce se však shodují

v tom, že nezaměstnanost rodičů vliv na děti má. Problematiku vlivu nezaměstnanosti rodičů na děti najdeme popsanou u autorů *Becker-Textorové a Textora (1990)* nebo *Zenkeho a Ludwiga (1985)*. Ti dokonce tvrdí, že dlouhodobá nezaměstnanost se téměř stejnou měrou dotýká rodičů i jejich dětí. Také u těchto dětí prý můžeme vyzorovat zvláště nápadné symptomy nezaměstnanosti jako jsou: poruchy spánku, pocity strachu, motorický neklid, emocionální labilita, introverze, poruchy koncentrace, regrese, dále pak také sociální problémy, jako je přerušování kontaktu, popírání nezaměstnanosti v rodině, zhoršený výkon, delikvence (*Zenke a Ludwig, 1985*).

Bylo by však chybné domnívat se, že děti trpí následky nezaměstnanosti svých rodičů úplně pasivně. Děti jsou jednající subjekty stejně jako ostatní lidé. Vyvíjejí svoje osobní strategie, kterými na obtížnou situaci reagují. Samozřejmě, že některé děti nereagují, ty pak propadají chronické depresi. Aktéři a aktérky – nezaměstnaní i jejich děti – jsou problémy spojenými s nezaměstnaností ovlivněni a současně je i sami ovlivňují, a to tím, že je potvrzují, mění nebo také zdolávají (*Faschingeder, 2004*).

Jak již bylo řečeno, je situace obtížná zejména v rodinách, kde jsou dospívající děti, které vnímají otce jako autoritu zajišťující živobytí i pro ně. Ztráta práce otce pak někdy znamená i oslabení jeho role v rodině, které může vyústit v závažné psychologické problémy u ostatních členů rodiny (*Buchtová, 2002*). Autoři studie *Nezaměstnanost otce a sebeuvědomění adolescentů (Ortiz, Farrell, 1993)* dospěli k výsledkům, které ukazují, že vztahy s otci byly v případě signifikantní ztráty příjmů v důsledku nezaměstnanosti více negativní, navzdory předpokladům však nebylo sebeuvědomění adolescentů nezaměstnaností, ani ztrátou příjmů nijak přímo ovlivněno (*Ortiz, Farrell, 1993*).

Komarovsky (1940, in Ortiz, Farrell, 1993) ke svým výzkumům, které se týkaly vlivu nezaměstnanosti rodičů na dospívající, poznamenává, že rodinné vztahy jsou během adolescence všeobecně vypjaté. Nicméně, v svých případových studiích zjistila, že adolescenti byli stigmatizováni nezaměstnaností svých otců, a to zejména když ztráta rodinných příjmů vešla ve veřejnou známost. Současně tito mladiství zjistili, že jejich mimodomovské vztahy se také změnily, což vede ke společenské izolaci a k zátěži vztahů otce a dítěte, která vyplývá z tendence mladistvého obviňovat svého otce za neutěšenou sociální situaci rodiny (*Ortiz, Farrell, 1993*).

Autoři se dále shodují na tom, že děti a mládež ze sociálně znevýhodněných rodin trpí nejen tělesnými potížemi, ale jsou rovněž výrazně znevýhodněni ve svém sociálním vývoji. Také dětská a dorostová lékařská, stejně jako výchovatelé a učitelé, stále znovu dokládají, že ekonomicky deprivované děti jsou často narušené ve svém tělesném a psychickém vývoji,

mají mnohem menší sebevědomí, jsou depresivní, osamocené, citlivější, nedůvěřivější a méně jsou schopné zvládat stres. Rodinný stres vede také u ostatních rodinných příslušníků k symptomům, které jsou srovnatelné s těmi, kterými trpí nezaměstnaný; ty ovšem nastupují se zpožděním (*Faschigeder, 2004*). Když jsou rodinné vztahy prožívány jako velmi zatěžující, dochází u dětí často k nočnímu pomočování, poruchám spánku, koktání, agresivitě, poruchám koncentrace, zneužívání drog a omamných látek atd. Na nezaměstnanost rodičů reagují v zásadě silněji dívky než chlapci (*Becker- Textor a Textor, 1990*).

Všechny tyto negativní vývojové faktory vedou často k tomu, co lze nazvat „typická sociální kariéra“. Mladiství, kteří na základě dlouhodobé nezaměstnanosti rodičů již vyrostli v prostředí sociální podpory, zvládnou jen těžko vystoupit z tohoto začarovaného kruhu. Vedle chybějícího ukončení školy a nedostatečného vzdělání jsou to často tyto zdravotní a psychosociální problémy, které úspěšnou integraci na pracovní trh ztěžují, nebo ji úplně znemožňují (*Becker- Textor a Textor, 1990*).

7.5. Vliv nezaměstnanosti rodičů na postoje dětí k jejich budoucímu povolání

V prvních kapitolách předkládané práce jsme z různých vlivů, působících v procesu volby povolání žáků základní školy, vyzdvihli význam rodiny v tomto procesu. Prostředí rodiny hodnotí autoři jako zásadního činitele ovlivňujícího profesní orientaci dětí. Připomeňme si, také to, že v procesu volby povolání hraje důležitou roli socioekonomický status rodiny, vzdělání rodičů, to, jak o práci mluví apod. Právě v těchto oblastech se můžeme v rodinách trpících dlouhodobou nezaměstnaností setkat s určitými problémy, které se často podepisují nejen na psychice samotných nezaměstnaných, ale také jejich dětí.

Za důležitou považujeme také tu skutečnost, že již prvotní volba povolání, tzv. směrová, má zásadní vliv na budoucnost dospívajících na jejich životní spokojenost v budoucnosti, životní styl a spokojenost v práci. Dobrá prvotní volba povolání také snižuje riziko pozdější nezaměstnanosti. Na základě poznatků získaných z literatury se lze domnívat, že nezaměstnanost rodičů může negativně ovlivňovat volbu povolání jejich dětí. Jak jsme již uvedli, potýkají se dlouhodobě nezaměstnaní nejen s finančními problémy, ale také s problémy psychickými a sociálními. Je tedy otázkou, jakou oporou mohou být nezaměstnaní rodiče svým dětem při jejich rozhodování o budoucím povolání. Setkáváme se spíše s tím, že rodiče zaneprázdnění sami sebou, ztrácí zájem o školu, nezajímají se ani o to, jak jejich děti tráví volný čas. To vše se může negativně odrážet na postojích dětí k vlastní budoucnosti, ke vzdělávání, na jejich sebevědomí i sebehodnocení.

Otakar Patočka (2007), psycholog, který se specializuje na mezilidské vztahy v pracovním procesu, se ve svém článku „Mladí bez práce“ (*Patočka, 2007*) zaměřuje na rizika, která jsou spojena s nezaměstnaností v rané dospělosti. Zabývá se otázkou, kdy se nezaměstnanými stávají mladí lidé, absolventi, a v souvislosti s tímto jevem uvádí, že v mnoha případech jsou rodiče sami také nezaměstnaní a činnost, přesněji nečinnost nezaměstnaných rodičů i dětí, probíhá v duchu hesla „pracovat není třeba, stát se postará“ a „ještě nikoho nenechali umřít“, které je buď vysloveno, nebo působí jako nepsaný zákon a psychologická smlouva. Přístup mladých nezaměstnaných k práci se podle *Patočky (2007)* individuálně v mnohém liší a zároveň velmi podstatně odráží jejich dosavadní rodinné zázemí. Autor se dále pokouší o částečné zobecnění a vytipovává následující kategorie postojů:

Převážně pozitivní přístup ke studiu, k životu i k práci se u mladých lidí výrazně pojí se zájmem o brigádnickou činnost a o průběžné získávání vědomostí, dovedností, schopností a zkušeností. Pro představitele této skupiny je charakteristický příznivý vliv osobního příkladu rodičů, starších sourozenců a kamarádů. I když jsou někdy více méně donuceni postoji svých rodičů a uplatněním politiky tvrdé ruky, přistupují vcelku odpovědně k přípravě na vstup do světa práce.

Průměrný přístup ke studiu je často spojen s pozitivním zaměřením na práci. Cílem této skupiny mladých lidí je najít své místo ve světě práce a dospělých, vydělat peníze a posílit nebo zcela vybudovat finanční nezávislost na rodičích.

S ohledem na dále popsané výzkumné šetření se nyní budeme věnovat *Patočkovu (2007)* popisu nepracovního přístupu, který autor dokládá vlastními zkušenostmi s mladými nezaměstnanými. Nepracovní přístup tedy podle něho vytváří špatné předpoklady pro brzké zaměstnání. Rodiče těchto mladých lidí, kteří sice práci mají, k ní však své ratolesti nevedou, nevytvářejí dostatečný tlak, někdy dokonce mají obavy stanovit hranice. Práce pak pro mladé nemá dostatečnou váhu, není přitažlivá, je naopak terčem kritiky či zdrojem utrpení. V mnoha případech jsou rodiče sami také nezaměstnaní. Často si tito lidé stěžují, že chtějí pracovat, ale nedaří se jim práci najít, že je nikde nechtějí, že na nich všude něco vidí. V pozadí se však ukazuje neochota a leckdy neschopnost udělat pro získání práce potřebné kroky.

Patočka (2007) hovoří o setkání s mladými lidmi, u nichž úplně chybělo povědomí, že je správné a potřebné být zaměstnaný a vydělávat si. V otevřeném individuálním pohovoru většina oslovených přiznala, že kdyby byli zvenku (státem či rodiči) přinuceni, s vysokou pravděpodobností by svůj dosavadní styl života museli změnit. S ohledem na postoje rodičů nejsou nuceni si práci sehnat, většinou od nich nikdo nepožaduje ani podíl na vedení

a zajištění domácnosti. Mnozí nikdy nepoložili svým rodičům dotaz, kde berou peníze, ani se neptali, z čeho stát financuje jejich život a podporu a zda je jejich přístup morálně a psychologicky v pořádku. U části z nich po laxním absolvování základní školy a po neúspěšném pobytu na středním odborném učilišti poklesly schopnosti a pracovní návyky natolik, že jsou v podstatě „nezaměstnatelní“. Ještě varovnější je, že nepocítují nudu, pokles smyslu života, frustraci z neschopnosti sehnat práci a podobné pocity, které se obvykle ve zkoumaných vzorcích osob bez práce objevují.

Beránek (2000) uvádí názor Françoise de Singlyho, profesora sociologie na pařížské Sorbonně, který tvrdí, že jediné skutečné nebezpečí ohrožující dnešní rodinu je nebezpečí ekonomického rázu. Pokládá si otázku: „*jak může otec či matka, zlomení dlouhodobou nezaměstnaností, naučit ze svých zkušeností děti něčemu podstatnému?*“ (Singly, in *Beránek, 2000, s. 4-5*). Podle de Singlyho (tamtéž) nezaměstnanost nepředává nic jiného než negativní hodnoty, či jinak řečeno, antihodnoty.

Psychologickými aspekty problematiky dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů se ve své práci zabývají také *Becker-Textor a Textor (1990)*. Podle nich vede nezaměstnanost vedle zhoršení finanční situace rodiny většinou ještě k psychické zátěži, ztrátě úcty, ke krizím a jiným problémům. Protože se s dlouhodobou nezaměstnaností zpravidla pojí narůstající chudoba a sociální propad, může docházet ke sklouznutí na okraj společnosti. Také *Zenke a Ludwig (1985)* vidí finanční tíseň jako první skutečnost, se kterou se děti v případě dlouhodobé nezaměstnanosti rodičů tváří v tvář setkávají. Dodávají ale také, že ruku v ruce s ní jde také silně rostoucí agresivita nezaměstnaného otce. Na základě okolností spojených se ztrátou zaměstnání dochází pak také častěji k zanedbávání výchovy. Jak již bylo řečeno, jsou nezaměstnaní často vůči svým dětem lhostejní, jsou přetížení a velmi zaměstnaní vlastní situací. Rodiče pak projevují menší zájem o vzdělávání svých dětí, méně je motivují a investují méně do jejich vzdělávání než před tím, než se stali nezaměstnanými. Časem také ztrácí mnoho dětí pocit bezpečí, vzniká stále silnější strach z budoucnosti a rezignace. Zvláště u školních dětí pak dochází k rozpadu motivace k učení a ke školním aktivitám, které se právě ve věku puberty začínají úzce propojovat s budoucí profesí (*Becker-Textor a Textor, 1990*).

Děti nezaměstnaných rodičů také řidčeji pokračují v dalším vzdělávání. Rodiče jim dávají větší prostor pro samostatnost, takže se již brzy osamostatňují od své původní rodiny. Starší děti někdy od rodiny utíkají, a to především tehdy, když se jejich situace v souvislosti s nezaměstnaností rodičů zhorší (*Becker-Textor a Textor, 1990*).

Také na základě studie Ústavu pro výzkum veřejného mínění v Grazu, kde byli dotazováni rodiče, děti i učitelé, se dospělo k závěru, že nezaměstnanost rodičů má silný vliv

na vzdělávání a životní šance jejich dětí a na jejich psychiku. U dětí nezaměstnaných rodičů údajně drasticky klesá šance na vzdělání (*Schlechtere Chancen für Kinder von Arbeitslosen, 2005*).

Smyslem citovaného výzkumného šetření prostřednictvím dotazníků pro rodiny s dětmi mladšími patnácti let ve Štýrsku bylo zjistit, jaký je vliv nezaměstnanosti rodičů na jejich děti. Výsledky jsou následující: 53 % rodičů udává, že musí šetřit na volnočasových aktivitách, 77 % nemůže jet na dovolenou a 35 % musí dokonce šetřit na potravinách. Z dotazníků vyplývá, že nezaměstnaní rodiče se snaží ušetřit nejprve sami na sobě, aby nemuseli dát pocítit dětem svoji špatnou finanční situaci. Někdy však děti bídu plně vnímají. To potvrzují také učitelé, kteří se dotazování zúčastnili. Jejich výpovědi svědčí o tom, že se žáci trápí a snášejí menší zátěž, školní výkony se většinou zhoršují a také pocit vlastní hodnoty postižených dětí dramaticky klesá. 65 % dotázaných učitelů udává, že psychická pohoda dětí se zhoršuje. Mnoho žáků se nemůže účastnit exkurzí, lyžařských kurzů a ostatních akcí, také jejich sportovní a kulturní aktivity jsou velmi často omezeny. Zatímco děti zaměstnaných rodičů si mohou dovolit soukromé doučování, děti nezaměstnaných rodičů takovou možnost většinou nemají. Ale také dotázané děti hodnotí svoji situaci jako nelehkou. Téměř 20 % udává, že se zhoršily jejich výsledky ve škole a více než třetina dětí mluví o tom, že se cítí špatně (*Schlechtere Chancen für Kinder von Arbeitslosen, 2005*).

Také jedním z výsledků 1. Dětské studie křesťanského Netwerks World Vision je to, že na budoucnosti dětí má rozhodující podíl jejich sociální původ. Pod vedením bielefeldských vědců Klause Herrelmanna a Sabiny Andresen bylo dotázáno 1592 dětí ve věku od 8 do 11 let na jejich hodnoty, přání a cíle. Studie byla zveřejněna jako Fischer Taschenbuch pod názvem „Děti v Německu 2007“ (*in Arme Kinder bleiben benachteiligt, nedatováno*). V této studii se sice nejedná jen o děti nezaměstnaných rodičů, ale bylo by zajímavé zamyslet se nad tím, co je hlavní příčinou „horší šance na start“. Zda je to nezaměstnanost rodičů, a nebo sociální původ rodiny, což spolu mnohdy souvisí. Příčinu tzv. „horší šance na start“ můžeme ale také spatřovat právě v různých aspektech souvisejících s nezaměstnaností, mezi které patří sociální prostředí, nižší vzdělání rodičů, zhoršená finanční situace, jak jsme již výše uvedli.

Dětská studie World Vision ukazuje, že se mnoha dětem v Německu daří dobře a že jsou se svým životním prostředím spokojeny. Ukazuje ale také, že pro celý život je rozhodující, do jaké společenské vrstvy se dítě narodí. Horší „šance na start“ u dětí z nižších sociálních vrstev ovlivňují podle sociálního vědce Klause Hurrelmanna všechny životní

oblasti a působí jako začarovaný kruh, z něhož není úniku. Stigma a újma se jako červená nit táhne celým životem těchto dětí (*Schlechtere Chancen für Kinder von Arbeitslosen, 2005*).

Jak jsme již uvedli v první kapitole, je volba povolání dosti zásadně ovlivněna profesionálními a vzdělávacími aspiracemi a aspirační úrovní (*Taxová, 1987*). Na základě výzkumů (*Katrňák, 2006, in Matějů, Straková et al., 2006*) můžeme usuzovat na negativní vliv nezaměstnanosti rodičů také na oblast profesních a vzdělanostních aspirací. Autoři výzkumu uvádějí, že za vysokými vzdělanostními aspiracemi je skryta rodičovská podpora – časové, kulturní, sociální a ekonomické investice rodičů do dětí, jejich společný zájem o školu a vzdělání. V případě nezaměstnanosti rodičů se setkáváme spíše s nezájmem o školu a o to, jak tráví jejich děti volný čas apod. Můžeme se tedy domnívat, že v takových rodinách, kde jsou rodiče příliš zatíženi problémem nezaměstnanosti a s ní spojenými psychickými, sociálními, ekonomickými i zdravotními potížemi, nebude rodičovská podpora dětí taková, jako v rodinách, kde jsou rodiče zaměstnaní. Nízkými vzdělanostními aspiracemi se podle *Katrňáka (2006, in Matějů, Straková et al., 2006)* vyznačují ti žáci, kteří o vzdělání neusilují a o školu se nezajímají.

Výzkumná část

8. Výzkumný problém, popis cílů práce, hypotézy a výzkumné otázky

Předkládaná práce je zaměřena na problematiku volby povolání u žáků 8. a 9. tříd základní školy, a zejména na to, zda volbu budoucího povolání dětí může nějak ovlivňovat dlouhodobá nezaměstnanost rodičů. Z předchozích teoretických kapitol vyplývá, že nejvýznamnější vliv na volbu budoucího povolání má rodina a škola. Působení těchto faktorů si mnohdy plně neuvědomují samotní dospívající, ani jejich rodiče. Většina autorů vyzdvihuje zvláště důležitost vlivu rodiny. V této souvislosti se hovoří zejména o vzdělání rodičů, o socioekonomickém statusu rodiny, o vztahu rodičů k vlastnímu povolání apod. Na základě prostudované literatury, která se týká problematiky nezaměstnanosti a především jejího vlivu na děti a na rodinu (kapitola 7), se domnívám, že volbu povolání dětí může významně ovlivňovat také dlouhodobá nezaměstnanost jejich rodičů. Z předchozích teoretických kapitol vyplývá, že nezaměstnanost představuje vážný problém naší společnosti. Je považována za problém nejen ekonomický, ale také sociální a psychologický, s dopadem jak na samotné nezaměstnané, tak na celou společnost včetně dětí. Rodiče jsou pro svoje děti přirozenými vzory – a v této souvislosti jsou zajímavá *Patočková (2007)* zjištění. Tento autor, psycholog, který se specializuje na mezilidské vztahy v pracovním procesu, upozorňuje na základě individuálních pohovorů s mladými nezaměstnanými, že jejich rodiče bývají v mnoha případech také nezaměstnaní. *Patočka (2007)* dochází na základě rozhovorů k závěru, že těmto mladým osobám úplně chybí povědomí o tom, že je správné a potřebné být zaměstnan a vydělávat si.

Výzkumnou studii jsem tedy zaměřila na zjišťování psychologických aspektů vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti rodičů na jejich děti, a to zejména v kontextu jejich vztahů k budoucímu povolání a faktorů, které tuto volbu ovlivňují. Zájem o problematiku vlivu nezaměstnanosti rodičů na děti u mě vyvolaly především moje vlastní zkušenosti s dětmi nezaměstnaných rodičů. Již dříve jsem si v průběhu vlastní pedagogické praxe na základní škole všimla, že tyto děti jsou méně motivované k jakékoliv činnosti, často znuděné, mnohdy apatické, nebo naopak agresivní s odmítavým postojem k autoritám. Na otázky, čím by chtěly být, odpovídaly, že neví, některé prohlašovaly, že budou nezaměstnanými jako jejich rodiče. Tématu jsme se navíc věnovala již ve své bakalářské práci. Rozhodla jsem se na ni navázat a věnovat se této problematice také v diplomové práci.

Po prostudování dostupné literatury a jejím zmapování bylo mým cílem provést výzkumnou studii, která by měla ukázat, ve kterých oblastech můžeme hledat psychologické rozdíly mezi dětmi zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v souvislosti s jejich volbou budoucího povolání a zda vůbec takové oblasti existují. Pro výstup výsledků si stanovuji základní cíle, které mi v případě dalšího výzkumu umožní lepší orientaci v této problematice.

Cíle výzkumu:

- zjistit, jaké jsou rozdíly v **sebehodnocení** a v **sebepojetí školní úspěšnosti** mezi dětmi zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů; pomocí *Dotazníku sebehodnocení* zjišťujeme rozdíly v oblastech: agresivita a hostilita, závislost, negativní sebeocenení, negativní sebehodnocení schopností, emoční inhibitovanost, emoční labilita a pesimismus; pomocí *Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti* pak dále zjišťujeme, zda existují rozdíly v obecných schopnostech, v matematice, čtení, pravopisu, psaní a sebedůvěře; součástí testu je také *hodnocení prospěchu žáků na vysvědčení* v hlavních předmětech - matematice a v českém jazyce
- zjistit, jaké jsou rozdíly v **oblasti vlivu rodičů a školy** na volbu budoucího povolání mezi dětmi zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů; pomocí *Dotazníku k volbě povolání* zjišťujeme, jaký má na žáky vliv rodina a škola v souvislosti s volbou dalšího vzdělávání
- zjistit, jaké jsou rozdíly v **aspiracích na další vzdělávání** mezi dětmi zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů; pomocí *Dotazníku k volbě povolání* zjišťujeme, na jaké školy se budou hlásit žáci 8. a 9. tříd po absolvování základní školy
- zjistit, **jak děti s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči vnímají jejich zájem o školní aktivity**
- zjistit, jaká jsou **přání dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči vzhledem ke svému budoucímu povolání**

V souvislosti se stanovenými cíli a s ohledem na prostudovanou literaturu k tomuto tématu formulují tři hypotézy, které budu v této práci ověřovat:

Hypotéza 1

Mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi existují statisticky významné rozdíly v sebehodnocení a sebepojetí školní úspěšnosti.

Hypotéza 2

Mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi existují statisticky významné rozdíly v oblasti vlivu rodičů a školy na volbu jejich budoucího povolání.

Hypotéza 3

Mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi existují statisticky významné rozdíly v jejich aspiracích na další vzdělávání.

V rámci kvalitativního šetření formulují dvě výzkumné otázky:

Výzkumná otázka 1

Jak vnímají děti s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči jejich zájem o školní aktivity?

Výzkumná otázka 2

Jaké sny mají děti dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů o svém budoucím povolání?

9. Aplikovaná metodika

Ve výzkumu jsem využila výhody kombinace kvalitativního a kvantitativního přístupu, a to především s ohledem na menší vzorek zkoumaného souboru a povahu této studie. Data získaná kvalitativním přístupem byla doplněna daty z kvantitativního šetření. Pro získání údajů ke zkoumané problematice byla použita metoda dotazníkového šetření. Pro každého probanda jsem použila 3 dotazníky zkoumající sebehodnocení, sebezpojetí školní úspěšnosti a pomocí posledního dotazníku jsem zjišťovala postoje žáků k volbě budoucího povolání. Použila jsem **Dotazník sebehodnocení dítěte** - Rohnerova metoda rodinné diagnostiky (Matějček, Vágnerová, 1992), a dále pak **Dotazník sebezpojetí školní úspěšnosti** (Matějček, Vágnerová, 1992). Dále bylo využito **Dotazníku k volbě povolání** vytvořeného na základě prostudované literatury vzhledem k výše uvedeným cílům předkládané výzkumné studie.

V rámci kvalitativního přístupu jsem použila metodu **ohniskové skupiny**. Byly vedeny tři ohniskové skupiny s dětmi. S jejich učiteli jsem vedla **polostrukturované interview**. Okruhy a otázky, které byly respondentům kladeny, jsem vytvořila především na základě studia dostupné literatury.

9.1. Rohnerova metoda rodinné diagnostiky

Rohnerova metoda rodinné diagnostiky (Matějček, Vágnerová, 1992) obsahuje několik dotazníků k rodinné diagnostice; pro tuto výzkumnou studii jsem použila pouze *Dotazník sebehodnocení dítěte*, který vyhovuje mému záměru zjistit, zda existují rozdíly v sebehodnocení mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými a zaměstnanými rodiči. Tato testovací metoda vychází z Rohnerovy teorie, která má podobné východisko jako teorie psychické deprivace (Bowlby 1951, Langmeier a Matějček 1974). Rohner (1980) na základě svých studií zjistil, že citové přijímání nebo odmítání dítěte jeho rodiči významně ovlivnilo vývoj jeho osobnosti, utváření nejen emoční, ale i kognitivní složky (in Matějček, Vágnerová, 1992). Výsledek testování tvoří souhrn osobnostních charakteristik, které mohou svědčit o adaptačních potížích a problémech v sebezpojetí dítěte. Test je rozdělen do sedmi subškál, které jsou zaměřeny na hodnocení těchto charakteristik:

1. *škála hodnotí míru agresivity a hostility* - hostilitu je možno charakterizovat jako emoční prožitek nepřátelství, projevuje se v chování dítěte ve formě agrese, souvisí se sklonem k negativnímu sebehodnocení

2. *škála hodnotí míru závislosti* - vyjadřuje tendenci spoléhat se na emoční i faktickou podporu jiné osoby

3. a 4. *škála vyjadřuje míru negativního sebeocenění a sebehodnocení* – děti, které se hodnotí velmi nízko, bývají často neúspěšné, nejisté, cítí se neschopné v konfrontacích s požadavky běžného života a mívají pocit méněcennosti

5. *škála je zaměřena na inhibitovanost v oblasti emocionálních projevů* – ta bývá často spojena s nízkým sebehodnocením, buďto jde o neurotické potlačení citových projevů u jinak citlivých dětí, anebo může jít o inhibitovanost pouze zdánlivou, u citově plochých, často deprivovaných dětí; tyto děti bývají často i agresivní, bezohledné a egocentrické

6. *škála charakterizuje úroveň citové lability* – vyjadřuje celkovou nejistotu dítěte, která může být podmíněna více sociálně (např. vlivem rodiny) či spíše dispozičně (vrozená vegetativní a citová nevyrovnanost), míra citové lability se u obou pohlaví zvyšuje v pubertě

7. *škála ukazuje míru pesimismu dítěte* – vyjadřuje jeho negativní pohled na svět, pocit nebezpečí a ohrožení

Plné znění dotazníku je uvedeno v příloze (3).

9.2. SPAS – Dotazník sebepojetí školního dítěte

Tento test je založen na předpokladu, že sebehodnocení dětí ve věku 10 – 15 let je závislé na jejich školním výkonu. Test obsahuje šest škál, které označujeme takto:

1. *Obecné schopnosti* – dítě se vyjadřuje o svých intelektových schopnostech, o své bystrosti, pohotovosti a ostatních vlastnostech, které jsou předpokladem úspěchu ve školní práci
2. *Matematika* – dítě hodnotí své schopnosti pro matematiku a svou úspěšnost v této oblasti
3. *Čtení* - dítě hodnotí své schopnosti pro čtení a svou úspěšnost v této oblasti
4. *Pravopis* - dítě hodnotí své schopnosti pro pravopis a svou úspěšnost v této oblasti
5. *Psaní* - dítě hodnotí své schopnosti pro psaní a svou úspěšnost v této oblasti
6. *Sebedůvěra* – dítě vyjadřuje důvěru ve své schopnosti a hodnotí své postavení mezi ostatními žáky – jak dalece mezi nimi vyniká nebo obstává v jejich konkurenci

SPAS je vhodným nástrojem k posuzování školního sebepojetí různých skupin dětí – např. dyslektiků, žáků zvláštních škol, dětí se smyslovými poruchami, dětí s ADHD, žáků tříd s rozšířeným jazykovým vzděláním apod. Dítěte se tímto dotazníkem zaměřeně ptáme, jakou má představu o svých schopnostech, o své výkonnosti v jednotlivých předmětech, o svém

postavení v konkurenci s ostatními (Matějček, Vágnerová, 1992). Plné znění dotazníku je uvedeno v příloze (4).

9.3. Dotazník k volbě povolání

Metoda dotazníkového šetření se používá zvláště tam, kde je třeba jednu a tutéž sadu otázek zadat většímu počtu lidí; je výhodnější, zadáváme-li je najednou. Dotazník není ve své základní podobě nic jiného než standardizované interview předložené v písemné podobě. Výhodou dotazníku je úspora času a lepší možnosti kvantifikovat získaná data (Ferjenčík, 2000).

Mým záměrem bylo zjistit, jak žáky v jejich volbě budoucího povolání ovlivňuje rodina a škola. Rozhodla jsem se tedy pro využití dotazníkového šetření a vytvoření dotazníku pro tyto účely, a to zejména z důvodu předpokládaného kvantitativního způsobu vyhodnocení. Při vytváření dotazníku bylo třeba dbát zejména na to, aby otázky byly stručné, srozumitelně formulované s možností alternativních odpovědí ano - ne.

V souvislosti s výše uvedeným záměrem předkládané výzkumné studie a s ohledem na prostudovanou literaturu jsem vytvořila dotazník, pomocí kterého bych chtěla zjistit, jak ovlivňuje dlouhodobá nezaměstnanost rodičů postoje dětí k volbě jejich budoucího povolání. Vytvořila jsem dva hlavní okruhy, *vliv rodiny* a *vliv školy*, které obsahovaly vždy několik podotázek. Další téma nazvané *vlastní pohled na volbu budoucího povolání* měl přinést informace o vlastních postojích k volbě povolání. Dotazník tedy obsahoval 13 otázek, na které žáci odpovídali ano - ne a dále obsahoval otázky týkající se jejich volby dalšího vzdělávání i nejvyššího dosaženého vzdělání rodičů.

Témata dotazníku:

○ **vliv školy**

Myslíš si, že tě ve tvém rozhodování o budoucím povolání nejvíce ovlivnila škola (učitelé, výchovný poradce)?

Myslíš, že informace o možnostech pokračování po ZŠ získáváš hlavně ve škole?

Myslíš, že se nakonec rozhodneš podle rad učitelů, výchovného poradce?

○ **vliv rodiny**

Chtěl bys mít takové zaměstnání jako Tvoji rodiče?

Mluvíte doma s rodiči o tvém budoucím povolání?

Chtějí rodiče, abys měl takové povolání, jaké mají oni?

Myslíš si, že tě ve tvém rozhodování o budoucím povolání nejvíce ovlivnili rodiče?

Myslíš, že informace o možnostech pokračování po ZŠ získáváš hlavně od rodičů?

Myslíš, že se nakonec rozhodneš podle rodičů?

Myslíš si, že mají tvoji rodiče svoji práci rádi?

Mluví rodiče doma o svém povolání?

- **vlastní pohled na volbu povolání**

Víš, čím chceš v budoucnu být?

Myslíš, že se nakonec rozhodneš podle sebe?

Plné znění dotazníku je uvedeno v příloze (5).

9.4. Ohnisková skupina

Ohniskové skupiny spolu se skupinovými interview tvoří soubor kvalitativních metod, které jsou prováděny s větším počtem účastníků než tři. Ve skupinové diskusi se narozdíl od ohniskové skupiny spíše potlačuje skupinová interakce (Miovský, 2006). Ohniskové skupiny můžeme podle Miovského (2006) zařadit mezi jedny z nejprogresivnějších kvalitativních metod pro získávání dat. Morgan (1997, in Miovský, 2006) pojímá termín ohniskové skupiny více zeširoka jako výzkumnou metodu, jejímž prostřednictvím získáváme kvalitativní data za využití skupinové interakce vzniklé a probíhající v debatě na téma určené badatelem. Badatel určuje zaměření diskuse, ohnisko (určitá tematická oblast, která nás zajímá), které se odvíjí od cílů výzkumu a výzkumných otázek, a toto ohnisko účastníkům označí. Údaje jsou pak získávány prostřednictvím záznamu skupinové interakce (Miovský, 2006).

9.4.1. Popis respondentů ohniskových skupin

V rámci předkládané výzkumné studie proběhly tři ohniskové skupiny, kterých se účastnilo celkem 29 dětí, z toho bylo 16 dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči. Struktura ohniskových skupin je uvedena v tabulce č. 1 a 2.

Ohnisková skupina	Počet respondentů ohniskové skupiny	Z toho		Rodiče respondentů zaměstnaný/nezaměstnaní
		dívky	chlapci	
1.	11	5	6	nezaměstnaní
2.	5	2	3	nezaměstnaní
3.	13	8	5	zaměstnaní
celkem	29	15	13	16 nezaměstnaní 12 zaměstnaní

Tab. 1: Respondenti ohniskových skupin

Pohlaví	Počet respondentů ohniskových skupin		Z toho			
			Počet respondentů s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči		Počet respondentů se zaměstnanými rodiči	
	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %
dívky	15	51,7	7	24,1	8	27,5
chlapci	14	48,3	9	31,1	5	17,3
CELKEM	29	100	16	55,2	13	44,8

Tab. 2: Počet respondentů ohniskové skupiny z hlediska pohlaví

9.4.2. Průběh ohniskové skupiny

V úvodní fázi každé ohniskové skupiny jsem si společně s dětmi zahrála hru s cílem uvolnit atmosféru a odreagovat se od prostředí školy, ve kterém ohniskové skupiny z organizačních důvodů probíhaly. Nebylo třeba se představovat, protože děti se dobře znaly mezi sebou a znaly také mě, protože jsem většinu z nich učila, nebo jsme se alespoň potkávali na chodbách školy. Na začátku bylo dětem vysvětleno, jak bude ohnisková skupina probíhat, a byly požádány o dodržování základních pravidel ohniskových skupin (*Miovský, 2006*). Ohnisková skupina měla předem připravenou strukturu, která byla sestavena ze čtyř hlavních okruhů. Tyto okruhy a podotázky byly vzhledem k výzkumným cílům stanoveny takto:

Volnočasové aktivity – otázky daného okruhu se týkaly toho, jak děti tráví svůj volný čas – ve všední dny, o víkendech, o prázdninách; dále pak odpovídaly na otázky, zda jezdí v rámci školy na výlety, lyžařský výcvik a měly také vysvětlit proč. Poslední dotaz tohoto okruhu se týkal toho, jak by rády trávily volný čas, kdyby tomu nic nebránilo.

Sociální kontakty s vrstevníky – v tomto okruhu odpovídali žáci na otázky, jak tráví společný čas s kamarády, ptala jsem se, zda se vzájemně navštěvují a zda proti tomu rodiče nic nenamítají.

Zájem rodičů o školu – ptala jsem se, zda jim rodiče kontrolují úkoly, přípravu do školy, zda se s nimi připravují, zda jim kontrolují známky, sešity.

Výhody zaměstnanosti a nezaměstnanosti podle dětí a volba budoucího povolání – v této oblasti jsem se zajímala o to, čím by žáci chtěli být, podle čeho nebo koho se při volbě povolání rozhodují, zda si myslí, že je lepší být zaměstnaný nebo nezaměstnaný a jak by to chtěli oni. Poslední otázka tohoto okruhu se týkala toho, čím by žáci chtěli být, kdyby mohli být čímkoliv.

Ohniskové skupiny trvaly vždy asi půl hodiny. Z celého průběhu jsem pak se souhlasem všech účastníků pořídila záznam na diktafon a ten jsem následně přepsala. S tímto přepisem jsem pak pracovala.

Závěrem je třeba dodat, že v rámci ohniskových skupin nedocházelo k očekávané interakci mezi žáky. Děti spíše pasivně odpovídaly na dotazy, jejich odpovědi byly většinou stručné, i když se nezdálo, že by měly k tomuto výzkumu negativní postoj. Se svojí účastí na výzkumu také předem souhlasily. Důvodem mohlo být to, že se nedokázaly uvolnit natolik, aby byly schopny hovořit o niternějších skutečnostech a dále je rozvíjet. To mohlo mít příčinu buďto v jejich uzavřenosti, která může souviset s problémem nezaměstnanosti jejich rodičů, anebo to mohla zapříčinit skutečnost, že mě znaly jako učitelku, což mohlo způsobit jejich ostych, přestože v současné době již na škole neučím. Protože se ale děti zaměstnaných rodičů více zapojovaly do rozhovoru, nebylo třeba je k odpovědím tolik povzbuzovat a jevíly se mi otevřenější, usuzuji, že důvodem uzavřenosti dětí nezaměstnaných rodičů může být právě to, že se stydí za svoji situaci, že se trápí a jsou skutečně v určitých aspektech uzavřené. Dalším důvodem může být také nedostatek mých zkušeností s touto metodou a rovněž to, že otázky byly voleny tak, aby dětem zaručovaly bezpečnost a nevystavovaly je přílišné konfrontaci s problémem dlouhodobé nezaměstnanosti v rodině. Proto se domnívám, že by bylo v případě dalšího výzkumu vhodnější použít pro získávání potřebných dat metodu individuálního rozhovoru, která by dětem poskytovala zcela bezpečný prostor pro jejich vyjádření. Přes uvedené skutečnosti jsou ale výstupy ohniskové skupiny vzhledem k rozsahu a charakteru předkládané práce a vzhledem k zpracovávanému tématu přínosné a v případě dalšího výzkumu nám umožní lepší orientaci v tématu.

9.5. Strukturované interview s učiteli, popis respondentů a průběh šetření

Termínem interview označujeme takový rozhovor, který je moderovaný a prováděný s určitým cílem výzkumné studie. Je prováděn s maximálně třemi osobami. Pro účely předkládané diplomové práce jsem použila metodu polostrukturovaného interview, kdy si vytváříme určité schéma, které je pro tazatele závazné. Toto schéma obvykle specifikuje okruhy otázek, na které se budeme účastníků ptát (*Miovský, 2006*).

Rozhovory jsem prováděla s učiteli dětí, jimž byly předkládány dotazníky. Celkem bylo provedeno šest rozhovorů, kterých se zúčastnilo pět učitelek a jeden učitel. Všichni byli stručně informováni o smyslu a cílech naší práce. V tabulce č. 3 uvádím stručnou

charakteristiku respondentů polostrukturovaného interview. Učitelům byly kladeny otázky, které byly součástí větších okruhů. Dotazovala jsem se v následujících oblastech:

Ekonomické problémy - otázky této oblasti zjišťovaly, zda se děti nezaměstnaných rodičů účastní exkurzí, lyžařských kurzů, filmových nebo divadelních představení a zda jsou finanční problémy rodiny nezaměstnaných rodičů patrné i navenek (oblečení, stravování).

Sociální kontakty dětí - zjišťovali jsme, jaké je postavení dětí nezaměstnaných rodičů v kolektivu, zda se liší od postavení ostatních dětí.

Psychologické aspekty - v této oblasti jsme zjišťovali, jak děti nezaměstnaných rodičů snášejí zátěž, jaká je psychická pohoda těchto dětí, zajímalo nás, zda jsou patrné rozdíly mezi dětmi zaměstnaných a nezaměstnaných rodičů. Dále se otázky týkaly školního výkonu dětí nezaměstnaných rodičů, otázky se týkaly poruch chování, poruch učení a sebevědomí dětí z pohledu učitelů.

Spolupráce s rodiči - tento okruh se týkal spolupráce nezaměstnaných rodičů se školou.

Další psychologické zvláštnosti - tato oblast měla zjistit případné další zvláštnosti dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů.

Délka rozhovorů byla vždy asi půl hodiny. Z celého průběhu jsem se souhlasem všech dotazovaných pořídila záznam na diktafon a ten jsem následně přepsala. S tímto přepisem jsem pak dále pracovala.

Pohlaví	Počet respondentů interview	Doba praxe na ZŠ	Třídní učitel zkoumaného vzorku	Učí ve všech třídách, z nichž pochází zkoumané vzorky
ženy	5	3-11 let	3	5
muži	1	5 let	0	1
CELKEM	6	-	3	6

Tab. 3: Počet respondentů polostrukturovaného interview

10. Organizace a průběh výzkumu

Výzkum probíhal v letech 2008 a 2009 na základní škole, respondenty byli žáci dané školy. Rozhovor byl veden s učiteli této školy. Před zahájením výzkumu byli zákonní zástupci dětí písemně informováni. Pokud rodiče s účastí svého dítěte na výzkumné studii souhlasili, přinesly děti jejich písemné potvrzení. Účastníci i jejich rodiče byli obecně informováni o účelu a smyslu této studie.

K získání podkladů pro tuto práci jsem použila *Dotazník sebepojetí školního dítěte SPAS (Matějček, Vágnerová, 1992)* a *Dotazník sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky) (Matějček, Vágnerová, 1992)*, dále pak *Dotazník k volbě povolání*. Dotazníky byly po domluvě s učiteli a vedením školy administrovány v době vyučování. Byly použity skupinově, se slovním doprovodem, který vycházel z tištěné instrukce v záhlaví testu. Na začátku byli žáci upozorněni, že testování je dobrovolné, a bylo zdůrazněno, že tu nejsou žádné správné ani špatné odpovědi, ale jde pouze o vlastní mínění a zkušenosti. Přesvědčili jsme se, zda děti instrukci rozuměly. Vyplnění každého testu trvalo asi 15 minut.

V rámci kvalitativního šetření bylo využito *metody ohniskové skupiny*, které se zúčastnily děti dlouhodobě nezaměstnaných i zaměstnaných rodičů. Všechny tři ohniskové skupiny proběhly rovněž v rámci výuky a po souhlasu vedení, učitelů, rodičů i žáků.

Další kvalitativní výzkumnou metodou, kterou jsem použila, byl *polostrukturovaný rozhovor*, který byl veden s učiteli. Jako významné se vzhledem k cílům této výzkumné studie ukázaly především výstupy z rozhovorů s třídními učiteli tříd, ze kterých pochází soubor respondentů.

11. Popis zkoumaného vzorku

Pro svoji výzkumnou studii jsem jako výzkumný vzorek studie zvolila děti ze základní školy, na které jsem sama několik let působila jako učitelka. Předpokládala jsem, že tak s větší pravděpodobností získám jedince, které budu moci do své výzkumné studie zařadit. A to se také potvrdilo. Nejprve jsem oslovila vedení školy, třídní učitele a žáky, písemnou formou jsem pak požádala rodiče o souhlas s účastí jejich dětí na výzkumné studii. Ve většině případů rodiče i děti souhlasili. Děti, které se průběhu výzkumné studie neúčastnily, strávily tuto dobu v jiné třídě.

Požadavky na zkoumaný vzorek osob byly následující:

- žáci 2. stupně ZŠ v 8. a 9. třídě, ve věku 13 – 15 let
- alespoň 1 rodič dětí zkoumaného souboru dlouhodobě nezaměstnaný (déle než 6 měsíců)
- rodiče dětí kontrolního souboru zaměstnaní

V našem výzkumu jsem se spokojila s požadavkem dlouhodobé nezaměstnanosti alespoň jednoho z rodičů, nemuseli být nezaměstnaní oba dva rodiče. K tomuto rozhodnutí mě vedlo nejen to, že se mi nepodařilo najít potřebný počet respondentů s oběma nezaměstnanými rodiči, ale také skutečnost, že již nezaměstnanost jednoho člena rodiny má negativní vliv na ostatní členy rodiny (*Buchtová, 2002*).

Výzkumný soubor tvořilo celkem 63 žáků ZŠ (29 dívek a 34 chlapců) ve věku 13 – 15 let. Metodou dotazníku bylo zjištěno, že 17 dětí má rodiče dlouhodobě (více než šest měsíců) nezaměstnané (7 dívek a 10 chlapců). Stručnou charakteristiku respondentů uvádím v tabulkách č. 4 – 7.

Pohlaví	Počet respondentů		Z toho			
			Počet respondentů s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči		Počet respondentů se zaměstnanými rodiči	
	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %
dívky	29	46	7	11	22	38
chlapci	34	54	10	16	24	35
CELKEM	63	100	17	27	46	73

Tab. 4: Počet respondentů z hlediska pohlaví

Věk	Počet celkem			Z toho					
				Počet respondentů s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči			Počet respondentů se zaměstnanými rodiči		
	celkem	d	h	celkem	d	h	celkem	d	h
13 let	25	11	14	9	4	5	16	7	9
14 let	25	12	13	5	2	3	20	10	10
15 let	13	8	5	3	1	2	10	7	3

Tab. 5: Věková struktura respondentů

druh školy	zaměstnaní						nezaměstnaní					
	otec		matka		dítě-volba		otec		matka		dítě-volba	
	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %
uč, uč + m	30	65%	19	41,5%	11	24%	15	88%	15	88%	11	65%
sš, gym	14	30,5%	25	54%	34	74%	2	12%	2	2%	2	12%
vš	2	4,5%	2	4,5%	-	-	-	-	-	-	-	-
neví	-	-	-	-	1	2%	-	-	-	-	4	23%

Tab. 6: Popis respondentů dle nejvyššího dosaženého vzdělání rodičů a dalšího vzdělávání dítěte

	otec		matka		oba rodiče nez.		alespoň 1 r. nez.	
	absolutně	v%	absolutně	v%	absolutně	v%	absolutně	v%
nezaměstnaných	11	65%	13	76%	6	35%	11	35%

Tab. č. 7: Dlouhodobě nezaměstnaní rodiče respondentů.

Skupina respondentů se skládala ze žáků tříd 8.A a 9.A a 9.B. Považuji za vhodné charakterizovat alespoň krátce tyto třídy jako celky. Základní škola, na které jsem prováděla výzkumnou studii, je škola s rozšířenou výukou jazyků. Při zápisu skládají děti zkoušku, jejíž úspěšnost je pak opravňuje ke vstupu do tzv. výběrových tříd - 1.A. Do 1.B pak byly zařazeny ty děti, které zkoušky nezvládly, nebo děti, jejichž rodiče neměli zájem o to, aby jejich děti jazykovou třídu navštěvovaly. Chtěla bych také podotknout, že i v průběhu školního roku do školy přicházeli žáci z jiných škol, na první i na druhý stupeň, ale protože již byly v cizím jazyce pozadu, nebo se ho ještě vůbec nezačaly učit, byly automaticky přijaty do třídy B. Někteří rodiče, jejichž děti nastoupily na základní školu v průběhu školní docházky a neměly potřebné jazykové znalosti, aby mohly bez problémů navázat v jazykové třídě, pro ně zajistili doučování, aby byly připraveny zapojit se do výuky v jazykové třídě.

Z toho vyplývá, že třídy A jsou výběrové. V těchto třídách můžeme očekávat větší zapojení rodičů do výchovně-vzdělávacího procesu, větší tlak na žáky ze strany rodičů na školní výkon a vzdělávání, a s tím souvisí také vyšší pravděpodobnost lepšího prospěchu v těchto třídách. Ve třídách B najdeme děti, které často na probírané učivo nestačí, nejsou tolik motivované a rodiči vedené v oblasti vzdělávání. Je příznačné, že právě v těchto třídách najdeme více dětí, jejichž rodiče jsou dlouhodobě nezaměstnaní. Zvláštností je, že je tam takových dětí relativně hodně, tj. celkem 12 dětí v jedné a 5 ve druhé třídě.

12. Metody zpracování a analýzy dat

Ke statistickému zjištění rozdílů dotazníkového šetření u dětí dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů jsem u *dotazníků zjišťujících sebehodnocení a sebepojetí školní úspěšnosti* využila **Studentův dvouvýběrový t-test s rovností nebo nerovností rozptylů**. V tomto typu testu se má posoudit, zda je měřená veličina stejná ve dvou „přirozených populacích“. K výběru vhodného testového kritéria, ať už s rovností nebo nerovností rozptylů, jsme využili F-test (Fisherův test). T-test pro rozdíl dvou výběrových průměrů použijeme, jestliže F-testem ověříme, že $\sigma^2_1 = \sigma^2_2$, tedy jestliže mezi dvěma rozptyly není statisticky významný rozdíl. T-test pro rozdíl dvou výběrových průměrů použijeme, jestliže F-testem ověříme, že $\sigma^2_1 \neq \sigma^2_2$, tedy je-li mezi dvěma rozptyly statisticky významný rozdíl. F-test je parametrický test významnosti, který testuje hypotézy o populačním rozptylu. Umožňuje určit, jak signifikantní je rozdíl mezi dvěma rozptyly. Ke zjištění, zda je mezi danými soubory statisticky významný rozdíl, jsme dospěli tak, že jsme porovnali hodnoty $|t_{stat}|$ a $t_{krit}(2)$ u dvouvýběrového t-testu s rovností nebo nerovností rozptylů. Pokud byla hodnota $|t_{stat}|$ vyšší než $t_{krit}(2)$, pak se jednalo o statisticky významný rozdíl v průměrech sledovaných výběrů (Reiterová, 2004). Kvantitativní zpracování statistického zhodnocení dat výzkumu bylo provedeno pomocí aplikace MS Excel.

Pro porovnání *výsledků hodnocení žáků na vysvědčení* v matematice a v českém jazyce, které jsou součástí *Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti – SPAS*, jsem využila **Test nezávislosti pro kontingenční tabulku větší než 2x2 a kontingenční koeficient C**. Vícepolní kontingenční tabulka se používá, když chceme rozhodnout o tom, zda existuje významná souvislost mezi dvěma jevy, které jsou ještě dále dělené do tříd. Četnosti uvedené v kontingenční tabulce jsou pozorované četnosti - O_i . V případě, že je pozorovaných četností O_i v jedné třídě méně než 5, je třeba třídy sloučit. Očekávané četnosti - E_i se musí vypočítat ze řádkových a sloupcových součtů. Vztah mezi proměnnými určuje koeficient kontingence C. Tento koeficient může nabývat hodnot mezi 0 a +1 (Reiterová, 2004).

Pro zjištění rozdílů mezi soubory dětí zaměstnaných a nezaměstnaných rodičů v jednotlivých položkách *Dotazníku vlivu na volbu povolání* jsem použila **procentový z-test**. Tento test porovnává dva výběrové soubory u kterých známe procenta výskytu sledovaných jevů. Tento test se použije pro stanovení signifikantnosti rozdílu mezi dvěma procenty u sledovaných výběrových souborů. Vypočítanou hodnotu pak porovnáme se

standardizovanou hodnotou z_α : $z_{0,05} = 1,9$, $z_{0,01} = 2,58$, $z_{0,001} = 3,29$. Je-li $z \geq z_\alpha$, pak je signifikantní rozdíl mezi procenty sledovaného jevu ve dvou výběrech (Reiterová, 2006).

13. Výsledky práce

13.1. Kvantitativní výzkum

13.1.1. Výstupy z Dotazníku sebepojetí dítěte - Rohnerova metoda rodinné diagnostiky

Výsledky Dotazníku sebepojetí dítěte (Vágnerová, Matějček, 1992) tvoří souhrn osobnostních charakteristik, které mohou svědčit o adaptačních potížích a problémech v sebepojetí dítěte. Autoři poukazují na skutečnost, že pokud se tyto problémy u dítěte vyskytnou, pak může být příčina dána odchylnými vztahy v rodině, ale může také souviset i s jinými patogenními vlivy. Výsledek je podle nich tedy třeba interpretovat souhrnně, a pokud není vysvětlení uspokojivé, použít i jiných, individuálních metod. K porovnání vyhodnocených dotazníků dětí zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů jsem využila Studentův dvouvýběrový t-test s rovností nebo nerovností rozptylů. Porovnávala jsem tyto položky: agresivita a hostilita, závislost, sebeocenění a sebehodnocení vlastních schopností, inhibitovanost v oblasti emocionálních projevů, citová labilita a pesimismus. Výstupy tohoto testu ukazují, že mezi jednotlivými soubory, tedy žáky zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů, **není vzhledem k jejich sebehodnocení statisticky významný rozdíl v žádné ze zkoumaných položek**. Výsledky v hrubých skórech jsou uvedeny v příloze 6 a 7. Výpočty jsou uvedeny v příloze 16.

13.1.2. Výstupy dotazníku SPAS

Vyhodnocení Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (Matějček, Vágnerová, 1992) mělo přinést bližší informace o sebehodnocení zkoumaného. K porovnání vyhodnocených dotazníků dětí zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů jsem využila rovněž Studentův dvouvýběrový t-test s rovností nebo nerovností rozptylů. Tentokrát jsem porovnávala tyto položky: obecné schopnosti, matematika, čtení, pravopis, sebedůvěra a celkový skór. Děti jsem se tímto dotazníkem zaměřeně ptala, jakou mají představu o svých schopnostech, o své výkonnosti v jednotlivých předmětech, o svém postavení v konkurenci s ostatními. Výstupy ukazují, že mezi jednotlivými soubory, tedy žáky zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů, **není vzhledem k jejich sebehodnocení školní**

úspěšnosti statisticky významný rozdíl v žádné ze zkoumaných položek. Výsledky testů v hrubých skórech jsou uvedeny v příloze 8 a 9. Výpočty jsou uvedeny v příloze 17.

Dále jsme porovnávala známky na vysvědčení dětí zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v hlavních předmětech matematika a český jazyk. Toto srovnání jsem provedla pomocí testu nezávislosti pro vícepolní kontingenční tabulku. Výstupy ukazují, že mezi jednotlivými soubory, tedy žáky zaměstnaných a dlouhodobě zaměstnaných rodičů, **není vzhledem k jejich hodnocení na vysvědčení statisticky významný rozdíl v žádné ze zkoumaných položek.** Výsledky hodnocení dětí na vysvědčení v matematice a v českém jazyce jsou uvedeny v příloze 10 a 11. Výpočty jsou uvedeny v příloze 18.

13.1.3. Výstupy z Dotazníku k volbě povolání

Dotazník k volbě povolání měl přinést informace, týkající se vlivu rodiny a školy na volbu povolání dětí a vlastního rozhodování žáků o volbě budoucího povolání. K porovnání výsledků dotazníku jsem využila procentového z-testu. Porovnávala jsem jednotlivé položky oblasti vlivu rodiny, školy a vlastního pohledu žáků na volbu povolání.

Výstupy ukazují, že mezi jednotlivými soubory, tedy žáky zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů **existuje statisticky významný rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,05}$ ve dvou položkách dotazníku v oblasti vlivu rodiny.** Zjistila jsem, že signifikantně více dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči si myslí, že je v jejich rozhodování o volbě budoucího povolání ovlivnili nejvíce jejich rodiče. Dále jsem zjistila, že nezaměstnaní rodiče doma významně méně hovoří o svém povolání ve srovnání s rodiči zaměstnanými. V ostatních položkách k tématu vlivu rodiny v Dotazníku k volbě povolání nebyly zjištěny žádné další statisticky významné rozdíly. Další výstupy ukazují, že mezi jednotlivými soubory, tedy žáky zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů, **není statisticky významný rozdíl v žádné z položek dotazníku v oblasti vlivu školy.** Výsledky odpovědí žáků jsou uvedeny v příloze 12 a 13. Výpočty jsou uvedeny v příloze 19.

Pomocí dotazníku jsem dále zjistila, že mezi jednotlivými soubory, tedy žáky zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů, **existuje statisticky významný rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,001}$ a $\alpha_{0,01}$ v oblasti volby dalšího vzdělávání žáků.** Zjistila jsem, že významně více dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů se hlásí na učňovské obory a signifikantně více dětí zaměstnaných rodičů se hlásí na střední školy. Výsledky odpovědí žáků jsou uvedeny v příloze 14 a 15. Výpočty jsou uvedeny v příloze 20.

13.1.4. K platnosti hypotéz

Hypotéza 1

Mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi existují statisticky významné rozdíly v sebehodnocení a sebepojetí školní úspěšnosti.

Hypotéza 1 se nepotvrdila; ani v jedné z hodnocených položek nebyl nezjištěn statisticky významný rozdíl mezi zkoumaným souborem dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a kontrolním souborem dětí se zaměstnanými rodiči.

Hypotéza 2

Mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi existují statisticky významné rozdíly v oblasti vlivu rodičů a školy na volbu jejich budoucího povolání.

Hypotéza 2 se potvrdila; statisticky významný rozdíl v oblasti vlivu rodiny na volbu budoucího povolání mezi dětmi, které mají dlouhodobě nezaměstnané rodiče, a dětmi, které mají rodiče zaměstnané, se potvrdil ve dvou položkách. Signifikantně více dětí s nezaměstnanými rodiči si myslí, že je v jejich rozhodování o volbě budoucího povolání ovlivnili nejvíce jejich rodiče a dále se ukázalo, že signifikantně méně nezaměstnaných rodičů hovoří doma o své práci. V ostatních položkách Dotazníku k volbě povolání týkajících se vlivu rodiny a školy nebyl zjištěn signifikantní rozdíl.

Hypotéza 3

Mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi existují statisticky významné rozdíly v jejich aspiracích na další vzdělávání.

Hypotéza 3 se potvrdila; statistickým šetřením bylo zjištěno, že mezi dětmi, které mají dlouhodobě nezaměstnané rodiče, a dětmi se zaměstnanými rodiči, existuje statisticky významný rozdíl v oblasti volby dalšího vzdělávání žáků. Signifikantně více dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči se hlásí na učňovské obory a signifikantně více dětí zaměstnaných rodičů se hlásí na střední školy.

13.2. Kvalitativní výzkum

13.2.1. Výstupy z ohniskové skupiny

Následující tabulka (č. 8) slouží ke zřehlednění výstupů ohniskových skupin, kterých se zúčastnilo celkem 29 žáků dané školy. Výsledky ohniskové skupiny dále podrobněji rozvádím a interpretuji.

posuzované oblasti	rozdíly	děti zaměstnaných rodičů	děti nezaměstnaných rodičů
účast na akcích pořádaných školou	je rozdíl	většinou se účastní	většinou se neúčastní
trávení volného času	je rozdíl	84,6 % tráví volný čas organizovaně	25 % tráví volný čas organizovaně
přání a touhy vzhledem k trávení volného času	je rozdíl	75 % má další přání jak trávit volný čas	93,8 % nemá žádná další přání ani touhy
sociální kontakty	není rozdíl	-	-
zájem rodičů o školní aktivity	je rozdíl	většinou spolupracují 84,6 %	většinou nespolečně 87 %
další vzdělávání	je rozdíl	83 % uvažuje o studiu na střední škole nebo na gymnáziu	75 % uvažuje o dalším vzdělávání na učňovských oborech
povolání snů	je rozdíl	83,5 % sní o různých povoláních, které by rády dělaly	87,5 % nemá takové povolání
myslí si, že je lepší být zaměstnaný /nezaměstnaný	není rozdíl	-	-
pohled na výhody a nevýhody nezaměstnanost	není rozdíl	-	-

Tab. 8: Vyhodnocení výstupů ohniskové skupiny vedené s dětmi zaměstnaných a nezaměstnaných rodičů.

- **Volnočasové aktivity a sociální kontakty dětí s vrstevníky**

Děti, jejichž rodiče jsou zaměstnaní, tráví svůj volný čas většinou v zájmových kroužcích nejrůznějšího charakteru (11 z 13 dětí navštěvuje pravidelně nějaký kroužek) – ve sportovních, hudebních i výtvarných. Kromě toho tráví čas venku s kamarády, jezdí na kole nebo na lyžích a učí se. Pouze 4 ze 16 dětí, jejichž **rodiče jsou dlouhodobě nezaměstnaní,** tráví svůj volný čas organizovaně, z toho 2 dívky chodí do přírodovědného kroužku v rámci školy (na jeho financování se žáci nepodílí), někteří chlapci neorganizovaně sportují. Jedna

dívka navštěvuje kroužek pro instruktory, chce pracovat s dětmi, chce pro ně „zařizovat nějaké akce a výlety“. Jeden chlapec se věnuje pouze automobilům a nic jiného ho nezajímá. Jinak jsou tyto děti doma nebo venku („domů se jdu jen najíst a vyspat“, řekla jedna dívka). Narozdíl od dětí zaměstnaných rodičů nezmínilo ani jedno dítě jako náplň volného času přípravu do školy.

Na otázku, co dělají děti o prázdninách, odpovídaly většinou podobně, že jsou venku s kamarády, chodí na koupaliště, jezdí s rodiči na výlety i na dovolenou, sportují. Někteří jezdí na tábor. Zajímavé bylo, že v odpovědích dětí nezaměstnaných rodičů se několikrát objevila odpověď, že chodí s maminkou nakupovat.

Na akce pořádané školou nejezdí, protože je to nebaví, říkají shodně **děti nezaměstnaných rodičů**. Odpovědi **dětí zaměstnaných rodičů** jsou diferencovanější, někteří také nebyli na lyžařském kurzu a udávají takové důvody jako nemoc, nejezdí s rodiči lyžovat a nechtěli kupovat celou výbavu, když ji pak nevyužijí, ještě jedna dívka udává finanční důvody. Všichni jezdí na výlety a na ostatní akce pořádané školou.

Na poslední otázku tohoto okruhu odpovídají **děti zaměstnaných rodičů** většinou tak, že jsou spokojené, jedna dívka by se ráda podívala do Paříže, zmiňují také dovolené v zahraničí a jeden chlapec by jel rád do Ameriky. Všechny **děti nezaměstnaných rodičů** jsou spokojené s tím, jak tráví svůj volný čas a nemají žádné jiné představy, sny nebo touhy. Pouze jedna dívka by chtěla trávit prázdniny tak, že by zkusila hospodařit sama s kamarádkou, chtěla by vařit, uklízet, starat se o domácnost a jezdit na kole.

Z výše uvedených výpovědí žáků vyplývá, že nejen v rodinách dětí nezaměstnaných rodičů je třeba zvažovat výdaje vzhledem k finanční situaci rodiny. Tyto děti to ovšem otevřeně přiznávají, zatímco děti nezaměstnaných rodičů omezení svých volnočasových aktivit (školních akcí, zájmových kroužků, trávení volného času) v důsledku finančních potíží rodiny ani jednou neudávají. Z těchto výstupů se můžeme domnívat, že děti nezaměstnaných rodičů pravděpodobně nechtějí o nepříznivé ekonomické situaci rodiny hovořit, možná se za ni stydí. Snad i proto někteří (5 z 13) zmiňují, že svůj volný čas tráví „nákupy s maminkou“.

Zajímavé je také to, že děti nezaměstnaných rodičů nemají žádná přání, žádné představy o trávení volného času. Je možné, že si vytvořily obranný postoj tak, že se s původně neuspokojivou situací smířily a berou ji jako jedinou možnou a zároveň standartní realitu. Nepřejí si nic jiného, namají žádná zvláštní přání a sny, jsou spokojené, a to i přesto, že je jejich volný čas naplněn nudou, jak někteří zmiňují. Takto alespoň nejsou konfrontovány s neuskutečnitelnými představami. Na internetových stránkách Spolku na pomoc dětem nezaměstnaných rodičů v Německu se píše, že tyto děti (dětí dlouhodobě nezaměstnaných

rodičů) si nepřejí nic jiného než normální život (*Deutsche Hilfe für Kinder von Arbeitslosen*, <http://www.dhk-kinderzukunft.de/>). Tento spolek se snaží formou nabídek různých volnočasových aktivit pomáhat dětem, aby mohly svůj volný čas trávit smysluplně. Poskytuje jim rovněž pomoc při vypracovávání domácích úkolů a nabízí společné stravování; k aktivitám spolku patří také bezplatná poradenská činnost.

Chtěla bych ještě krátce zmínit dívku, u níž byla zřejmá její altruistická snaha dělat něco pro druhé. Zdá se, že v porovnání s ostatními dětmi nezaměstnaných rodičů (ale i v porovnání s dětmi zaměstnaných rodičů) je v tomto směru dosti aktivní (absolvovala kurz pro instruktory – jezdí na výlety s dětmi v rámci nejmenované organizace, chce pomáhat dětem a připravovat pro ně různé aktivity), na druhé straně však vnímá svoji budoucnost jako beznadějnou a zřejmě se i cítí bezmocně, když říká v souvislosti se svým budoucím povoláním: „*stejně skončím v supermarketu za kasou*“. Způsob vyrovnání se s obtížnou životní situací altruistickým způsobem patří podle *Vaillant* (1977, in *Plháková, 2003*) mezi zralé obrany. Je to mechanismus přinášející vnitřní uspokojení, který spočívá ve snaze poskytovat lidem hezké věci, které bychom od nich sami rádi dostávali (*Vaillant 1977, in Plháková, 2003*).

Co se týká sociálních kontaktů, není u zkoumaných dětí nezaměstnaných rodičů zřejmá žádná sociální izolace. Nestraní se kolektivu. Děti všech skupin se vzájemně navštěvují a jejich rodiče proti tomu nic nemají. K důkladnějšímu prozkoumání této problematiky by bylo vhodné použít ještě například metodu sociometrického dotazníku, jejímž výstupem by byl sociogram.

- **Zájem rodičů o školní výkony**

Dětem, jejichž **rodiče jsou nezaměstnaní**, rodiče úkoly nekontrolují (14 z 16). Tyto děti se smějí mé otázce, zaznívají odpovědi jako „*vůbec*“, „*má to na háku*“, „*nemá čas*“, „*nechodí ani na třídní schůzky*“. Jeden chlapec se s maminkou poradí, když něčemu nerozumí, a jedna dívka má mladšího bratra, takže se maminka věnuje spíše jemu. **Zaměstnaní rodiče** naopak většinou pravidelně na třídní schůzky chodí, kontrolují dětem úkoly, nebo se alespoň zeptají, jestli nějaké úkoly mají, ptají se, co se učily ve škole, většinou se s nimi neučí, ale řeknou jim, ať se učí. Když děti potřebují poradit, jdou za rodiči (11 ze 13).

Z těchto výstupů vyplývá, že **zájem dlouhodobě nezaměstnaných rodičů o školní aktivity svých dětí je velmi nízký**. Domnívám se, že to může také negativně ovlivňovat školní výkon dětí i motivaci k učení a vzdělávání. Škola je pro děti místem, kde se kromě získávání vědomostí učí také smyslu pro povinnost, odpovědnosti, soustavné činnosti, sebovládní, koncentraci a mnohému dalšímu, co budou ve svém dalším profesním životě

potřebovat. Pokud ale děti vnímají nezáměr rodičů o své školní a často i mimoškolní aktivity, pak to u nich může vzbuzovat dojem, že tyto aktivity skutečně nejsou tak důležité. Může se stát, že se děti stanou lhostejnými, pasivními a demotivovanými, a tento postoj, který odporovaly od svých rodičů, si ponese dál do života. Zde může podle našeho názoru hrozit nebezpečí, o němž hovoří *Patočka (2007)*, totiž že se děti nezaměstnaných rodičů samy stávají mladými nezaměstnanými.

- **Volba budoucího povolání a výhody zaměstnanosti a nezaměstnanosti**

Děti nezaměstnaných rodičů z deváté třídy mají již o své volbě jasno, všichni si vybrali učňovské obory. Také ostatní děti nezaměstnaných rodičů uvažují o učňovských oborech, jedna dívka chce být zpěvačkou, další chce cestovat. Jedna dívka chce být veterinářkou, ale její výsledky ve škole ani její schopnosti tomu podle třídní učitelky vůbec neodpovídají. Dva žáci uvažují o studiu na střední škole. Z **dětí zaměstnaných rodičů** uvažují pouze dvě dívky o učňovském oboru, jinak se chystají studovat na středních školách nebo na gymnáziích. Rozhodují se většinou podle svých schopností a podle toho, co je baví, co je láká. Motivací jednoho žáka je „vydělat si hodně peněz“. Vzorem jsou dětem kromě rodičů také sourozenci nebo známí. Téměř všichni žáci, kteří mají zaměstnané rodiče, se s nimi o svém budoucím povolání radí (11 z 13).

Děti nezaměstnaných rodičů se také rozhodují podle toho, co je baví, vzorem jsou jim známí, jednoho chlapce rodiče nabádají k tomu, aby se učil, aby měl dobrou práci. Děti nezaměstnaných rodičů z deváté třídy se s rodiči moc neradily.

Z výše uvedených odpovědí vyplývá, že děti nezaměstnaných rodičů mají nižší cíle v oblasti dalšího vzdělávání a studia než děti zaměstnaných rodičů. Důvodem může být nižší motivovanost žáků nezaměstnaných rodičů, jak jsem uvedla výše v souvislosti se zájmem rodičů o školní aktivity dětí („nemají nad sebou tvrdou ruku“). S tím souvisí také horší školní prospěch. Je možné, že děti také přejímají postoje svých rodičů, může zde působit snížené sebevědomí, resignovanost, naučená bezmocnost. Je ovšem třeba poukázat na výjimku, jeden chlapec je doma veden ke studiu, rodiče dbají o jeho prospěch, přestože je jeden z nich dlouhodobě nezaměstnaný a druhý pracuje v dělnické profesi.

Na otázku, zda je lepší být zaměstnaný nebo nezaměstnaný, odpovídali **žáci ve všech skupinách** shodně, že je lepší být zaměstnaný, všichni by raději pracovali. Na nezaměstnanosti vidí všechny skupiny pozitivní to, že má člověk víc času na rodinu a na sebe. Několik dívek ze skupiny dětí, **jejichž rodiče jsou zaměstnaní**, je toho názoru, že na nezaměstnanosti není pozitivní vůbec nic.

Jako negativní vidí ve **všech skupinách** shodně málo peněz a nudu. **Děti nezaměstnaných rodičů** ještě dodávají tloušťku z důvodu nedostatku pohybu, samotu a to, že člověk nemá kamarády, a také, že se cítí špatně. **Děti zaměstnaných rodičů** vidí jako negativum málo času z důvodu hledání zaměstnání a několik neví.

Na závěr jsme s dětmi hovořili o jejich vysněném povolání. **Děti nezaměstnaných rodičů** většinou nemají žádné vysněné povolání (12 z 16), jedna dívka touží být herečkou, ale domnívá se, že na to nemá schopnosti, a jedna chce být vojákem, ale trpí údajně zdravotními problémy, jedna by chtěla být učitelkou. Shodují se na tom, že jim v realizaci brání výsledky ve škole. Jeden chlapec chce být automechanikem, to je jeho jediným snem. **Děti zaměstnaných rodičů** sní o těchto povoláních: veterinářka, profesionální sportovec (dva chlapci), právnička, učitelka (dvě dívky), lékařka, architekt. Některým v realizaci podle vlastního mínění brání jejich schopnosti a výsledky ve škole, někteří věří, že se jim ve vysněném oboru pracovat podaří.

Na základě uvedených výpovědí dětí nezaměstnaných rodičů a z porovnání jejich vysněného zaměstnání s dětmi zaměstnaných rodičů se můžeme domnívat, že pro ně práce zřejmě nepředstavuje oblast, které by věnovaly příliš mnoho prostoru ve svých úvahách o budoucnosti, kde by viděly prostor pro seberealizaci, uplatnění svých schopností. Tato skutečnost může ovšem také naznačovat pocit bezmocnosti vzhledem k vlastní budoucnosti. To také ukazuje odpověď jedné dívky, podle níž *„stejně většina lidí nedělá to, co se vyučí a musí přijmout práci, která je nebaví, takže stejně nemá cenu něco plánovat.“* Také ostatní ve skupině dětí nezaměstnaných rodičů s tímto názorem souhlasili.

13.2.2. Výstupy z rozhovoru s učiteli

Následující tabulka (č. 9) slouží k stručné charakteristice rozdílů mezi dětmi zaměstnaných a nezaměstnaných rodičů, které dále podrobněji rozvádím a interpretuji. Tabulka by měla sloužit pro zpřehlednění výstupů interview s učiteli, která byla vedena celkem s pěti učitelkami a jedním učitelem dané základní školy.

posuzované oblasti	rozdíly	zaměstnaní	nezaměstnaní
účast na akcích pořádaných školou	je rozdíl	většinou se účastní	většinou se neúčastní
stravování	je rozdíl	většinou se stravují ve školní jídelně	75 % dětí se nestravuje ve školní jídelně

oblékání	není rozdíl	-	-
sociální kontakty	je rozdíl	rozdíl je především mezi žáky tříd A a B, existuje rivalita mezi těmito třídami, ve třídě s velkým počtem nezaměstnaných rodičů je klima třídy ovlivňováno těmito dětmi	
psychická pohoda	není rozdíl	-	-
sebevědomí	není rozdíl	-	-
aktivita a motivovanost	je rozdíl	jsou aktivnější, více motivovaní se vzdělávat	jsou spíše pasivní, nudí se, neprojevují příliš zájem o další vzdělávání
poruchy chování	není rozdíl	-	-
poruchy učení	není rozdíl	-	-
spolupráce rodičů se školou	je rozdíl	většinou spolupracují	většinou nespolupracují

Tab. 9: Vyhodnocení výstupů interview s učiteli

- **Ekonomické aspekty vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti rodičů na děti a sociální kontakty dětí**

Děti nezaměstnaných rodičů se neúčastní lyžařských kurzů, učitelé se shodují v tom, že z těchto dětí nejelo žádné. Obě třídní učitelky, v jejichž třídách jsou děti nezaměstnaných rodičů, se domnívají, že důvodem je finanční situace rodiny. Domnívají se dále, že děti mají tendenci finanční problémy rodiny spíše zastírat.

Tento postoj, s nímž se setkáváme především u dětí nezaměstnaných rodičů, může souviset nejen s vývojovou fází puberty, kterou žáci procházejí, ale domnívám se, že jej lze interpretovat zároveň jako určitou formu obrany.

Vybírání peněz, ať už se jedná o divadelní představení, kino nebo exkurze, nákup knih a jiné akce pořádané školou, je u dětí nezaměstnaných rodičů vždy téměř neřešitelným problémem narozdíl od dětí, jejichž rodiče jsou zaměstnaní, kde si učitelé stěžují spíše výjimečně. Žáci, jejichž rodiče jsou nezaměstnaní, zaujímají většinou k akcím pořádaným v rámci školy odmítavý postoj. Říkají, že je neláká je ani jet na výlet.

Co se týká oblečení, nejsou podle učitelů mezi žáky velké rozdíly. Jedná se spíše o výjimky, které se týkají především rozdílů mezi žáky tříd A a B. Mezi dětmi tříd A lze najít děti z finančně dobře situovaných rodin, a to je někdy poznat i navenek, shodují se učitelé. Hovoříme-li o stravování, tam už nalezneme rozdíly větší. Většina dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči nechodí na obědy („pokud se na ně přihlásí, pak si vedoucí z jídelny stěžuje, že je nemají zaplacené“), celkem 12 ze 16 na obědy nechodí. Děti zaměstnaných

rodičů na obědy většinou chodí, v případě, že ne, jedná se o rodiny, kdy je matka doma z jiného důvodu, než že je nezaměstnaná.

Všichni učitelé se shodují, že děti nezaměstnaných rodičů ve třídě sociální izolaci netrpí. Třídní učitelka dětí nezaměstnaných rodičů (ve třídě je jich 12) se přiklání k názoru, že tyto děti jsou semknuté, jsou sebevědomé a spíše ony ovlivňují celou třídu. (*„Třída má na škole špatnou pověst, učitelé zde neučí rádi, je tu hodně problematických žáků, a to nejen mezi dětmi nezaměstnaných rodičů.“*) Učitelky se rovněž shodují v tom, že špatné vztahy panují spíše mezi třídami A a B (*„existuje rivalita mezi třídami“, „nechtějí spolu jezdit na výlet, to raději nejedou nikam“, „mají pocit, že áčko je to chytré a béčko, že jsou ti blbí“, „jsou však i výjimky“*).

- **Psychologické aspekty**

Učitelé se shodují v tom, že děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů zátěž snášejí dobře, dokonce snad i lépe než děti zaměstnaných rodičů, protože *„jim na výsledku nezáleží“, „učení považují za zbytečné“*. Podle učitelů jsou v psychické pohodě, netrápí se, učitelé shodně přiznávají, že většina žáků ve třídě B je na tom stejně, takže těmto dětem jejich situace nevadí. Učitelé nevidí žádný rozdíl v sebevědomí dětí zaměstnaných a nezaměstnaných rodičů. Domnívám se, že tato situace může být specifická, poněvadž v jedné třídě je zde koncentrován větší počet dětí, které mají nezaměstnané rodiče. Jedna učitelka v této souvislosti uvažuje, že kdyby byl ve třídě jen jeden žák, který má nezaměstnané rodiče, vypadala by situace zřejmě jinak.

Poruchy chování se vyskytují u dětí zaměstnaných i nezaměstnaných rodičů, roli zde podle učitelek hrají i jiné faktory, jako například *„... rozvedení rodiče; říkají, že své dítě nezvládají; má sice rodiče, ale stará se o ně babička; nebo i nižší vzdělání rodičů“* apod. V případě dětí nezaměstnaných rodičů je především v deváté třídě velkým problémem zapomínání, podle učitelky ale nemá smysl jim dávat poznámky nebo napomenutí, protože *„je jim to úplně jedno, stejně jako jejich rodičům“*.

Poruchy učení se objevují jak u dětí zaměstnaných, tak nezaměstnaných rodičů. Rozdíly jsou spíše mezi celými třídami A a B. Ve třídě, kde je větší koncentrace dětí nezaměstnaných rodičů, se vyskytují krádeže, zřejmě je pachatelem někdo ze třídy, ale neví se kdo.

- **Školní výkon a spolupráce s rodiči**

Všichni učitelé se shodují v tom, že ve spolupráci s rodiči zaměstnanými a nezaměstnanými je velký rozdíl. Rodiče, kteří jsou nezaměstnaní, učitelky vlastně vůbec

nevidí. Většinou nechodí na rodičovské schůzky, ani se jinak vzhledem ke škole neangažují. Problém je i to, aby přišli do školy, když je paní učitelka požádá; většinou se nedostaví. Učitelé se také shodují v tom, že zaměstnaní rodiče jsou v přístupu ke škole zodpovědnější, chodí na třídní schůzky, v případě potřeby telefonují a vůbec více motivují děti k učení a ke vzdělávání. Jsou však i výjimky (u dvou dětí), kdy nezaměstnaní rodiče velmi dbají na školní výkony svých dětí a zmínění chlapci se opravdu snaží a mají i dobré výsledky. V jednom případě má zase nezaměstnaný rodič i jeho dítě přehnané ambice, které neodpovídají skutečným schopnostem dítěte. Učitelé se domnívají, že kdyby se nezaměstnaní rodiče svým dětem více věnovali a vyvíjeli na ně větší tlak, pak by i jejich výsledky ve škole byly jiné, a dodávají, že tyto děti jsou sice chytré, ale většinou pasivní, nejsou motivované se vzdělávat, pociťují nudu, bohužel „*mají špatný vzor doma*“.

13.2.3. Odpovědi na výzkumné otázky

Výzkumná otázka 1

Jak vnímají děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů jejich zájem o školní aktivity?

Bylo zjištěno, že děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů si myslí, že jejich rodiče většinou nekladou takový důraz na školu a vzdělávání a příliš se o dění ve škole nezajímají.

Výzkumná otázka 2

Jaké sny mají děti dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů o svém budoucím povolání?

Bylo zjištěno, že většina dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů nemá žádné vysněné povolání.

14. Diskuze

Provedení výzkumné studie si klade za cíl zjistit, zda má dlouhodobá nezaměstnanost rodičů vliv také na jejich děti. Zjišťovala jsem, zda existují některé psychologické aspekty a postoje k budoucímu povolání, ve kterých se od sebe liší děti, které mají dlouhodobě nezaměstnané rodiče, a děti, které mají rodiče zaměstnané. K tomuto tématu mě přivedly zejména vlastní zkušenosti z pedagogické praxe, kdy jsem si jako učitelka na základní škole všimla, že děti, které mají nezaměstnané rodiče, se často jeví jako méně motivované k jakékoliv školní činnosti, jako znuděné, mnohdy apatické, či naopak agresivní s odmítavým postojem k autoritám. Na základě prostudované literatury lze tvrdit, že nezaměstnanost působí na psychiku člověka, na jeho zdraví, na jeho jednání i na jeho vztahy k druhým lidem. Autoři se shodují také v tom, že dlouhodobá nezaměstnanost člena nebo i členů rodiny má vliv také na děti (*Becker-Textor a Textor, 1990; Buchtová, 2002*).

Nezaměstnanost je jev, se kterým se v naší republice setkáváme znovu po roce 1989. Těsně po tomto roce se výzkumem nezaměstnanosti u nás zabývala *Kuchařová (1991)*. Soustředila se především na problematiku rodiny s nezaměstnaným členem. Z jejího výzkumu vyplývá, že ztráta zaměstnání se dotýká především ekonomické oblasti života rodiny. Dnes se již problematikou nezaměstnanosti zabývá více našich autorů, např. *Buchtová (2002)* nebo *Mareš (1998)*. Naši autoři ve svých pracích poukazují na problém vlivu zejména dlouhodobě nezaměstnanosti člena rodiny na její fungování a také se stručně vyjadřují k jeho neblahým vlivům na děti. Tuto problematiku ovšem uvedení autoři dále nerozvádějí. Jako zdroje mi tedy sloužily také zahraniční prameny, např. *Zenke a Ludwig (1985)*, *Becker-Textor a Textor (1990)*.

Výzkumná studie byla zaměřena na zjištění pravdivosti následujících předpokladů. Předpokládala jsem, že budou existovat rozdíly v sebehodnocení dětí s dlouhodobě nezaměstnanými a zaměstnanými rodiči a také v jejich sebepojetí školní úspěšnosti. Dále jsem předpokládala, že mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů budou rozdíly v oblasti vlivu rodiny a školy na volbu jejich budoucího povolání. Předpokládala jsme také rozdíly v aspiracích na další vzdělávání mezi zkoumaným souborem dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů a kontrolním souborem dětí se zaměstnanými rodiči. V rámci kvalitativního šetření jsem pak zjišťovala, jaký je zájem dlouhodobě nezaměstnaných rodičů o školní aktivity jejich dětí a jaká mají děti s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči přání, která se týkají jejich budoucího povolání.

Statistické výpočty ukázaly, že u dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů a zaměstnaných rodičů nejsou statisticky významné rozdíly v jejich sebehodnocení a sebepojetí školní úspěšnosti. Nebyly zjištěny ani statisticky významné rozdíly v jejich známkách na vysvědčení v matematice, českém jazyce, ve výtvarné výchově ani v pracovních činnostech (toto šetření bylo součástí Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti). Zjištění týkající se sebehodnocení a sebepojetí školní úspěšnosti se liší od předpokladů, které jsem si vytvořila na základě prostudované literatury. Domnívám se, že jedním z důvodů může být právě skutečnost, že dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů je ve třídě mnoho, proto se necítí „jiné“. Dále si myslím, že zde může hrát roli věk dětí. S pubertou souvisí zvýšená kritičnost, a z ní plyne negativní sebehodnocení nebo i vyšší míra agresivity apod., která se projevuje i u dětí zaměstnaných rodičů. O vysvětlení se můžeme pokusit také z hlediska nároků, jaké na děti kladou rodiče. Svoji roli zde mohou hrát zároveň vyšší nároky rodičů zaměstnaných dětí a současně nižší nároky rodičů dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů. Z toto by pak vyplývalo, že děti zaměstnaných rodičů se mohou podceňovat. Může hrát roli také to, že na škole, z níž pochází zkoumaný soubor respondentů probíhá již zmiňovaný projekt „Co může dělat škola proti nezaměstnanosti“ v rámci programu Comenius.

Zjištění týkající se rozdílů mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů v oblasti vlivu rodiny a školy na volbu jejich budoucího povolání potvrzují moje předpoklady pouze ve dvou položkách. Pomocí statistických výpočtů jsem dospěla ke zjištění, že mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů existuje statisticky významný rozdíl v položkách týkajících se vlivu rodiny. Ukázalo se, že doma o svém povolání mluví více rodičů, kteří jsou zaměstnaní. Neočekávané bylo zjištění, že signifikantně více dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů si myslí, že je v jejich rozhodování o budoucím povolání ovlivnili rodiče.

Pokud vycházíme z prostudované literatury, můžeme se domnívat, že zjištěné skutečnosti pramení z toho, že děti nezaměstnaných rodičů jsou méně sebevědomé a mohou cítit vůči své budoucnosti bezmocné (*Faschingeder, 2004*). Možná proto více hledají pomoc u rodičů a snáze se jimi nechávají více ovlivnit.

Zarážející je také to, že děti nezaměstnaných rodičů mají významně méně snů o své budoucí profesi, jak vyplývá z našeho šetření provedeného kvalitativně. Může zde jít také o to, že se děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů méně zaměřují na budoucnost. Představy o budoucnosti mají totiž nejčastěji podobu přání nebo cílů a úkolů, které si jedinec do budoucnosti klade, případně které ho čekají (*Hrabal, Man, Pavelková, 1989*). Zdá se, že si děti nezaměstnaných rodičů nevytyčují příliš dlouhodobé cíle. Učební obor pak zaručuje

poměrně rychlé a nepříliš náročné ukončení vzdělávání a také brzký výdělek. Nízkými vzdělanostními aspiracemi se podle *Katrňáka (2006, in Matějů, Straková, 2006)* vyznačují ti žáci, kteří o vzdělání neusilují a o školu se nezajímají.

Výsledky statistického šetření týkajícího se rozdílů v aspiracích dětí zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na další vzdělávání potvrzují náš předpoklad nižších aspirací na vzdělávání u dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů než u dětí se zaměstnanými rodiči. Zajímavé ovšem je, že v prospěchu v matematice, českém jazyce, ve výtvarné výchově a v pracovních činnostech nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl mezi zkoumaným a kontrolním souborem. Podle toho, jaké druhy dalšího vzdělávání žáci volí, by bylo spíše možno předpokládat, že žáci zkoumaného souboru (dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů) budou v prospěchu více zaostávat za žáky kontrolního souboru (dětí zaměstnaných rodičů), to se ovšem statisticky nepotvrdilo. Aspirační úroveň lze definovat jako úroveň cílů, které si člověk vytyčuje a jejichž dosažení očekává. Dosažení těchto cílů pak prožívá jako úspěch, nedosažení jako neúspěch (*Hrabal, Man, Pavelková, 1989*).

Srovnávala jsem také vzdělání rodičů, které se považuje v souvislosti s výběrem dalšího vzdělávání za významné, a zjistila jsem, že významně více dlouhodobě nezaměstnaných rodičů (matek i otců) je vyučených či vyučených s maturitou (příloha 21). Podle *Katrňáka (2006, in Matějů, Straková, 2006)* však můžeme za nízkými aspiracemi dětí spíše než míru dosaženého vzdělání rodičů vidět menší rodičovskou podporu, která obsahuje časové, kulturní, sociální a ekonomické investice rodičů do dětí.

V dalším šetření kvalitativní metodou bylo zjištěno, že mezi zkoumanými soubory existuje statisticky významný rozdíl v zájmu rodičů o školní aktivity dětí. Naše předpoklady rozdílů mezi oběma soubory se potvrdily v obou kvalitativních šetřeních, která probíhala metodou ohniskových skupin vedených s dětmi a metodou polostrukturovaných rozhovorů vedených s učiteli. Z těchto šetření vyplývá, že zkoumaný soubor dětí nezaměstnaných rodičů je ke vzdělávání motivován méně než soubor dětí zaměstnaných rodičů. Příčinou může být vliv zhoršeného psychického stavu dlouhodobě nezaměstnaných rodičů (jak jsme jej popsali v teoretické části předkládané práce), kteří v důsledku svých problémů upadají do apatie, deprese a pasivity. Tato zjištění lze také uvést do kontextu nižších vzdělanostních aspirací dětí nezaměstnaných rodičů. Tato zjištění potvrzují výsledky *Katrňákových (2006, in Matějů, Straková, 2006)* závěrů, že nižší vzdělanostní aspirace dětí souvisejí s menším zájmem rodičů o vzdělávání svých dětí.

Kvalitativním šetřením se také ukázalo, že většina dětí zkoumaného souboru nesní o povolání, které by rády zastávaly. Zajímavé je, že tyto děti nemají, narozdíl od dětí

kontrolního souboru, ani žádná přání a touhy ohledně trávení volného času. Tato zjištění mohou souviset s *Patočkovým (2007)* tvrzením, že děti nezaměstnaných rodičů mohou být lhostejné, pasivní a demotivované a tento postoj, který odpozorovaly od svých rodičů, si ponесou dál do života.

Předkládaná studie ukázala na některé rozdílnosti mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a dětmi se zaměstnanými rodiči. Zejména kvalitativně vedené šetření poukázalo na některé oblasti, v nichž existují rozdíly mezi dětmi zkoumaného a kontrolního souboru. V některých zjištěních se však naše výsledky rozcházejí s poznatky, které jsou uvedeny v teoretické části této práce, a to zejména ve výsledcích kvantitativních výzkumných studií.

Z teoretické části předkládané práce i z diskuse nad závěry studie vyplývá, že dlouhodobá nezaměstnanost rodičů může mít negativní vliv i na jejich děti. Přestože z výsledků předkládané výzkumné studie nevyvozujeme obecné závěry, poukazují výstupy na závažnost jevu a na potřebu prevence již na základních školách. *Buchtová (2000, s. 26)* je přesvědčena, že již v rámci prevence je nutné připravovat lidi na možnost ztráty práce – „*vychovávat občany k potencionální nezaměstnanosti*“, naučit je jinému přístupu k pracovnímu a životnímu uplatnění. *Buchtová (2002)* předesílá, že to bude vyžadovat průběžné odborné studium, neustálé úsilí o rozvoj vlastních schopností. Také školní výuka a výchova mladých by podle ní měla zahrnovat přípravu na možnost ztráty práce, měla by vést nejen k získávání nových poznatků a k rozvoji tvořivého myšlení, ale také k přijímání společenských a systémových změn. Přípravu k volbě povolání na základních školách považuje za významnou většina autorů. Důraz se klade zejména na vzdělávání učitelů v této oblasti (*Hlad'ová, 2008; Strádal, 1995; Pugnerová, 2006*).

Výstupy předkládané studie mi mohou sloužit jako podklad pro následnou sofistikovanější práci týkající se této tematiky. Pro další pokračování výzkumu by ale bylo zřejmě vhodné rozšířit počet respondentů, respektive škol, z nichž respondenti pocházejí. Také se domnívám, že pro získávání potřebných dat od dětí bude vhodnější použít metodu individuálního rozhovoru, která bude dětem poskytovat bezpečnější prostředí než ohnisková skupina s jejich spolužáky. Vzhledem k málo číselnému vzorku zkoumaného souboru (17 respondentů, kteří mají dlouhodobě nezaměstnané rodiče), ale také z důvodu specifické situace koncentrovanosti dětí nezaměstnaných rodičů ve dvou třídách této školy (v jedné třídě 12, ve druhé třídě 5 dětí), nelze zjištěné závěry zobecňovat. Výsledky získané z tohoto šetření ovšem poukazují na oblasti, kterých je třeba si všimnout u dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v souvislosti s volbou jejich budoucího povolání.

Statistická šetření, která neukázala na žádné rozdíly ve zkoumaných oblastech sebehodnocení, sebepojetí školní úspěšnosti a prospěchu žáků, však mohou poukazovat také na některé předsudky, které mohou mít učitelé vůči dětem dlouhodobě nezaměstnaných rodičů. Jako učitelka vím, že je někdy těžké se od těchto předsudků vůči žákům oprostit a přistupovat k nim nezaujatě. Na druhé straně se však domnívám, že statistické výpočty v rámci kvantitativního šetření mohou některé, možná ne statisticky výrazné, ovšem významné rozdíly částečně stírat. Předpokládám, že výsledky předkládané studie, získané kombinací kvantitativního a kvalitativního šetření mohou sloužit zejména učitelům na základních školách, kteří s dětmi pracují v předmětech, v rámci nichž se zabývají přípravou k volbě povolání.

Na škole, z níž pocházel výzkumný vzorek, probíhají mj. aktivity, které lze zařadit do oblasti prevence nezaměstnanosti. K těmto aktivitám náleží především mezinárodní projekt s názvem: „Co může dělat škola proti nezaměstnanosti“, jehož cílem je pomáhat žákům sedmých, osmých a devátých tříd orientovat se na trhu práce, objektivně posuzovat svoje schopnosti vzhledem k budoucímu povolání, učit je odpovědnosti za svoji budoucnost a také ukazovat možnosti cest, kterými se lze vydávat. Jedná se o mezinárodní projekt, takže se žáci mohou od svých kamarádů z Německa, Polska a Irska dozvídat nejen o politice zaměstnanosti v zahraničí, ale také o přáních a snech polských, německých a irských dětí týkajících se jejich profesní budoucnosti. Zda bude tento projekt z pohledu prevence nezaměstnanosti úspěšný, nelze zatím posoudit. Naznačená cesta může být jednou z mnoha, které by mohly již na základních školách napomáhat prevenci dlouhodobé nezaměstnanosti.

15. Závěry

V předkládané práci jsem zkoumala důsledky vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti rodičů na volbu budoucího povolání jejich dětí. Výsledky této výzkumné studie svědčí o existenci některých psychologických zvláštností dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů. Na základě údajů získaných šetřením bylo zjištěno, že:

- mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů **nejsou rozdíly v sebehodnocení, ani v sebepojetí hodnocení školní úspěšnosti**; ani v jedné z hodnocených položek jsme nezjistili statisticky významný rozdíl mezi oběma soubory
- mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů **existují statisticky významné rozdíly v oblasti vlivu rodiny na volbu budoucího povolání**; signifikantně více dětí s nezaměstnanými rodiči si myslí, že je v jejich rozhodování o volbě budoucího povolání ovlivnili nejvíce jejich rodiče. Dále bylo zjištěno, že signifikantně méně nezaměstnaných rodičů hovoří doma o práci.
- mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů **existuje statisticky významný rozdíl v oblasti volby dalšího vzdělávání žáků**; signifikantně více dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů se hlásí na učňovské obory a signifikantně více dětí zaměstnaných rodičů se hlásí na střední školy
- mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů **existuje statisticky významný rozdíl v tom, jak vnímají zájem rodičů o školní aktivity**; děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů vnímají spíše nezájem o své školní aktivity ze strany rodičů a menší důraz na školu a vzdělávání
- mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů **je statisticky významný rozdíl ve jejich snech a přáních týkajících se jejich budoucího povolání**; většina dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů nemá vysněné povolání, většina dětí zaměstnaných rodičů vysněné povolání má

16. Souhrn

Záměrem předkládané diplomové práce bylo zjistit, zda dlouhodobá nezaměstnanost rodičů nějak ovlivňuje jejich děti. Zaměřila jsme se především na psychologické zvláštnosti v oblasti sebehodnocení a sebepojetí školní úspěšnosti a dále pak na postoje dětí k volbě jejich budoucího povolání. Pomocí výzkumné studie, která je součástí předkládané práce jsem zjišťovala, zda v těchto oblastech existují rozdíly mezi dětmi, které mají dlouhodobě nezaměstnané rodiče, a ostatními dětmi.

Tématice volby povolání a některým hlavním problémům, které jsou s tzv. prvotní či směrovou volbou povolání spojeny, jsou věnovány první kapitoly teoretické části této práce. Je popsáno několik teorií, které se zabývají vývojem vztahu k budoucímu povolání a následně vlivy, které v tomto procesu působí. Mezi nejvýznamnější vlivy týkající se volby povolání se řadí vliv rodiny a školy. Proto jsou další kapitoly zaměřeny na možnosti intervence školy v oblasti volby budoucího povolání.

Je však třeba zaměřit se také na samotného jedince, který stojí před tak důležitým rozhodnutím, jako je volba budoucího povolání. V tomto věku, tedy 13 – 15 let, se vlastně jedná o první fázi profesní orientace žáka, o volbu dalšího vzdělávání. Toto rozhodnutí pak určuje směr jeho profesní volby v budoucnu (*Strádal, Nouzová, 1995*). Následující kapitoly se tedy věnují období dospívání, které bývá obvykle náročné nejen pro děti, ale také pro rodiče a ostatní okolí.

Rodina má podle psychologů v životě člověka nezastupitelnou úlohu, má rozhodující vliv na psychický vývoj dítěte. Pro budoucnost dítěte je důležité, jak rodina funguje. Zdravé rodinné fungování je chápáno jako schopnost rodiny účinně zvládat náročné či stresové životní události a přizpůsobovat se změnám (*Sobotková, 2007*).

Situace, kdy je rodina nucena vyrovnávat se s problémem nezaměstnanosti, resp. dlouhodobé nezaměstnanosti, představuje pro všechny její členy náročný úkol. V případě dlouhodobé nezaměstnanosti se nezaměstnaný zhruba po půl roce dostává do fáze tzv. fatalismu, beznaděje, může trpět depresemi, ztrátou smyslu života apod. V některých případech se tyto problémy přenášejí z nezaměstnaného na zaměstnaného partnera, a někdy dokonce i na děti, včetně poruch chování (*Buchtová, 2002*).

Další kapitoly práce se zaměřují na problematiku dlouhodobé nezaměstnanosti. Zabýváme se psychologickými aspekty významu a ztráty práce, která je považována za jednu z nejdůležitějších podmínek lidské existence. Kromě materiálního užítku, dává člověku také pocit seberealizace a společenské užitečnosti. Násilné porušení vztahu práce a života má

prokazatelé negativní následky – sociální, psychologické i zdravotní (*Buchtová, 2002*). Ztráta práce, a to především dlouhodobá, má velký vliv nejen na nezaměstnaného, ale také na jeho rodinu. Rodina pro něho může představovat významnou pomoc, ale zvláště jedná-li se o dlouhodobou nezaměstnanost, může zde naopak vlivem zhoršení psychického stavu nezaměstnaného člena rodiny docházet k rozepřím, konfliktům, a dokonce k násilnostem. Tím je pak narušována tělesná i duševní pohoda všech členů rodiny.

Výzkumy ukazují na závažnost důsledků vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti na děti. Otázkou zůstává, jak tento problém řešit. Jako jedna z možných oblastí intervence se nabízejí, vzhledem k tématu této práce, aktivity s dětmi nezaměstnaných rodičů. Jejich cílem by mělo být především nalézání možností minimalizovat riziko, o kterém hovoří *Patočka (2007)*, totiž že se z dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů mohou podle vzoru rodičů stávat mladí nezaměstnaní. Autoři poukazují na možnosti, které se nabízejí zejména na základních školách. Působit lze prostřednictvím výchovných poradců, návštěv úřadů práce, projektů. Nově zaváděné rámcové vzdělávací programy si v této souvislosti kladou za cíl vést žáky k pozitivnímu vztahu k práci a k zodpovědnosti za kvalitu svých i společných výsledků práce, k osvojení základních pracovních dovedností a návyků, k vytrvalosti a soustavnosti při plnění zadaných úkolů, ale také k chápání pracovní činnosti jako příležitosti k seberealizaci, sebeaktualizaci a k rozvíjení podnikatelského myšlení. Chtějí tak přispívat k vytváření životní a profesní orientace žáků.

Součástí předkládané práce je výzkumná studie, zaměřená na zkoumání rozdílů mezi dětmi s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a ostatními dětmi v oblastech souvisejících s volbou budoucího povolání. Zkoumaný soubor tvořilo celkem 63 žáků základní školy ve věku od 13 do 15 let, jejichž rodiče byli dlouhodobě nezaměstnaní (tzn. déle než 6 měsíců). Pro získání potřebných údajů byl použit Dotazník sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky), Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti – SPAS a Dotazník k volbě povolání, dále byla provedena ohniskovou skupinu s dětmi a s jejich učiteli bylo vedeno polostrukturované interview.

Předpokládala jsem, že bude rozdíl v sebepojetí, sebehodnocení školní úspěšnosti a v prospěchu u dětí zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů. Pro zjištění rozdílů v sebepojetí a sebehodnocení školní úspěšnosti mezi oběma soubory byly provedeny statistické výpočty Studentovým t-testem. K výběru vhodného testového kritéria jsme využili F-test (Fisherův test). Pro porovnání výsledků prospěchu dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů a ostatních dětí jsme použili výpočet pomocí vícepolní kontingenční tabulky. Zjištěné

výsledky naznačují, že mezi oběma zkoumanými soubory neexistuje vzhledem k jejich sebehodnocení, sebezpojetí školní úspěšnosti a prospěchu statisticky významný rozdíl.

Statistickým šetřením jsem dále zjišťovala rozdíly mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů v oblasti vlivu rodiny na volbu budoucího povolání. Pro výpočet jsem použila procentový z-test, pomocí kterého jsem zjistila, že existuje statisticky významný rozdíl mezi oběma zkoumanými soubory v oblasti vlivu rodiny ve dvou zkoumaných položkách. Bylo zjištěno, že signifikantně více dětí s nezaměstnanými rodiči si myslí, že je v jejich rozhodování o volbě budoucího povolání ovlivnili nejvíce jejich rodiče a dále jsem zjistila, že signifikantně méně nezaměstnaných rodičů hovoří doma o práci.

Rovněž pro výpočet statisticky významných rozdílů mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů v oblasti volby dalšího vzdělávání žáků bylo využito procentového z-testu. Zjistila jsem, že mezi zkoumanými soubory existuje statisticky významný rozdíl v oblasti volby dalšího vzdělávání žáků; statisticky významně více dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů se hlásí na učňovské obory a signifikantně více dětí zaměstnaných rodičů se hlásí na střední školy.

V kvalitativně vedeném šetření bylo dále zjištěno, že mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů je statisticky významný rozdíl v jejich snech a přáních týkajících se jejich budoucího povolání; většina dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů nemá vysněné povolání, většina dětí zaměstnaných rodičů vysněné povolání má. Zjistila jsem také, že mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů jsou rozdíly v tom, jak jsou ze strany rodičů motivovány ke vzdělávání. Dlouhodobě nezaměstnaní rodiče totiž ve většině případů nekladou takový důraz na školu a vzdělávání.

Z výše uvedeného je zřejmé, že nezaměstnanost představuje těžkou životní situaci nejen pro dospělého člověka, ale může se v některých oblastech negativně odrazit i na dětech. Výsledky předkládané studie by mohly posloužit zejména učitelům a poradcům, kteří se zabývají problematikou výchovy k volbě povolání. Další výzkum v této oblasti by mohl směřovat k zjišťování toho, jak se žáci zaměřují na vlastní budoucnost, a dále pak na zjišťování motivací žáků k dalšímu vzdělávání.

Použitá literatura:

- Beránek, J. (2000). Nezaměstnanost je jediné vážné nebezpečí, které hrozí současným rodinám. *Psychologie dnes* 1/2000, 4-5.
- Blatníková, M. (2004). Pracovně-profesní poradenství úřadů práce v ČR. *Práce a sociální politika*. 2, s. 2.
- Boleloucký, Z. (2000) Psychologické a medicínské aspekty nezaměstnanosti, in Božena Buchtová, ed., *Psychologické a medicínské aspekty nezaměstnanosti, Psychological and Medical Aspects of unemployment*. Brno: MU Ekonomicko-správní fakulta.
- Buchtová, B. a kol. (2002). *Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém*. Praha: Grada.
- Buchtová, B. (2000) Nezaměstnanost a zdraví. In Božena Buchtová, ed., *Psychologické a medicínské aspekty nezaměstnanosti, Psychological and Medical Aspects of unemployment*. Brno: MU Ekonomicko-správní fakulta.
- Buchtová, B., ed. (2004) *Psychologie a nezaměstnanost, Sborník referátů z mezinárodní konference „Psychologie a nezaměstnanost. Zkušenosti a praxe.“* Brno: MU Ekonomicko-správní fakulta.
- Buchtová, B. (1999). Nezaměstnanost je jako nevyléčitelná nemoc. *Psychologie dnes*, 5/1999, s. 8-11.
- Čačka, O. (2000). *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Doplněk.
- Fontana, D. (1997). *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál.
- Frankl, V. E. (2005). *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta.
- Helus, Z. (1997). *Psychologie pro střední školy*. Praha: Fortuna.
- Helus, Z. (2004). *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.
- Hlad'o, P. (2007). Aby děti nastoupily do správného vlaku. *Rodina a škola*, číslo 2/2007, s. 20 – 23.
- Hlad'o, P. (2008). *Svět práce a volba povolání. Studijní text pro učitele*. Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.
- Holmanová, N. (2004). Evropský sociální fond a možnosti rozvoje politiky zaměstnanosti v České republice. *Práce a sociální politika* 2/2004, s. 4.
- Hoskovcová, S. (2006). *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada.

- Hrabal, V., Man, F., Pavelková, I. (1989). Psychologické otázky motivace ve škole. Praha: SPN.
- Kachlík, P. (2000) Nezaměstnanost, návykové látky a zdraví. In Božena Buchtová, ed., Psychologické a medicínské aspekty nezaměstnanosti, *Psychological and Medical Aspects of unemployment*. Brno: MU Ekonomicko-správní fakulta.
- Křivohlavý, J. (2001). Psychologie zdraví. Praha: Portál.
- Kuchařová, V. (1991). Rodina s nezaměstnaným členem. Bratislava: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. (1998). Vývojová psychologie. Praha: Grada.
- Lukasová, E. (1997). Logoterapie ve výchově. Praha: Portál.
- Matějů, P., Straková, J. et al. (2006) Nerovné šance na vzdělávání, vzdělanostní nerovnosti v České republice. Praha: Academia.
- Mareš, P. (1998). Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha: SLON.
- Mezera, A. (2002) Pro jaké povolání se hodím. Computer Press: Praha.
- Mezera, A. (2003). Velké malé sny o budoucí profesi. Psychologie dnes 3/2003, s. 20 –21.
- Miovský, M. (2006). Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada.
- Nerdinger, F., Blicke, G., Schaper, N. (2008). Arbeits- und Organisationspsychologie. Springer Medizin Verlag: Heidelberg.
- Nešpor, K. (2010). Jak krize ovlivňuje výchovu dětí v rodině. Psychologie dnes, 1/2010, s. 41.
- Patočka, O. (2007). Mladí bez práce. Psychologie dnes 9/2007, s. 20-23.
- Pavelková, I. (1990) Perspektivní orientace jako činitel rozvoje osobnosti. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Plhánková, A. (2003). Učebnice obecné psychologie. Praha: Academia.
- Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J. (2008). Pedagogický slovník. Praha: Portál.
- Pugnerová, M. (2006) Profesionální orientace. Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta.
- Reiterová, E. (2004). Statistické metody pro studenty kombinovaného studia psychologie. Studijní texty pro distanční studium. Olomouc: UP FF.
- Reiterová, E. (2006). Statistické techniky a možnosti realizace výzkumu v psychologii. Studijní texty pro distanční studium. Olomouc: UP FF.

- Říčan, P. (2004). Cesta životem. Praha: Portál.
- Satirová, V. (1994). Kniha o rodině. Praha: Práh, Brno: Svan, Knižní klub.
- Sobotková, I. (2003). Odolnost rodiny není samozřejmostí. *Psychologie dnes* 1/2003, s. 16 - 17.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Strádal, J. (2001). *Praktické činnosti pro 6. – 9. ročník základních škol*. Praha: Fortuna.
- Strádal, J., Nouzová, Z. (1995). *Příprava žáků pro profesní orientaci. Metodická příručka pro učitele základních škol*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Štech, S. (2005). Zajímají se rodiče o školní práci dětí? *Psychologie dnes* 2/2005, s. 19 – 21.
- Taxová, J. (1987). *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*. SPN: Praha.
- Vágnerová, M. (1999). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M., Matějček, Z. (1992). *Rohnerova metoda rodinné diagnostiky*. Ostrava: Microdata.
- Vágnerová, M., Matějček, Z. (1992). *Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Viktorová, I. (2005) *Pražská skupina školní etnografie. Profí-volba z deváté třídy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- Wolfová, K. (1999). *Chování a výsledky učení žáka z pohledu kvality rodinného prostředí*. Bakalářská práce. UP Olomouc.

Internetové zdroje:

- Arme Kinder werden benachteiligt (nedatováno). Köln: urbia.com AG. Zdroj: <http://www.urbia.de/topics/article?id=9509> (18.10.2007, 16:30)
- Český statistický úřad (2010). *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil ve 4. čtvrtletí 2009*. Praha: ČSÚ. Zdroj: www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/czam020510.doc (23.2.2010, 10:15).
- Deutsche Hilfe für Kinder von Arbeitslosen (nedatováno). Hamburg: DHK. Zdroj: <http://www.dhk-kinderzukunft.de> (2.12.2007, 16:45)
- Faschingeder, G. (2004). *Die Folgen von Arbeitslosigkeit auf Kinder. Konzept für einen Bericht zur Lage der Kinder 2005*. Wien: Katholische Jungschar Österreichs. Zdroj: http://geschichte.jungschar.at/publikationen/download/blk/2004_Konzept_BLK_Arbeitslosigkeit.pdfB (12.9. 2007, 15:30)

Husník, P. (2003). Hledání deficitů v kariérovém poradenství. Učitelství noviny 30. Zdroj: <http://www.ucitelskenoviny.cz/clanek.php?vydani=30&rok=03> (12. 3. 2010)

Jeřábek, J., Tupý, J. (a kol.) (2007). Rámcový vzdělávací program. Praha: VÚP. Zdroj: http://www.rvp.cz/soubor/RVPZV_2007-07.pdf (23.9. 2007, 15:00).

Mezera, A. (2005). Hollandova teorie profesního vývoje a kariérové volby. Příručka. Praha. Zdroj: <http://profitest.wy.cz/profi.htm> (20.1.2010, 9:00)

Národní ústav odborného vzdělávání, výzkum služeb kariérového poradenství a potřeb jeho klientů na základních a středních školách v ČR, souhrnná zpráva. (2003), Praha. Zdroj: <http://vzdelavani.unas.cz/zprava.pdf> (14.12.2009)

Ortiz, L. P., Farrell, M. P. (1993). Fathers's unemployment and adolescent's self concept. Zdroj: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?> (5. 10, 2009, 11:00).

Schlechtere Chancen für Kinder von Arbeitslosen (2005). Graz: Kammer für Arbeiter und Angestellte für Steiermark. Zdroj: <http://www.akstmk.at/www-395-IP-22197.html> (10.10. 2007, 8:00)

Strukturální fondy (nedatováno). Zdroj: <http://www.euractiv.cz/strukturalni-fondy> (18.11. 2007, 20:00).

Textor-Becker, I., Textor, M. (1990). Kinder arbeitsloser Eltern. Wehrfritz Wissenschaftlicher Dienst 1990, Nr. 44/45, (s. 1-3). Zdroj: <http://www.kindergartenpaedagogik.de/412.html> (4.10.2007, 18:00).

Vyhláška č. 72/2005 o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. Sbírnka zákonů. Zdroj: http://www.msmt.cz/uploads/soubory/sb020_05.pdf (4.1. 2010, 9:00)

Zákon o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb. v platném znění. Zdroj: http://portal.mpsv.cz/sz/obcane/pravpov_uch/pravo/z_435_2004/ (21. 10. 2007, 15:30).

Zenke, K., Ludwig, G. (1985). Kinder arbeitsloser Eltern. Sonderausdruck aus: Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt – und Berufsforschung. Nürnberg: Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung. Zdroj: <http://www.iab.de/de/389/section.aspx/Publikation/i851008y23> (15.9.2007, 14:30).

- Příloha 1: Zadání
- Příloha 2: Abstrakt diplomové práce
- Příloha 3: Dotazník sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky – Testovací sešit)
- Příloha 4: Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dítěte (SPAS – Testovací sešit)
- Příloha 5: Dotazník k volbě povolání
- Příloha 6: Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky)
- Příloha 7: Výsledky odpovědí dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky)
- Příloha 8: Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)
- Příloha 9: Výsledky odpovědí dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)
- Příloha 10: Znamky na vysvědčení u dětí zaměstnaných rodičů v matematice a českém jazyce, součást Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)
- Příloha 11: Znamky na vysvědčení u dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v matematice a českém jazyce, součást Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)
- Příloha 12: Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku k volbě povolání
- Příloha 13: Výsledky odpovědí dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku k volbě povolání
- Příloha 14: Volba dalšího vzdělávání dětí se zaměstnanými rodiči – výsledky odpovědí
- Příloha 15: Volba dalšího vzdělávání dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči – výsledky odpovědí
- Příloha 16: Výsledky dvouvýběrového F-testu pro rozptyl a zvolených dvouvýběrových t-testů, Dotazník sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky) u všech respondentů
- Příloha 17: Výsledky dvouvýběrového F-testu pro rozptyl a zvolených dvouvýběrových t-testů, Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS) u všech respondentů

- Příloha 18: Výsledky testu nezávislosti pro kontingenční tabulku větší než 2x2 a kontingenční koeficient C, známky na vysvědčení – součást Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS) u všech respondentů
- Příloha 19: Výsledky procentového z-testu, Dotazník k volbě povolání – vliv rodiny a školy u všech respondentů
- Příloha 20: Výsledky procentového z-testu, Dotazník k volbě povolání - volba dalšího vzdělávání u všech respondentů
- Příloha 21: Výsledky procentového z-testu – srovnání vzdělání dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ DIPLOMOVE PRÁCE

Katedra: Psychologie
Příjmení, jméno: Bc. Eva Směšná
Osobní číslo studenta:
Studijní obor: Psychologie, navazující magisterské

Zadané téma¹:

**Některé psychologické zvláštnosti a postoje k budoucímu povolání
u žáků v 8. a 9. třídě ZŠ**

Název práce v angličtině²:

**Pupils of 8. and 9. Class - their Psychological Specialities and Attitudes to
their Future Career**

Rozsah práce³: 60 stran

Zásady pro vypracování:

1. Práce bude navazovat na práci bakalářskou – bude potřeba doplnit zdroje o nové časopisecké a sborníkové studie z dané oblasti. Doplnění osnovy teoretické části práce o nové kapitoly týkající se nově získaných poznatků. Rozšíření některých kapitol dle potřeby s ohledem na rozšíření výzkumu.
2. Teoretickou část zaměřit na charakteristiky dětí vyrůstajících v rodinách s dlouhodobou nezaměstnaností a na jejich postoje k jejich budoucímu zaměstnání. Zařadit kapitolu o vývoji vztahu ke svému budoucímu povolání u dětí, vývojové charakteristiky zkoumané populace.

¹ Předpokládaný název práce, česky nebo v jazyce, v němž bude práce napsaná. Vyplňuje se tiskacím písmem. Případné drobné změny na titulní straně práce při jejím odevzdání (včetně psaní velkých a malých písmen či jiných typografických atypičností) budou ve STAGu opraveny dodatečně. Při zásadní změně názvu tématu musí posluchač podat nové zadání MDP se všemi náležitostmi.

² Anglický překlad předpokládaného názvu práce .

³ Viz Prováděcí norma Studijního a zkušebního řádu UP v Olomouci na FF UP, článek 9 bod 5.

3. Vytvoření výzkumného projektu, který využije dosud získaná kvantitativní data. Vytvořit dotazník, který bude zaměřený na postoje a očekávání dětí vůči své budoucnosti. Zvážit použití dalších dotazníkových metod zaměřených na volbu povolání. Formulování hypotéz na základě dosavadních výsledků výzkumů a zkušeností diplomandky.
4. Výzkumný projekt zaměřit na souvislosti sebepojetí, sebehodnocení a školní úspěšnosti u dětí s různými postoji ke svému budoucímu povolání, na porovnání situace u dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči a u ostatních dětí.
5. Administrování dotazníku týkajícího se vztahu k povolání ve třídách ZŠ, kde již proběhl předcházející výzkum, vyhodnocení dotazníku a statistické zpracování. Shrnutí získaných poznatků a diskuse nad nimi.
6. Z výsledků usoudit na možnosti vlivu rodiny s dlouhodobě nezaměstnaným členem na postoje dětí k práci a na jejich očekávání v této oblasti.

Seznam odborné literatury:

- Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003.
 Fontana, D. *Psychologie ve školní praxi*. Praha, Portál, 1997.
 Helus, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2004.
 Matějček, Z., Dytrych, Z., *Děti, rodina a stres*. Galén, 1994.
 Matoušek, O. Kroftová, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998.
 Miovský, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006.
 Možný, I. *Sociologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.
 Časopisy Československá psychologie, Pedagogika
 Internetové zdroje

Termín zadání práce: leden 2009

Termín odevzdání práce⁴: březen 2010

Vedoucí diplomové práce, titul (hůlkovým písmem): PhDr. Eleonora Smékalová, Ph.D.

 podpis vedoucího práce

 podpis vedoucího katedry

25-02-2009

 datum

 podpis děkana

⁴ Termín je zpravidla dán Harmonogramem FF na příslušný akademický rok. Součástí práce je desetiřádková anotace vevázaná za stránkou s autorským prohlášením. Anotace obsahuje: cíle práce, způsob naplňování cílů, klíčová slova a resumé výsledků. U práce se předpokládají bibliografické údaje zpracované podle platné normy (nejlépe ISO). Práce se odevzdává na katedrách ve dvou tištěných verzích a na CD.

Vysoká škola: **Univerzita Palackého Olomouc**

Fakulta: **filozofická**

Katedra: **psychologie**

Školní rok: **2009/2010**

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno: **Eva Směšná**

Obor: **Psychologie – jednooborová**

Rok imatrikulace: **2004**

Vedoucí práce: **PhDr. Eleonora Smékalová PhD.**

Oponent:

Počet stran: **92**

Název diplomové práce: **Některé psychologické zvláštnosti a postoje k budoucímu povolání u žáků v 8. a 9. třídě ZŠ**

Abstrakt diplomové práce:

Hlavním záměrem diplomové práce je snaha zmapovat a přiblížit problematiku volby budoucího povolání u žáků 8. a 9. tříd. Zaměřujeme se na vlivy, které jsou v souvislosti s volbou povolání považovány za významné, a to především z hlediska psychologických aspektů vlivu dlouhodobé nezaměstnanosti rodičů na děti.

Teoretická část je věnována tématu volby povolání. V této souvislosti pojednává teoretická část práce o vlivu rodiny a školy na volbu budoucího povolání, ale také o období dospívání a jeho zvláštnostech. V dalších částech se hovoří o rodině, o jejím zdravém fungování, o rodinné resilienci a o zvládání stresu v rodině. Následujícím tématem je nezaměstnanost, blíže se věnujeme psychologickým aspektům vlivu nezaměstnanosti na nezaměstnaného, na rodinu a na děti, ale také možnému vlivu nezaměstnanosti rodičů na postoje dětí k jejich budoucímu povolání.

Empirická část bakalářské práce přináší výsledky výzkumu, který probíhal mezi dětmi dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na základní škole. Výzkumu se zúčastnilo celkem 63 žáků, z toho 17 dětí mělo rodiče dlouhodobě nezaměstnané. Cílem výzkumu bylo zjistit, zda existují některé psychologické zvláštnosti a postoje k budoucímu povolání, ve kterých se děti dlouhodobě nezaměstnaných rodičů liší od dětí zaměstnaných rodičů.

Klíčová slova:

volba povolání na ZŠ

vliv rodiny a školy na volbu povolání

dlouhodobá nezaměstnanost

psychické důsledky vlivu nezaměstnanosti

vliv nezaměstnanosti na rodinu a děti

University: **UP Olomouc**

Faculty: **Faculty of Philosophy**

Department: **Psychology**

School Year: **2009/2010**

THESIS ABSTRACT

Name: **Eva Směšná**

Year of matriculation: **2004**

Branch: **Psychology – single discipline**

Opponent:

Head of the thesis: **PhDr. Eleonora Smékalová PhD.**

Number of pages: **92**

Thesis name: **Pupils of 8th and 9th Class – their Psychological Specialities and Attitudes to their Future Career**

Thesis abstract:

The thesis main objective is the effort to map and clarify problems in terms of choice of the future occupation for pupils leaving the 8th and 9th class. We focus our effort to the impacts, which are in connection with occupation choice regarded as significant, mainly from the point of psychological aspects influence of parent long-termed unemployment towards the children.

The theoretical part deals with the occupation choice. In this connection it solves the influence of family and of the school towards the choice of the future occupation, and extra about the period of adolescence and its exceptionality as well. The further part discusses the family and its sound functioning, the family resilience and the stress handling inside the family. The following theme is the unemployment, in detail we engage in psychological aspects in terms of influence of the unemployment towards the unemployed, towards the family and children and moreover we mention the unemployment influence towards the children attitude as to their future occupation.

The thesis empirical part brings the outcomes of the research, which was carried out between long-termed unemployed parent children attending the Primary School. As most as 63 schoolchildren took part in the research, seventeen of which had parent long-termed unemployed. To investigate, if there are some psychological exceptionalities and attitudes towards the future occupation, in which the children of the long-termed unemployed parent differ from the employed parent children, was the aim of the research survey.

Key words:

Occupation choice on the Primary Schools, the family and school influence towards the occupation choice, long-termed unemployment, the psychic consequences of the unemployment influence, unemployment influence towards the family and children.

Sebehodnocení dítěte

Jméno

Věk

Datum

Před sebou máš několik vět, které říkají, jaké lidé mívají mínění a pocity sami o sobě. Přečti si každou větu a zamysli se, jak asi vystihují tebe. Pracuj co nejrychleji.

Za každou větou jsou čtyři okénka. Pokud si myslíš, že věta je téměř vždy nebo úplně vždycky pravdivá, udělej křížek v okénku TĚMĚŘ VŽDY. Pokud platí jen málokdy, udělej křížek v okénku MÁLOKDY. Pokud si myslíš, že věta v tvém případě neplatí téměř nikdy nebo vůbec nikdy, udělej křížek v okénku TĚMĚŘ NIKDY.

Pamatuj, že na žádnou větu není nějaká správná nebo nesprávná odpověď. Buď proto co nejupřímnější a odpovídej na každou větu tak, jaký si myslíš, že skutečně jsi. Rozhoduj se podle 1. myšlenky, která tě napadne. Například když jsi téměř vždy sám se sebou spokojený, udělej křížek v okénku TĚMĚŘ VŽDY.

ROHNEROVA METODA	Platí o mě			
	téměř vždy	někdy	málokdy	téměř nikdy
Jsem se sebou spokojený.	X			

Nyní můžeš pokračovat dál. Pamatuj si, že na otázky nejsou ani správné, ani nesprávné odpovědi. Odpovídej proto vždy tak, jak si to skutečně myslíš !

ROHNEROVA METODA RODINNÉ DIAGNOSTIKY	Platí o mně			
	téměř vždy	někdy	málokdy	téměř nikdy
1. Myslím na to, jak bych někomu něco provedl(a).				
2. Jsem rád(a), když mě maminka lituje, že jsem nemocný(á).				
3. Jsem na sebe opatrný(á), aby se mi nic nestalo.				
4. Myslím si, že dokážu udělat to, co chci, stejně dobře jako každý jiný(á).				
5. Dělá mi těžkosti projevít ostatním lidem, co cítím.				
6. Jsem nešťastný(á) nebo mě to navzteká, když se mi něco daří.				
7. Myslím si, že život je hezký.				
8. Mívám chuť do něčeho praštit nebo někoho uhodit.				
9. Jsem rád(a), když mi rodiče dají najevo, že mě mají moc rádi.				
10. Myslím si, že jsem a budu napořád k ničemu.				
11. Mám pocit, že nedokážu udělat nic dobře.				
12. Je pro mne snadné být na rodiče milý(á).				
13. Pro nic za nic mívám špatnou náladu a jsem mrzutý(á).				
14. Život se mi zdá plný nebezpečí.				
15. Dovedu se tak navztekát, že něco vyhodím nebo rozbiju.				
16. Když se dostanu do těžkostí, vyřeším si své problémy raději sám(a).				
17. Když se setkám s někým, koho neznám, mívám dojem, že je lepší než já.				
18. To co chci, si dokážu sám(a) docela dobře vybojovat.				
19. Mám pocit, že si těžko hledám kamarády a nedokážu si je dobře udržet.				
20. Rozčílí mě, když se mi něco nedaří.				
21. Myslím si, že je na světě dobře a hezky.				
22. Dovedu si dělat legraci z lidí, kteří provádějí hlouposti.				
23. Jsem rád(a), když se mi někdo milý věnuje.				
24. Myslím si, že jsem docela správný(á) a že by si to ostatní mohli o mě myslet také				
25. Myslím si, že jsem budižkničemu a že za nic nestojím.				
26. Nedělá mi těžkosti ukázat naší rodině, že je mám rád(a).				
27. Střídá se u mne veselá a smutná nálada.				
28. Pro mne je svět nepěkný a smutný.				
29. Je to na mně vidět, když mám vztek.				
30. Když mám s něčím potíže, jsem rád(a), když mě někdo přijde povzbudit.				
31. Jsem se sebou docela spokojený(á).				
32. Mám pocit, že spoustu věcí, které se snažím dělat, nedokážu.				
33. Dělá mi těžkosti ukázat někomu, že ho mám rád(a).				
34. Nemám ve zvyku se rozčilovat nebo být otrávený(á).				
35. Svět je pro mě nebezpečný.				
36. Dělá mi potíže ovládat své nálady.				
37. Dělá mi dobře, když jsem nemocný(á) a rodiče jsou z toho celí pryč.				
38. Bývám sám ze sebe nešťastný.				
39. Myslím si, že v tom, co dělám, jsem fakticky dobrý(á).				
40. Dovedu svým kamarádům dát najevo, že je mám doopravdy rád(a).				
41. Lehce mě vyvede z míry, když narazím na nějaké problémy.				
42. Život je pro mne docela dobrá věc.				

Sebehodnocení dítěte - hodnotící arch

Jméno

Věk

Datum

Subškála	Položka	Sečet	Sten
Hostilita a agresivita	1 8 15 22 29 36		
Závislost	2 9 16 ^x 23 30 37		
Negativní sebeocenaění	3 ^x 10 17 24 ^x 31 ^x 38		
Negativní sebehodnocení schopností	4 ^x 11 18 ^x 25 32 39 ^x		
Emoční inhibovanost	5 12 ^x 19 26 ^x 33 40 ^x		
Emoční labilita	6 13 20 27 34 ^x 41		
Pesimismus	7 ^x 14 21 ^x 28 35 42 ^x		

^x znamená opačné skórování, tj. 4 = 1, 3 = 2, 2 = 3, 1 = 4

T-216/čes.

TZ

S P A S - T e s t o v a c í s e š i t

Jméno:

Datum narození:

Třída:

Datum vyšetření:

Známky na posledním vysvědčení: český jazyk

matematika

pracovní výchova

výtvarná výchova

Škála	Hrubý skór	Sten	Poznámky:
1			
2			
3			
4			
5			
6			
celkový skór			

Tímto dotazníkem se chceme dovědět, jak se ve škole cítíš a jak ti jde učení.

Každou otázku si pořádně přečti a rozmysli! Žádnou nesmíš vynechat! Když to, co je tam napsáno, se na tebe většinou vztahuje a je to pravda, dej do kroužku **ANO**. Když se to na tebe nevztahuje a není to pravda, zakroužkuj **NE**. Pro jednu odpověď se musíš vždycky rozhodnout, i když je to rozhodování někdy třeba těžké. V jednom řádku smí být vždy jen jedna odpověď. Musíš tedy zakroužkovat v jednom řádku buď **ANO** nebo **NE**.

Vyplňuj dotazník upřímně, tak jak si to opravdu myslíš a jak je to pravda!

1. Naučím se dost lehce a rychle i těžkou látku.	ANO	NE
2. Myslím, že matematiku umím velmi dobře.	ANO	NE
3. Čtu pořád ještě dost nejistě. Potřeboval bych číst líp.	ANO	NE
4. Jsem docela dobrý v pravopise.	ANO	NE
5. Ve škole píši dost ošklivě.	ANO	NE
6. Sám si myslím, že moje školní práce je dost slabá.	ANO	NE
7. Učení mi připadá dost těžké. Jsem rád, když mi někdo pomůže.	ANO	NE
8. Při prověrce z matematiky vždycky vypočítám všechny příklady.	ANO	NE
9. Při čtení se často přeříkávám a pletu. Proto nerad čtu nahlas.	ANO	NE
10. Jsem spokojený s tím, jak mi jdou diktáty.	ANO	NE
11. Mám hezké, úhledné písmo.	ANO	NE
12. Mezi dětmi ve třídě bývám často jeden z prvních.	ANO	NE
13. Je únavné, když musím nad úkolem moc myslet.	ANO	NE
14. Násobilku jsem se naučil lehce, nedělá mi potíže.	ANO	NE
15. Se čtením jsem mívával potíže. Dost jsem se natrápil, než jsem se naučil rychle číst.	ANO	NE
16. Diktáty nenávidím.	ANO	NE
17. Ze psaní jsem vždycky dostával pochvalu a pěkné známky.	ANO	NE
18. Školní prověrky zvládám celkem lehce.	ANO	NE
19. Často mi dělá potíže vyjádřit se, jak bych chtěl.	ANO	NE
20. Nejlepší známky dostávám z matematiky.	ANO	NE
21. Druhé děti ve třídě čtou většinou líp než já.	ANO	NE
22. V diktátech mívám hodně chyb.	ANO	NE
23. Psát úhledně a krasopisně mě stojí hrozně moc námahy.	ANO	NE
24. Škola mi kazí náladu. Jde mi často na nervy.	ANO	NE

25. Při prověrkách a zkoušení mi všechno trvá déle než ostatním. Potřeboval bych trochu víc času.	ANO	NE
26. Matematika je můj nejmilejší předmět. Jde mi lehce.	ANO	NE
27. Čtení je moje záliba a vášeň. Už jsem přečetl spoustu knížek.	ANO	NE
28. Diktáty mívám obvykle napsány správně. Dostávám za ně většinou dobré známky.	ANO	NE
29. Výkresy mívám čisté, hezké. Dostávám za ně pochvalu.	ANO	NE
30. Ve škole mi jde všechno lehce, bez potíží. Cítím se tam dobře.	ANO	NE
31. Většina dětí ve třídě se učí líp než já.	ANO	NE
32. Paní učitelka si myslí, že jsem na matematiku hloupý.	ANO	NE
33. Číst jsem se naučil velice brzy, bez potíží.	ANO	NE
34. Když máme psát sloh, tak se na to už předem těším. To mě docela baví. To mám docela rád.	ANO	NE
35. Při psaní škrábu jako kocour.	ANO	NE
36. Sám si myslím, že moje nadání je docela slabé.	ANO	NE
37. Mám rád úkoly, nad kterými se musí myslet.	ANO	NE
38. Jsem špatný na matematiku, moc mi nejde.	ANO	NE
39. Pořád čtu dost pomalu a to mě otravuje.	ANO	NE
40. Kdyby nebyly diktáty a pravopis, byla by škola docela prima. Ty dělají ze školy otravu.	ANO	NE
41. Úkoly jsem musel často přepisovat, jak byly naškrábané.	ANO	NE
42. Zkoušení ve škole mě hrozně znervózňuje.	ANO	NE
43. Patřím asi mezi nejbystřejší děti v naší třídě.	ANO	NE
44. Násobení a dělení je pro mne hračka.	ANO	NE
45. Ze čtení jsem vždycky dostával pochvalu a dobré známky.	ANO	NE
46. Na pravopis se špatně soustřeďuji. Nadělám vždycky hodně chyb.	ANO	NE
47. Moje písmo je bezvadné.	ANO	NE
48. Ze školy mám někdy strach. Raději bych tam ani nešel.	ANO	NE

Dotazník k volbě povolání

Jméno:

Věk:

Pohlaví: muž / žena

Třída:

Povolání otce:

Povolání matky:

Čím bys chtěl být ty:

Kam půjdeš po ukončení ZŠ:

1.	Víš, čím chceš v budoucnu být?	ANO	NE
2.	Chtěl bys mít takové zaměstnání jako Tvoji rodiče?	ANO	NE
3.	Mluvíte doma s rodiči o tvém budoucím povolání?	ANO	NE
4.	Chtějí rodiče, abys měl takové povolání, jaké mají oni?	ANO	NE
5.	Myslíš si, že tě ve tvém rozhodování o budoucím povolání nejvíce ovlivnili rodiče?	ANO	NE
6.	Myslíš si, že tě ve tvém rozhodování o budoucím povolání nejvíce ovlivnila škola (učitelé, výchovný poradce)?	ANO	NE
7.	Myslíš, že informace o možnostech pokračování po ZŠ získáváš hlavně ve škole?	ANO	NE
8.	Myslíš, že informace o možnostech pokračování po ZŠ získáváš hlavně od rodičů?	ANO	NE
9.	Myslíš, že se nakonec rozhodneš podle sebe?	ANO	NE
10.	Myslíš, že se nakonec rozhodneš podle rodičů?	ANO	NE
11.	Myslíš, že se nakonec rozhodneš podle rad učitelů, výchovného poradce?	ANO	NE
12.	Myslíš si, že mají tvoji rodiče svoji práci rádi?	ANO	NE
13.	Mluví rodiče doma o svém povolání?	ANO	NE

Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky).

poř.č.	Položky v Dotazníku sebehodnocení dítěte(Rohnerova metoda rodinné diagnostiky)						
	hostilita a agresivita	závislost	negativní sebecenění	negativní sebehodnocení schopností	emoční inhibovanost	emoční labilita	pesimismus
1.	15	17	8	6	10	18	10
2.	8	15	11	14	11	7	10
3.	14	16	17	14	10	18	14
4.	12	17	15	16	9	15	13
5.	12	22	15	15	14	20	11
6.	14	15	15	15	12	14	14
7.	18	14	18	19	14	21	17
8.	16	17	14	16	14	15	12
9.	15	20	16	16	16	12	12
10.	9	11	15	17	9	20	11
11.	16	18	15	15	14	17	11
12.	15	17	9	8	10	14	6
13.	15	21	13	12	12	19	14
14.	15	19	13	14	12	20	20
15.	20	9	15	10	16	15	7
16.	17	8	16	10	19	16	13
17.	19	18	14	12	13	17	13
18.	11	20	9	12	9	11	8
19.	16	18	20	17	13	17	15
20.	13	17	12	11	8	13	11
21.	15	14	9	8	9	14	6
22.	13	16	10	11	16	16	13
23.	12	20	9	13	11	16	12
24.	13	14	12	7	10	18	12
25.	17	15	13	16	16	18	15
26.	9	16	8	10	12	12	7
27.	13	18	10	7	15	13	12
28.	23	18	9	10	8	17	11
29.	13	15	14	17	14	14	12
30.	14	20	17	14	17	17	9
31.	14	19	15	15	6	14	13
32.	15	20	18	22	16	23	21
33.	13	16	14	12	10	15	12
34.	20	16	11	8	10	21	12
35.	16	15	15	11	15	20	16

36.	13	19	7	7	11	18	8
37.	17	16	12	14	16	18	15
38.	18	20	10	11	11	14	8
39.	19	16	11	9	10	15	11
40.	17	16	16	12	14	11	15
41.	16	13	15	12	12	14	17
42.	9	10	9	14	13	14	7
43.	15	13	13	18	19	17	16
44.	11	19	11	12	8	11	12
45.	18	14	11	8	14	14	13
46.	13	17	12	12	13	20	13

Výsledky odpovědí dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda rodinné diagnostiky).

poř.č	Položky v Dotazníku sebehodnocení dítěte(Rohnerova metoda rodinné diagnostiky)						
	hostilita a agresivita	závislost	negativní sebecenění	negativní sebehodnocení schopností	emoční inhibitovanost	emoční labilita	pesimismus
1.	15	20	7	11	9	15	9
2.	14	17	13	11	9	19	8
3.	18	14	15	16	16	19	18
4.	13	17	9	11	9	11	11
5.	17	15	11	13	10	17	10
6.	18	17	14	16	18	19	12
7.	11	12	10	6	11	10	8
8.	11	14	17	12	13	19	18
9.	21	21	11	15	10	18	12
10.	14	21	16	15	15	12	11
11.	23	20	19	17	21	20	16
12.	19	18	12	9	15	11	16
13.	11	15	14	18	9	17	15
14.	19	14	12	12	9	16	11
15.	16	6	15	8	12	14	15
16.	11	15	12	14	16	14	13
17.	13	12	11	11	12	15	13

Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)

poř.č.	Položky v Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)						
	obecné schopnosti	matematika	čtení	pravopis	psaní	sebedůvěra	celkový skór
1.	4	3	8	8	8	5	36
2.	1	1	0	1	2	0	5
3.	6	6	7	8	6	7	40
4.	5	2	8	8	8	6	37
5.	1	1	5	1	3	1	13
6.	1	1	8	8	8	3	29
7.	1	1	8	7	8	2	27
8.	4	3	2	0	3	3	15
9.	1	2	0	1	3	0	7
10.	0	3	6	2	4	2	17
11.	1	2	3	5	7	1	19
12.	6	7	4	1	0	6	24
13.	2	1	0	0	2	1	6
14.	1	3	6	0	8	1	19
15.	4	2	7	2	2	5	12
16.	6	8	7	6	2	5	34
17.	2	3	8	5	2	3	23
18.	1	2	6	3	2	0	14
19.	3	3	1	2	1	6	16
20.	4	4	5	6	7	4	26
21.	5	4	8	7	1	2	27
22.	1	3	2	2	3	3	14
23.	3	2	4	4	8	2	23
24.	1	0	5	0	6	2	14
25.	1	3	2	5	3	1	15
26.	2	6	4	4	4	4	24
27.	6	8	7	0	1	5	27
28.	5	7	7	1	6	5	31
29.	0	2	1	0	1	1	5
30.	0	0	1	0	2	0	3
31.	5	3	3	3	5	1	20
32.	1	4	8	7	4	1	25
33.	3	4	7	5	5	2	26
34.	0	2	6	6	5	0	19
35.	7	3	8	8	3	6	35
36.	5	6	5	8	4	7	35
37.	1	1	6	2	5	1	16
38.	4	4	8	7	5	5	33

Příloha 8

39.	7	5	8	8	2	8	38
40.	2	2	6	5	3	0	18
41.	0	2	0	5	8	2	17
42.	2	3	7	3	6	3	24
43.	4	1	6	7	1	0	19
44.	1	2	1	3	1	1	9
45.	5	5	1	0	2	4	17
46.	1	3	5	3	4	4	20

Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)

poř.č.	Položky v Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS)						
	obecné schopnosti	matematika	čtení	pravopis	psaní	sebedůvěra	celkový skór
1.	6	3	8	5	8	6	36
2.	6	3	8	8	7	6	38
3.	1	0	0	0	1	3	5
4.	5	6	7	7	8	7	40
5.	2	7	0	0	3	3	15
6.	2	3	4	3	1	0	13
7.	6	7	5	6	8	7	39
8.	0	1	6	4	8	2	21
9.	0	0	8	4	7	1	20
10.	1	0	2	1	0	0	4
11.	1	0	3	8	2	2	16
12.	5	6	3	0	7	3	24
13.	5	2	1	2	4	3	17
14.	3	2	7	1	8	2	23
15.	3	5	5	1	7	4	15
16.	2	2	7	1	0	1	13
17.	0	2	6	7	0	1	16

**Známky na vysvědčení u dětí zaměstnaných rodičů v matematice a českém jazyce
(součást Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti – SPAS)**

poř.č.	ČJ	M
1.	1	2
2.	3	2
3.	1	1
4.	1	2
5.	2	2
6.	1	1
7.	1	2
8.	2	2
9.	2	2
10.	2	3
11.	2	2
12.	1	1
13.	3	3
14.	2	2
15.	2	3
16.	2	2
17.	2	2
18.	2	2
19.	2	2
20.	1	1
21.	3	2
22.	4	4
23.	3	4
24.	4	3
25.	4	4
26.	3	3
27.	2	1
28.	3	2
29.	3	4
30.	3	3
31.	4	4
32.	3	2
33.	2	3
34.	3	4
35.	2	2
36.	2	2
37.	3	3
38.	2	2
39.	1	1
40.	4	4
41.	3	4
42.	4	5

43.	4	5
44.	3	3
45.	3	2
46.	3	3

Známky na vysvědčení u dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v matematice a českém jazyce (součást Dotazníku sebepojetí školní úspěšnosti – SPAS)

poř. č.	ČJ	M
1.	3	3
2.	2	3
3.	3	3
4.	2	2
5.	2	2
6.	4	4
7.	2	2
8.	3	5
9.	4	4
10.	3	3
11.	2	2
12.	3	2
13.	4	4
14.	3	3
15.	4	3
16.	4	4
17.	3	4

Výsledky odpovědí dětí zaměstnaných rodičů na jednotlivé položky Dotazníku k volbě povolání

poř. č	Otázka č.:												
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ano	ano
2.	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne
3.	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ano
4.	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ano
5.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ano
6.	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano
7.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne
8.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano
9.	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ano
10.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano
11.	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano
12.	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano
13.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano
14.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne
15.	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne
16.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ano
17.	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ne
18.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano
19.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ano
20.	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne
21.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano
22.	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ne
23.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne
24.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ano
25.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ano
26.	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano
27.	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne
28.	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ano	ano
29.	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano
30.	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano
31.	ano	ano	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ano
32.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	ne
33.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano
34.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ne	ano
35.	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ano
36.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano
37.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ne	ano
38.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano
39.	ano	ano	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano

40.	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ne
41.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano
42.	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ne	ne	ano
43.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano
44.	ano	ano	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano
45.	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ano
46.	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ne

**Výsledky odpovědí dětí dlouhodobě nezaměstnaných rodičů na jednotlivé položky
Dotazníku k volbě povolání**

poř. č.	Otázka č.:												
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1.	ne	ne	ano	ne	ano	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ne	ne
2.	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne	ne
3.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ano
4.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ano
5.	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne
6.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ne	ne
7.	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ne
8.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ano
9.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano
10.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ano
11.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne
12.	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne
13.	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ne	ano	ano	ano	ne	ano	ne
14.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano
15.	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ano
16.	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	ne
17.	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ano

Volba dalšího vzdělávání dětí se zaměstnanými rodiči – výsledky odpovědí

poř. č.	učiliště, učiliště s maturitou	střední škola, gymnázium	neví
1.		sš	
2.		sš	
3.		sš	
4.		sš	
5.	uč		
6.	uč		
7.		sš	
8.		sš	
9.		sš	
10.		sš	
11.		sš	
12.		sš	
13.	uč		
14.		sš	
15.	uč		
16.		sš	
17.		sš	
18.	uč		
19.		sš	
20.		sš	
21.		sš	
22.		sš	
23.	uč		
24.	uč		
25.		sš	
26.			neví
27.		sš	
28.		sš	
29.		sš	
30.		sš	
31.		sš	
32.	uč		
33.		sš	
34.	uč		
35.		sš	
36.		sš	
37.		sš	
38.		sš	
39.		sš	
40.		sš	

42.		sš	
43.	uč		
44.		sš	
45.		sš	
46.	uč		

Volba dalšího vzdělávání dětí s dlouhodobě nezaměstnanými rodiči – výsledky odpovědí

poř. č.	učiliště, učiliště s maturitou	střední škola, gymnázium	neví
1.	uč		
2.			neví
3.	uč		
4.			neví
5.	uč		
6.	uč		
7.	uč		
8.	uč		
9.		sš	
10.			neví
11.			neví
12.	uč		
13.	uč		
14.	uč		
15.	uč		
16.		sš	
17.	uč		

Výsledky dvouvýběrového F-testu pro rozptyl a zvolených dvouvýběrových t-testů

Dotazník sebehodnocení dítěte (Rohnerova metoda
rodinné diagnostiky) u všech respondentů

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	hostilita a agresivita (děti nezaměstnaných rodičů)	hostilita a agresivita (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	15,52941	14,69565
Rozptyl	14,01471	9,816425
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,427679	
P(F<=f) (1)	0,17221	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	hostilita a agresivita (děti zaměstnaných rodičů)	hostilita a agresivita (děti nezaměst naných rodičů)
Stř. hodnota	14,69565	15,52941
Rozptyl	9,816425	14,01471
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	10,91761	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	-0,88902	
P(T<=t) (1)	0,188743	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,377486	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	závislost (děti nezaměstnaných rodičů)	závislost (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	15,76471	16,3913
Rozptyl	14,69118	9,443478
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,555695	
P(F<=f) (1)	0,122214	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	závislost (děti zaměstnaných rodičů)	závislost (děti nezaměst naných rodičů)
Stř. hodnota	16,3913	15,76471
Rozptyl	9,443478	14,69118
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	10,81992	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,671136	
P(T<=t) (1)	0,252334	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,504668	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	negativní sebeocení (děti zaměstnaných rodičů)	negativní sebeocení (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,84783	12,82353
Rozptyl	9,554106	9,154412
Pozorování	46	17
Rozdíl	45	16
F	1,043661	
P(F<=f) (1)	0,485273	
F krit (1)	2,135955	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	negativní sebeocení (děti zaměstnaných rodičů)	negativní sebeocení (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,84783	12,82353
Rozptyl	9,554106	9,154412
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	9,449268	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,027847	
P(T<=t) (1)	0,488937	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,977875	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	negativní sebehodnocení schopností (děti zaměstnaných rodičů)	negativní sebehodnocení schopností (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,58696	12,64706
Rozptyl	12,73671	10,86765
Pozorování	46	17
Rozdíl	45	16
F	1,171985	
P(F<=f) (1)	0,377701	
F krit (1)	2,135955	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	negativní sebehodnocení schopností (děti zaměstnaných rodičů)	negativní sebehodnoce ní schopnosti (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,58696	12,64706
Rozptyl	12,73671	10,86765
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	12,24647	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	-0,06051	
P(T<=t) (1)	0,475974	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,951948	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	emoční inhibitovanost (děti nezaměstnaných rodičů)	emoční inhibitovanost (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,58824	12,41304
Rozptyl	13,50735	9,181159
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,471203	
P(F<=f) (1)	0,153477	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	emoční inhibitovanost (děti zaměstnaných rodičů)	emoční inhibitovanost (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,41304	12,58824
Rozptyl	9,181159	13,50735
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	10,3159	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	-0,19217	
P(T<=t) (1)	0,424122	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,848245	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	emoční labilita (děti nezaměstnaných rodičů)	emoční labilita (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	15,64706	15,93478
Rozptyl	10,49265	10,32899
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,015845	
P(F<=f) (1)	0,458792	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	emoční labilita (děti zaměstnaných rodičů)	emoční labilita (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	15,93478	15,64706
Rozptyl	10,32899	10,49265
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	10,37191	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,31476	
P(T<=t) (1)	0,377009	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,754018	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	pesimismus (děti zaměstnaných rodičů)	pesimismus (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,17391	12,70588
Rozptyl	11,08019	10,22059
Pozorování	46	17
Rozdíl	45	16
F	1,084105	
P(F<=f) (1)	0,449258	
F krit (1)	2,135955	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	pesimismus (děti zaměstnaných rodičů)	pesimismus (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	12,17391	12,70588
Rozptyl	11,08019	10,22059
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	10,85472	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	-0,56887	
P(T<=t) (1)	0,285768	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,571535	
t krit (2)	1,999624	

Výsledky dvouvýběrového F-testu pro rozptyl a zvolených dvouvýběrových t-testů
Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS) u všech respondentů

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	obecné schopnosti (děti nezaměstnaných rodičů)	obecné schopnosti (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	2,823529	2,73913
Rozptyl	5,029412	4,552657
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,10472	
P(F<=f) (1)	0,379357	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	obecné schopnosti (děti zaměstnaných rodičů)	obecné schopnosti (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	2,73913	2,823529
Rozptyl	4,552657	5,029412
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	4,677707	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	-0,13748	
P(T<=t) (1)	0,44555	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,891101	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	matematika (děti nezaměstnaných rodičů)	matematika (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	2,882353	3,108696
Rozptyl	6,110294	3,9657
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,540786	
P(F<=f) (1)	0,127274	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	matematika (děti zaměstnaných rodičů)	matematika (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	3,108696	2,882353
Rozptyl	3,9657	6,110294
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	4,528217	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,374745	
P(T<=t) (1)	0,354575	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,70915	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	čtení (děti nezaměstnaných rodičů)	čtení (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	4,705882	4,891304
Rozptyl	7,720588	7,610145
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,014513	
P(F<=f) (1)	0,460049	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	čtení (děti zaměstnaných rodičů)	čtení (děti nezaměstn aných rodičů)
Stř. hodnota	4,891304	4,705882
Rozptyl	7,610145	7,720588
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	7,639114	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,236359	
P(T<=t) (1)	0,406973	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,813946	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	pravopis (děti nezaměstnaných rodičů)	pravopis (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	3,411765	3,847826
Rozptyl	8,632353	8,265217
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,044419	
P(F<=f) (1)	0,432285	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	pravopis (děti zaměstnaných rodičů)	pravopis (děti nezaměstn aných rodičů)
Stř. hodnota	3,847826	3,411765
Rozptyl	8,265217	8,632353
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	8,361515	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,531298	
P(T<=t) (1)	0,298571	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,597142	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	psaní (děti nezaměstnaných rodičů)	psaní (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	4,647059	4
Rozptyl	11,24265	5,866667
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,91636	
P(F<=f) (1)	0,044261	
F krit (1)	1,873968	

t-test s nerovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s nerovností rozptylů

	psaní (děti zaměstnaných rodičů)	psaní (děti nezaměstn aných rodičů)
Stř. hodnota	4	4,647059
Rozptyl	5,866667	11,24265
Pozorování	46	17
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	22	
t stat	-0,72852	
P(T<=t) (1)	0,23699	
t krit (1)	1,717144	
P(T<=t) (2)	0,473979	
t krit (2)	2,073875	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	sebedůvěra (děti nezaměstnaných rodičů)	sebedůvěra (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	3	2,847826
Rozptyl	5,25	5,109662
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,027465	
P(F<=f) (1)	0,447908	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	sebedůvěra (děti zaměstnaných rodičů)	sebedůvěra (děti nezaměstn aných rodičů)
Stř. hodnota	2,847826	3
Rozptyl	5,109662	5,25
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	5,146472	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	-0,23633	
P(T<=t) (1)	0,406984	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,813969	
t krit (2)	1,999624	

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl

	celkový skór (děti nezaměstnaných rodičů)	celkový skór (děti zaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	20,88235	21,15217
Rozptyl	126,4853	91,06522
Pozorování	17	46
Rozdíl	16	45
F	1,388953	
P(F<=f) (1)	0,190523	
F krit (1)	1,873968	

t-test s rovností rozptylů

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů

	celkový skór (děti zaměstnaných rodičů)	celkový skór (děti nezaměstnaných rodičů)
Stř. hodnota	21,15217	20,88235
Rozptyl	91,06522	126,4853
Pozorování	46	17
Společný rozptyl	100,3557	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	61	
t stat	0,094894	
P(T<=t) (1)	0,462355	
t krit (1)	1,670219	
P(T<=t) (2)	0,92471	
t krit (2)	1,999624	

**Výsledky testu nezávislosti pro kontingenční tabulku větší než 2x2
a kontingenční koeficient C**

**Známky na vysvědčení z matematiky a českého jazyka (součást dotazníku sebepojetí
školní úspěšnosti dětí – SPAS) u všech respondentů**

známky v matematice	děti se zaměstnanými rodiči	děti s nezaměstnanými rodiči	Σ
1,2	26	5	31
3	10	6	16
4,5	10	6	16
Σ	46	17	63

O_i	E_i	$O_i - E_i$	$(O_i - E_i)^2$	$(O_i - E_i)^2 / E_i$
26	23	3	9	0,39
5	8	-3	9	1,13
10	12	-2	4	0,3
6	4	2	4	1
10	12	-2	4	0,3
6	4	2	4	1
$\Sigma = \chi^2 = 4,12$				

$$v = 2$$

$$\alpha_{0,05(2)} = 5,99$$

$$\chi^2 = 4,12 < \chi^2_{0,05(2)} = 5,99$$

Mezi zkoumanými soubory není signifikantní rozdíl.

známky v českém jazyce	děti se zaměstnanými rodiči	děti s nezaměstnanými rodiči	Σ
1,2	24	5	29
3	15	7	22
4	7	5	12
Σ	46	17	63

O_i	E_i	$O_i - E_i$	$(O_i - E_i)^2$	$(O_i - E_i)^2 / E_i$
24	21	3	9	0,43
5	8	-3	9	1,8
15	16	-1	1	0,12
7	6	1	1	0,12
7	9	-2	4	0,57
5	3	2	4	0,8
				$\Sigma = \chi^2 = 3,84$

$$v = 2$$

$$\alpha_{0,05(2)} = 5,99$$

$$\chi^2 = 3,84 < \chi^2_{0,05(2)} = 5,99$$

Mezi zkoumanými soubory není signifikantní rozdíl.

Výsledky procentového z-testu

Dotazník k volbě povolání u všech respondentů

Otázka č. 1

$$P_1 = 76,4 \%$$

$$P_2 = 82,6 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 23,6$$

$$Q_2 = 17,4$$

$$\underline{z = 0,11}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 3

$$P_1 = 88,24 \%$$

$$P_2 = 84,78 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 11,76$$

$$Q_2 = 15,22$$

$$\underline{z = 0,53}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 2

$$P_1 = 11,76 \%$$

$$P_2 = 13,04 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 88,24$$

$$Q_2 = 86,96$$

$$\underline{z = 0,13}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 4

$$P_1 = 5,88 \%$$

$$P_2 = 4,34 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 94,12$$

$$Q_2 = 95,66$$

$$\underline{z = 0,24}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 5

$$\begin{aligned}
 P_1 &= 41,18 \% \\
 P_2 &= 15,22 \% \\
 n_1 &= 17 \\
 n_2 &= 46 \\
 Q_1 &= 58,82 \\
 Q_2 &= 84,78
 \end{aligned}$$

$$\underline{z = 1,99}$$

$$z > z_{0,05}$$

Mezi soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,05}$.

Otázka č. 6

$$\begin{aligned}
 P_1 &= 17,65 \% \\
 P_2 &= 17,39 \% \\
 n_1 &= 17 \\
 n_2 &= 46 \\
 Q_1 &= 82,35 \\
 Q_2 &= 82,61
 \end{aligned}$$

$$\underline{z = 0,02}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 7

$$\begin{aligned}
 P_1 &= 58,82 \% \\
 P_2 &= 60,87 \% \\
 n_1 &= 17 \\
 n_2 &= 46 \\
 Q_1 &= 41,18 \\
 Q_2 &= 39,13
 \end{aligned}$$

$$\underline{z = 0,15}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 8

$$\begin{aligned}
 P_1 &= 47,06 \% \\
 P_2 &= 43,48 \% \\
 n_1 &= 17 \\
 n_2 &= 46 \\
 Q_1 &= 52,94 \\
 Q_2 &= 56,52
 \end{aligned}$$

$$\underline{z = 0,25}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 9

$$\begin{aligned}
 P_1 &= 88,24 \% \\
 P_2 &= 89,13 \% \\
 n_1 &= 17 \\
 n_2 &= 46 \\
 Q_1 &= 11,76 \\
 Q_2 &= 10,8
 \end{aligned}$$

$$\underline{z = 0,09}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 10

$$\begin{aligned}
 P_1 &= 11,76 \% \\
 P_2 &= 23,91 \% \\
 n_1 &= 17 \\
 n_2 &= 46 \\
 Q_1 &= 88,24 \\
 Q_2 &= 76,09
 \end{aligned}$$

$$\underline{z = 1,15}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 11

$$P_1 = 11,76 \%$$

$$P_2 = 23,91 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 88,24$$

$$Q_2 = 76,09$$

$$\underline{z = 0,64}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 12

$$P_1 = 58,82 \%$$

$$P_2 = 56,52 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 41,18$$

$$Q_2 = 43,48$$

$$\underline{z = 0,16}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi soubory není signifikantní rozdíl.

Otázka č. 13

$$P_1 = 47,06 \%$$

$$P_2 = 73,91 \%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 52,94$$

$$Q_2 = 26,09$$

$$\underline{z = 1,96}$$

$$z > z_{0,05}$$

Mezi soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,05}$.

Výsledky procentového z-testu**Dotazník k volbě povolání - volba dalšího vzdělávání**

Děti zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů, které se hlásí na střední školy:

$$P_1 = 11,76\%$$

$$P_2 = 73,91\%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 88,24$$

$$Q_2 = 26,09$$

$$\underline{z = 6,12}$$

$$z > z_{0,001}$$

Mezi zkoumanými soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,001}$.

Děti zaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných rodičů, které se hlásí na učiliště:

$$P_1 = 64,7\%$$

$$P_2 = 23,91\%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 35,3$$

$$Q_2 = 77$$

$$\underline{z = 3,045}$$

$$z > z_{0,01}$$

Mezi zkoumanými soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,01}$.

Výsledky procentového z-testu

Dotazník k volbě povolání -
srovnání vzdělání dlouhodobě nezaměstnaných a zaměstnaných rodičů

druh školy	zaměstnaní				nezaměstnaní			
	otec		matka		otec		matka	
	absol.	v %	absol.	v %	absol.		absol.	v %
uč, uč + m	30	65%	19	41,5%	15	88%	15	88%
sš, gym	14	30,5%	25	54%	2	12%	2	2%
vš	2	4,5%	2	4,5%	-	-	-	-

Tab. 10: Nejvyšší dosažené vzdělání rodičů dětí zkoumaného souboru

Výpočet rozdílu mezi vzděláním zaměstnaných a nezaměstnaných rodičů dětí zkoumaného souboru:

Matky sš vzdělání:

$$P_1 = 11,76\%$$

$$P_2 = 54,35\%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 88,24$$

$$Q_2 = 45,65$$

$$\underline{z = 2,83}$$

$$z > z_{0,001}$$

Mezi zkoumanými soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,001}$.

Matky vzdělání uč, uč + m:

$$P_1 = 88,24\%$$

$$P_2 = 41,30\%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 58,7$$

$$Q_2 = 45,65$$

$$\underline{z = 2,52}$$

$$z > z_{0,05}$$

Mezi zkoumanými soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,05}$.

Otcové sš vzdělání:

$$P_1 = 11,76\%$$

$$P_2 = 30,43\%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 88,23$$

$$Q_2 = 69,56$$

$$\underline{z = 1,8}$$

$$z < z_{0,05}$$

Mezi zkoumanými soubory není signifikantní rozdíl.

Otcové vzdělání uč, uč + m:

$$P_1 = 88,23\%$$

$$P_2 = 65,21\%$$

$$n_1 = 17$$

$$n_2 = 46$$

$$Q_1 = 11,76$$

$$Q_2 = 34,78$$

$$\underline{z = 2,19}$$

$$z > z_{0,05}$$

Mezi zkoumanými soubory je signifikantní rozdíl na hladině významnosti $\alpha_{0,05}$.